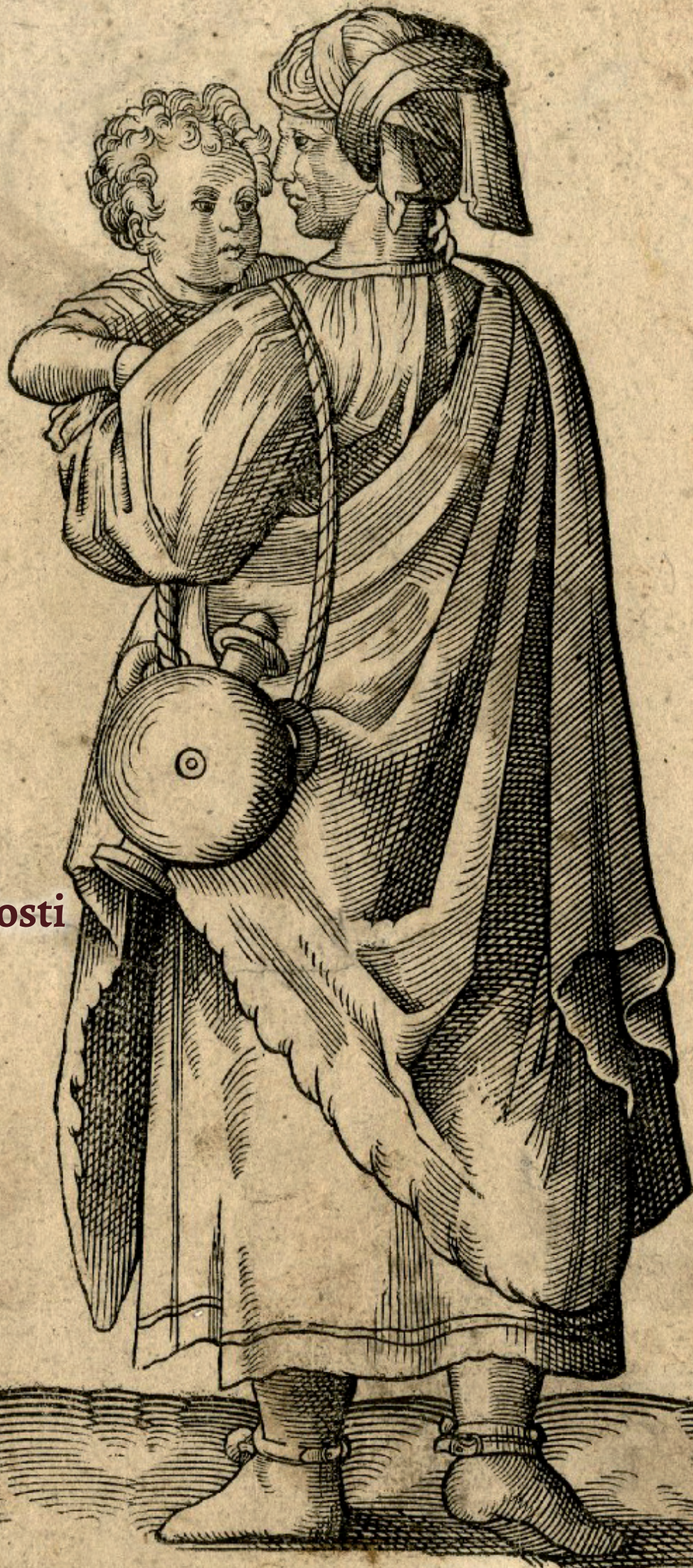

DEJEPISNÁ ČÍTAŇKA

Pátrame
po minulosti
Rómov

S N. N. Jeho

Milosti Římského Cysáře/ Vherstého a Českého Krále/ respectivě Skutečné Tegné y giné Raddy/ Komornicý/ Královští Místodržicý/ a Nejvyšší Vřednícý Zemští w Království Českém/ zč. Na vědomí dáváme všem ze všech čtyř Stávků/ Pánům y giným Obyvatelům/ a gednomu každému/ kterak nejvyšší připamatovaná Jeho Cysářská a Královská Milost/ Pán nás všech neymilostivější/ na násy/ a Jeho Milosti Cysářské Královské Appellacy na Hradě Pražském/ učiněnou správu/ s připogeným dobrým zdáním našým/ za přčinou vyplemenění z tohoto Jeho Milosti Cysářské dědičného Království Českého/ a giných dědičných Zemí/ těch/ již předesslé pod stracením hrdla wypowieděných/ a gednomu každému swobodně o život připraviti dovolených Zemi škodlivých Cykánů/ tak aby na budoucí časy žádný Cykán/ s newědomostí té jim wystavené pokuty/ se vymlauwati nemohl/ následující Punčta neymilostivější potvrditi/ a takové z nowu strze veřejny Patenty vyhlásiti a publicitowati/ poručiti ráčil; a syce co se té již častěji wypowieděných škodlivých Cykánů pokuty/ z strany wlaudění a postizení gich w Zemi/ dotýče/ tehdy mají

Předně/ všychnj Léta své magjcy a wyrostli Cykánj Mužského pohlaví/ kteří by w tomto Království Českém/ gačo y w Morawě/ a w Arcýknížetství Rakouském se dopadli/ bez rozdílu s prowarzem na hrdle trestáni; Na proti tomu.

[illegible]

Publikácia vyšla v rámci projektu „Inovatívne vzdelávanie pre pedagogických zamestnancov základných škôl za účelom zvýšenia ich interkultúrnych kompetencií vo vzdelávacom procese rómskych žiakov“, ktorý bol financovaný z Finančného mechanizmu Európskeho hospodárskeho priestoru a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Rozmnožovanie a šírenie tohto diela alebo jeho častí akýmkoľvek spôsobom bez výslovného písomného súhlasu vydavateľa je porušením autorského zákona.

Alois Schönn, Táboriaci Cigáni, 1856

Zostavili: PaedDr. Ján Cangár, doc. PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD., prof. PhDr. René Lužica, ArtD.

Didaktické spracovanie: doc. PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD.

Výber ilustrácií: PaedDr. Ján Cangár

Recenzenti: Mgr. Milada Závodská, Mgr. Eva Dittingerová, PhDr. Jozef Facuna, PhD.

Jazyková korektúra: Mgr. Viera Luptáková, PhD.

Tlač a grafické spracovanie: Ultra Print, s.r.o., Pluhová 49, 831 03 Bratislava

Vydal: Štátny pedagogický ústav Bratislava

Počet strán: 74

Náklad: 1250

Prvé vydanie

Predná strana obálky: „Zingara vulgo dicta - ľudovo povedané Cigánka.“ Drevoryt z Knihy ľudových odevov. Ulm, 1639

Zadná strana obálky: Rómska osada Podskalka, autor Aladár Kurej

© Štátny pedagogický ústav Bratislava, 2016

ISBN 978-80-8118-168-9

Pátrame po minulosti Rómov

Neznámy autor z polovice 19. storočia. Cigáni pri zábave

DEJEPISNÁ ČÍTANKA

pre 7. – 9. ročník základnej školy

OBSAH

I. Najstaršie zmienky o Rómoch v legendách a historických prameňoch

1. Elegantní hráči na lutnu, ktorí sú „čierni ako noc“ 6
2. Zo starého listu 7
3. Ako egyptskí akrobati ohromili obyvateľov Konštantínopola 8
4. O dvoch bratoch 9
5. Ako vznikol svet 10
6. „Zrkadlo Rómov“ 11
7. Prečo si Rómovia nezobrali ani kúsok Zeme 13
8. Ako Pán Boh Róma piekol 14
9. O čom nás informujú očití svedkovia? 14
10. O cechoch v Istanbule... 16
11. O princovi Stefanovi Razvanovi 17

II. Ako žili Rómovia v Uhorsku

12. O čom rozprávajú staré listiny 18
13. Prvé správy 20
14. Nepremyslená unáhlenosť 21
15. O prirodzených schopnostiach a zručnostiach Cigánov 22
16. Objav Štefana Valiho 23
17. O čo sa snažili osvietenský panovníci 24
18. O remesle, v ktorom Rómovia odjakživa vynikali 25
19. O hudobnom nadaní Cigánov 27
20. Legendárny primáš Jožko Piťo 28
21. Ako vyzerali obydlia Rómov 29

22. Cesta životom v cigánskom voze 32
23. Tradičná rómska svadba 34
24. Sviatky 36
25. Prečo si Rómovia dávali prezývky 37
26. Ako si urobiť rodokmeň 38
27. Zopár receptov 39
28. Ako dvaja maliari z Británie spomínali na svoj pobyt v Tatrách 41

III. Ako opisujú svoj život Rómovia

29. Krajina piatich potokov 43
30. Na som adarig/Nie som odtiaľto 45
31. Josel a Rani 50

IV. Rómovia v 20. storočí

32. Cigánska škola v Užhorode 52
33. Rómsky holokaust – porajmos 53
34. Miliónová polievka 56
35. Z našej pamäti o Slovenskom štáte.. 57
36. Za prácou 61
37. Z príspevku námestníka ministra 62

V. Rómovia – rovnoprávni občania Európy?

38. Z medzinárodného kongresu Rómov .. 64
39. Ako Indira Gándhiová prehovorila k Rómom 66
40. Rómstvo, Romipen, Romino 68

MILÍ ŽIACI A UČITELIA,

pripravili sme pre vás dejepisnú čítanku. Už jej podtitul prezrádza, že máte ako pátrači odhaľovať historické stopy, ktoré sa nám zachovali v rôznorodých textoch z dávnej i nedávnej minulosti Rómov, ktorí sú už po stáročia prítomní v našom priestore, kde spoločne žijeme. Keď chcete ako pátrači odhaľovať stopy po minulosti, ktoré tu niekto zanechal, mali by ste si klásť otázky. Aby sme vám pri hľadaní a kladení otázok pomohli, pripravili sme pre vás rubriku „Pátrame“, pomocou ktorej môžete odhaľovať jednotlivé svedectvá ľudí z minulosti. Budeme však radi, keď jednotlivé otázky z tejto rubriky budete neustále doplňovať svojimi vlastnými a budete ich klásť sebe, svojim spolužiakom i učiteľom, pretože len tak môžete lepšie porozumieť spôsobu života, obživy, zvykom a osobitej kultúre svojich predkov, vzdialených či blízkych príbuzných. Túto vašu činnosť podporuje aj rubrika „Bude vás zaujímať“, ktorá vám prináša nielen ďalšie motivačné podnety, ale aj rozširujúce informácie z preberanej témy. V ďalšej rubrike „Do slovníčka“ nájdete súhrn i vysvetlenie cudzích slov a historických pojmov, ktoré sú súčasťou jednotlivých vybraných ukážok. Myslíme si, že tieto ukážky sa môžu stať vhodným prostriedkom na vaše aktívne pátranie, poznávanie minulosti i prítomnosti rómskeho sveta, ktorý sme prevzali od našich prastarých predkov.

Ako žiaci siedmeho až deviateho ročníka základnej školy môžete jednotlivé vybrané historické a literárne ukážky využívať vo viacerých vyučovacích predmetoch, teda nielen v dejepise, ale aj v slovenskom jazyku a literatúre, v rómskom alebo maďarskom jazyku a literatúre či občanskej náuke, alebo etike. Súčasne hlavným cieľom dejepisnej čítanky je poskytnúť vám i učiteľom doplňujúce informácie k vedomostiam a spôsobilostiam, ktoré nadobúdate v uvedených vyučovacích predmetoch.

Vaši zostavovatelia a autori

Migrácia Rómov zo severozápadnej Indie do Európy v rokoch 900–1100 nášho letopočtu

Elegantní hráči na lutnu, ktorí sú „čierni ako noc“

Významným historickým prameňom je zápis arabského historika Hamzu z Isfahánu, ktorý vznikol pravdepodobne okolo roku 950. V *Kronike kráľov* nám približuje historickú legendu z obdobia vlády perzského šacha Bahrama Gura, ktorý žil v rokoch 420 – 438. V roku 1010 perzský básnik Firdausí hráčov na lutny a zabávačov – Zottov (Džátí) nazval Lúrí. Lúriovia boli častým námetom perzských básnikov, ktorí ich opisujú ako elegantných hráčov na flautu, ktorí sú „čierni ako noc“.

Dobrotivý šach Bahram Gur, známy svojou láskou k ľudu, spýtal sa svojich správcov – Mobedov na postavenie svojich poddaných. Tí mu odvetili, že pod múdrou vládou sa v krajine nedeje ľudu žiadna krivda. Keď sa potom šach pýtal, ako by mohol život ľudu skrásliť, správcovia odvetili: „Jediné, čo si ľud želá, je, aby sa po práci mohol – tak ako bohatí – zabávať pri hudbe a víne a zabudnúť na starosti všedného dňa.“ Múdry a ľudomilný šach vyslal poslov k indickému Maharádžovi Šankalovi, aby mu poslal 10-tisíc mužov a žien, ktorí vedia hrať na lutny a zabávať ľud. Maharádža Indie vyhovel prosbe svojho zaťa a poslal mu požadovaný počet hudobníkov. Ľud Perzie ich nazval Lúrí, lebo hrali na lutny. Dobrotivý šach ich

vyhlásil za slobodných, daroval im zem, statok i osivo, aby boli zbavení starostí, a prikázal im obrábať zem a zabávať poddaných. Avšak keď prišla jar, videl dobrotivý vládca, že Lúrí už osivo i statok spotrebovali a zem zanedbali. Nahnevaný múdry vládca im rozkázal, aby vzali svojich somárov, naložili na nich svoj majetok a živili sa spevom a hraním na svoje strunové nástroje a každý rok aby cestovali po celej zemi a spievali pre potešenie bohatých i chudobných. Lúriovia súhlasili, a preto teraz sprevádzaní psami a vlkami túlajú sa svetom, hľadajú prácu, žijú na okraji sídiel bohatých a živia sa hudbou.

(Reetsma, Karin. *Sinti und Roma*.
Preložil René Lužica.)

Do slovníčka

elegantný – pôvabný, pekný, vkusný, jemný

šach – titul panovníkov v Perzii, islamských krajinách a v Indii

Bude vás zaujímať

Abú Kásim Mansúr ibn Hasan Firdausí (940 – 1020) bol perzský básnik. Je autorom veľkého eposu *Kniha kráľov*. Tento epos obsahuje vyše 50 000 dvojverší a opisuje dejiny Perzie.

Ilustrácia z diela básnika Firdausiho

Socha básnika Firdausiho v Teheráne

Zo starého listu

Tento list kedysi napísal Gregor II. z Cypru, konštantínopolský patriarcha v rokoch 1283–1289. Poslal ho vysokému hodnostárovi ríše. List je istým dôkazom prítomnosti Rómov v Byzantskej ríši. Súčasne tento list je najstaršou spomienkou o zdaňovaní Egyptanov a Athinganov.

... Istý Monembasan, ktorý sa pripravuje na vyberanie daní od takzvaných Egyptanov a Athinganov, ma úpenlivo prosil: „Prihovorte sa za mňa, môj pane, a otvorte pre mňa, úplne zroneného, pánovu srdce. Prihovorte sa za mňa, aby sa nado mnou zľutoval a zbavil ma úzkosti, tak aby som sa opäť nedostal do nebezpečenstva, v ktorom som sa už nachádzal a ktoré prekračuje všetky hranice spravodlivosti...“

Patriarcha požiadal Megasa Logothetesu o audienciu a pomoc pre žiadateľa. Megas Logothetes takto odpovedal patriarchovi.

„... Vzhľadom na žiadosť o zásah nášho najmilosrdnejšieho vládcu vo veci vyberača daní, ktorý utrpel neprávosti: Ak je na vyberačovi daní spáchaná nepravosť a je mu odcudzené to, čo predtým vyzbieral, ten, čo si ponechá najväčšiu časť toho, čo výberca daní vyzbieral, sa nie vždy dopúšťa neprávosti a bolo by lepšie, keby mu niekto uškodil tak, aby on sám už nemohol páchať neprávosti...“

(*Rómovia/História*. Preložila Ivana Várošová.
Upravil Ján Cangár.)

Do slovníčka

patriarcha – najvyšší cirkevný hodnostár v pravoslávnej cirkvi

rituál – prísne stanovený súbor pravidiel a zvykov. Cieľom rituálu je uspokojenie alebo ovládanie prírodných a nadprírodných síl. Dôležitou súčasťou rituálov je obetovanie.

Bude vás zaujímať

Kto boli Athinganoi, Atsinganoi?

Podľa viacerých odborníkov – slovo (pomenovanie) Athinganoi (nedotknuteľní, rituálne nečistí) označuje príslušníkov cudzej manichejskej sekty, ktorá pochádzala z Perzie. Manichejci tvrdili, že dobrý stvoriteľ stvoril svet a človeka, ale zo zlej hmoty. Príslušníci sekty sa okrem iného venovali mágii a vešteniu. Rómovia sa s uvedenou sektou často stotožňovali. Na základe omylu predstaviteľov byzantskej pravoslávnej cirkvi z označenia sekty Athinganoi sa vyvinulo pomenovanie etnika: Cigán (slov.), Cigany (maď.), Cikán (čes.), Zigeuner (nem.), Zingar (tal.), Tsigan (franc.).

Ako egyptskí akrobati ohromili obyvateľov Konštantínopola

Nicephorus Gregoras píše o skupine egyptských akrobatov, ktorí sa objavili v Konštantínopole za vlády Andronika II. (1282 – 1328). Historici sa domnievajú, že títo akrobati boli Rómovia, pretože o nich píše aj arabský historik Al Umar, nazýva ich Lurie (Núrí). Dodnes sa v arabských krajinách Rómovia nazývajú Núrí.

V tejto dobe sme v Konštantínopole videli kočovnú skupinu najmenej dvadsať ľudí, ktorí sa dobre vyznali v rôznych kúskoch. Nikto zo starších ľudí o nich predtým nepočul ani ich nevidel. Umenie, ktoré predvádzali, bolo úžasné a obdivuhodné. Napríklad vztýčili na zemi dva alebo tri lodné ťažne a natiahli medzi ich vrcholy povraz. Potom vzali druhý povraz a omotali ťažňu zdola nahor, aby tak vznikli špirálovité schody, po ktorých sa dalo vyliezť. Jeden z nich vyliezol po tých schodoch a urobil stojku na hlave na vrchole jedného stožiara. Potom náhle zoskočil a počas skoku jednou rukou sa pevne chytil povrazu a zostal tak visieť a z tejto pozície sa začal rýchlo otáčať... Potom sa namiesto ruky zachytil lýtkom a visel dolu hlavou. Potom sa postavil na stred povrazu a vzal luk a niekoľko šírov a vystrelil na vzdialený terč a z tejto pozície strieľal s najväčšou presnosťou, akú by žiadny iný človek nedosiahol, ani keby stál na zemi. Potom vzal na ramená dieťa a so zavretými očami tak prešiel po povraze od jedného stožiara k druhému.

Iný vyliezol na koňa a bičom ho uviedol do cvalu. Postavil sa v sedle a potom v jeho hrive a hneď zase na jeho chrbte a tak rýchlo presúval nohy, ako by bol letiaci vták. A potom zoskočil, zatiaľ čo kôň bežal, a on sa ho chytil za chvost, skočil a zase bol v sedle. Z tejto pozície sa naklonil na jednu stranu, otočil sa okolo

koňa pod jeho bruchom a vynoril sa na druhej strane sedla a znova na neho sadol. A zatiaľ čo vykonával tieto kúsky, nezabúdaj udržovať bičom koňa v cvale.

Zase iný si postavil na hlavu tyč lakeť dlhú a na jej koniec umiestnil nádobu s vodou. Potom sa dlho prechádzal, udržujúc nádobu na vrchu tyče v pokoji. Ďalší si dal na hlavu tyč dlhú najmenej tri siahly, po tej vyliezol chlapec a pridržuje sa rukami a chodidlami, zase rýchlo zliezol dolu a zase hore a dolu. A muž, ktorý držal tyč na hlave, sa pri tom neustále prechádzal sem a tam.

Iný mal sklenenú guľu, ktorú vyhodil do výšky, a keď padala dolu, chytil ju a držal ju na prste, na lakti alebo na iných častiach tela. Nebudem opisovať rôzne tance a ďalšie kúsky, ktoré nám predvádzali. Žiadny z nich nepoznal len jedno číslo, poznali všetky. A poznali nielen tie čísla, ktoré predvádzali, ale aj nepreberné množstvo ďalších. Boli to nebezpečné kúsky – často niektorý z nich spadol a zabil sa. Keď opúšťali svoju vlasť, bolo ich viac ako štyridsať, ale keď prišli do Byzancie, bolo ich ani nie dvadsať. My sami sme videli, ako jeden spadol zo stožiara a zabil sa. Vybrali veľa peňazí od obecnstva, keď putovali po celom svete, jednak za zárobkom a jednak, aby predviedli svoje umenie.

(Romové v Byzanci. Upravil a preložil René Lužica.)

Pátrame

V čom konkrétne vynikali rómski akrobati?

Bude vás zaujímať

Kanonik Theodor Balsamon nám zanechal zaujímavé svedectvo z roku 1204. Ako predstaviteľ kresťanského sveta a cirkevná autorita kritizuje niektoré skupiny ľudí, že sa živia len poskytovaním zábavy obecnstvu.

Tí, ktorí chodia s medvedmi, sa nazývajú medvediarmi. Viažu zafarbené nite na hlavu a na celé telo zvierat. Nite potom odstrihnú a ponúkajú ich i s chumáčom zvieracích vlasov ako amulet, ktorý lieči choroby a ochraňuje pred urieknutím. Iní, ktorí sa nazývajú Athinganos, chodia obtočení hadmi a rozprávajú ľuďom, že sa narodili buď pod šťastnou, alebo nešťastnou hviezdou, a tiež vešia priaznivú alebo nepriaznivú budúcnosť.

(Romové v Byzanci. Upravil a preložil René Lužica.)

Do slovníčka

kanonik – cirkevný hodnostár pri biskupskom sídle

laket – stará dĺžková miera, pôvodne vzdialenosť od konca prstov po lakť

siaha – stará dĺžková miera, predstavovala 1,96 metra

amulet – talizman, predmet údajne schopný ochrániť jeho nositeľa pred nešťastím a prinášať mu šťastie

O dvoch bratoch

Nasledujúci príbeh o dvoch bratoch je súčasťou starodávnej legendy z Rádžastánu, ktorý je rozlohou najväčším zväzovým indickým štátom. Jeho hlavným mestom je Džajpur – ružové mesto.

Boli, neboli dvaja bratia. Jeden sa volal Kalo, druhý Gora. Gora bol bohatý a Kalo chudobný. Gora mal všetkého dosť, ovce, kravy i pole. Kalo nemal nič, len svoj bubienok. Vedel však na ňom tak krásne hrať, že kto ho počul, musel tancovať, a keď tancoval, zo srdca mu spadol všetok žiaľ a smútok.

Raz prišli do tejto dediny dvaja starí žobráci, ktorí boli veľmi hladní. Najprv zašli do dvora ku Gorovi. Prosili o kúsok chleba, trochu mlieka. Ale ako sa vraví: kto má veľa, chce ešte viac. Čím kto viac

má, tým ťažšie sa mu dáva. „Keby som mal nakrmiť každého tuláka, sám by som nič nemal,“ rozkričal sa Gora a vyhnal ich zo dvora. Šli žobráci, úbožiaci, šli a šli, až došli na koniec dediny, kde stála úbohá chatrč. V nej býval Kalo. Sotva ich zbadal, volal: „Podte ďalej, dobrí ľudia, nie ste hladní? Žena, daj im jesť!“ „Čo im mám dať, keď nič nemám! Posúch z poslednej múky si pred chvíľou zjedol.“ Keď Kalo počul, že sám sa najedol a pre žobrákov nič nezostalo, zjavili sa mu slzy v očiach.

„Aspoň vám zahrám, keď nemáme čo jesť. Bubienok je môj jediný majetok.“

Len trošku zabubnoval – a počujte, čo sa stalo! Žobráci tancujú, až ich Pánboh chráni, a zrazu z nich žobrácie handry opadali a pod nimi zažiarili zlaté fraky! „Vidíš Kalo, akí to sme my žobráci? O tom si sa ani nenazdal, že sme bohovia! Ale za to, že si nám dal to najlepšie, čo máš, svoju peknú hudbu a srdečné

bubnovanie, budeš hudobníkom, ako svet stojí, aj synovia, aj vnuci tvoji. Budete výborní muzikanti na večné časy. Ty budeš mať meno DOM, lebo dom-dom-dom vyhráva tvoj bubienok. Vždy, keď budeš hrať, prestanú ľudia smútiť a budú sa radovať.“

(Sedlák, Anton. *Poznávame Cigánov – Rómov*, z rozprávania prof. Džosího.)

Pátrame

1. Vystihnite ľudské vlastnosti Gora a Kala.
2. V čom boli rozdielni títo dvaja bratia?
3. Kto sú Dómovia v Indii?

Bude Vás zaujímať

Profesor O. P. Džosí, sociológ a výtvarník, pochádzal z indického Rádžastánu. V Československu zbieral a skúmal rómske legendy a rozprávky. Získané rozprávania porovnával s dómskymi nositeľmi tradičnej kultúry v Indii. Dómovia sú najbližší príbuzní európskym Rómom.

Ako vznikol svet

Prečítajte si príbeh, ktorí si rozprávali rómski Kalderaši. Jedna z ich skupín sa na prelome 19. a 20. storočia presťahovala z Ruska do Argentíny a spolu s nimi aj táto stará rómska legenda.

Na počiatku bola samá voda a na jednom črne sedeli spolu Boh a čert. Hovorí Boh čertovi: „Ako by sa ti páčilo, keby sme stvorili zem?“ „No dobre,“ odpovie čert. „Zostúp na morské dno a prines mi piesok!“ A tak šiel Nečistý po piesok, lenže mu v ruke nič nezostalo, a preto to tak urobil, aby Boha napajedil. Ten to však spoznal a riekol mu: „Daj mi ten piesok, čo máš za nechtami,“ pretože vedel, že čert je špinavý a má dlhé pazúry. A z toho potom začali tvoriť zem. Po všetkej tej práci sa Boh unavil

a zaspal. Keď to zbadal ten druhý, čo bol ukrutne zlý a Bohu závidel, pokúsil sa ho utopiť. Chytil ho za nohy, že ho utopí, lenže čím viac ho ťahal, tým viac zem pod Božím telom rástla. Keď to čert zistil, začal od zlosti poskakovať a takto urobil hory, rieky a lagúny. V tom okamihu sa odpočínutý Boh prebudil a riekol: „Hľa, akú krásu si vytvoril! A teraz urobím zasa niečo ja.“ Čert neveriacky pozeral a riekol: „Čo keby sme tak žrebovali, kto si má vziať vrchný a kto spodný diel?“ Žrebovali a ten veľký podvodník

vyhral pomocou falošného päťáka. Boh mu riekol: „Keď si teda vyhral, čo žiadaš – to, čo je pod zemou alebo hore nad zemou?“ „Chcem to navrchu!“ Boh teda odišiel. Čertík bol strašne lenivý, nepracoval, nič nerobil, len jedol toto všetko – ovocie, jedlo, všetko, čo tu bolo pre ľudí. Až nadišiel okamih, keď nebolo čo jesť, a on plakal, plakal a volal Boha. A aj ľudia plakali hladom. Prišiel Boh a prehovoril k čertovi: „Čo chceš?“ „Vylačnel som a celý svet vyhladoval.“ „No dobre, ja to napravím,“ odpovie Boh. A stvoril nové zvieratá, nové ovocné stromy, aby všetkých uživil. Čert povie: „A teraz budeme opäť žrebovať!“ „Nie, ty blázon, už nikdy! Teraz už viem, že si ma svojimi čertovinami podviedol,“ riekol Boh a vyhnať ho pod zem. Od tohto dňa zostal Boh s ľuďmi, opatroval ich a všetko bolo v pohode. Jedného dňa však Boh

potreboval odísť a ľuďom riekol, že tam, kam ide, ho nesmú nasledovať. A odišiel do neba, kde zotrúva doposiaľ. Lenže všetci na neho mysleli a začali stavať – jedni hovoria, že hory, iní, že veže, aby dosiahli do neba – a dreli a dreli. Boh to zbadal, rozhneval sa na nich a riekol: „Či som vám snáď neprikázal, aby ste sa za mnou nevydávali? Ale vy ste mi neuverili!“ A zato im Boh pomiatol jazyky. Keď chcel niekto klinec, dostal kladivo, keď chcel skrutku, dostal drevo, a tak nemohli pracovať, pretože si nerozumeli. Tak bol stvorený svet a my preto hovoríme každý iným jazykom – rómsky, španielsky, portugalsky, anglicky a tak. To je rozprávka môjho dedka Besana.

(Le Jonósko, Lolja – Bernal, J. M. Fernández. Sar kerdžili e lúmja – Jak vznikl svět. In: *Romano Džaniben*, č. 4/1995. Preložil Ján Cangár.)

Pátrame

1. Prečo Boh ľuďom pomiatol jazyky?
2. Vysvetlite slovné spojenie: „To nestojí ani za päťák alebo za groš!“
3. Porovnajcie príbeh Kalderašov s príbehom o babylonskej veži.

Do slovníčka

Kalderaši – kotlári

päťák – drobná kovová minca malej hodnoty

Kovopecká práca

„Zrkadlo Rómov“

Autorka Margita Reiznerová nám prerozpráva starú rómsku legendu.

To, čo vám teraz budem rozprávať, sa udialo dávno a dávno, pred mnohými rokmi, keď Rómovia ešte žili vo svojej krajine. Bolo im dobre, pretože ich kráľ

sa o nich staral ako o vlastné deti. Lenže nadišiel deň, keď sa kráľ musel odobrať na onen svet. Dal k svojmu smrteľnému lôžku zvolať všetkých Rómov a prehovoril

k nim: „Počúvajte dobre, moje deti, čo vám teraz poviem, a nezabudnite na moje slová. Až zomriem, rozídete sa do všetkých strán. Prídete do cudzích krajov medzi rôznych ľudí. Dám vám na cestu starobylé zrkadlo. Pozriete sa do zrkadla, uvidíte, kto ste a odkiaľ pochádzate. Zjavia sa vám deje minulé i budúce. Ak budete držať pospolu, bude vám zrkadlo ukazovať cestu. Všade, kam prídete, budete rozdávať radosť, ľudia vás budú mať radi a budú vám preukazovať úctu. Naučil som vás všetko, čo sám poznám od našich predkov. Budete žiť podľa toho, ako s týmto poznaním naložíte. Zrkadlo vám bude pripomínať pravdu. Preto ho dobre opatrujte a dávajte pozor, aby sa nerozbilo. Ak sa rozbije, zabudnete všetko, čo ste vedeli a poznali.“ Rómovia

sa rozišli do sveta, jednotlivé rody spolu nezostali a hádali sa, komu má patriť zrkadlo. Pri dohadovaní sa zrkadlo rozbilo na mnoho čriepkov. Rómovia pomaly zabúdali všetko, čo doteraz vedeli a poznali... Tí, čo našli kúsok zrkadla, žili o niečo lepšie, ale ostatní ťažko trpeli. Častejšie plakali, ako jedli. Ale dnes chcú Rómovia znova spoznať, kto sú, odkiaľ prichádzajú, a preto sa hľadajú a vypytujú jeden druhého: „Ľudia, kto z vás má ešte kúsok zrkadla, aby sme ho mohli poskladať znova dokopy?“

(Reiznerová, Margita. Zrkadlo Romů. In: Erika Manuš. *Jdeme dlouhou cestou*. Upravil a preložil Ján Cangár.)

Pátrame

1. V akej krajine kedysi dávno žili Rómovia?
2. Čo malo zrkadlo pripomínať Rómom?
3. Prečo sa zrkadlo rozbilo?
4. Prečo mnohí Rómovia túžia dať zrkadlo znova dokopy?
5. Prečítajte si legendu O troch prútoch kráľa Svätopluka.
6. Porovnajte ju s legendou O zrkadle Rómov.
7. Nájdite medzi nimi spoločné znaky.

Auguste Raffet, *Ustavice na cestách*, 1837

Prečo si Rómovia nezobrali ani kúsok Zeme?

Hudobník a spisovateľ Jan Rusenko, rodák z Prahy, prerozprával starú rómsku legendu, keďže sa zaoberal rómskym folklórom. Založil a viedol folklórny súbor Perumos, ktorý vystupoval aj v dvoch televíznych rozprávkach a koncertoval v mnohých krajinách západnej Európy.

Ked' ešte žili Rómovia na Slnku, smútila za nimi ich matka Zem, plakala a prosila otca Slnko, aby jej poslal deti, že sa o nich bude s láskou starať. Otec ich zavolať a riekol im: „Milé deti, na nič sa ma teraz nepýtajte, ale keď vám bude na Zemi veľmi ťažko, nehnevajte sa na mňa. Už nikdy sa ku mne nevrátite, ale pamätajte si, že vás budem mať stále rád, veď som váš otec. Dary, ktoré odo mňa dostanete – cit a piesne – vám budú otvárať cestu k ostatným ľuďom a vašu matku, tú milovať neprestanem, aj keď si musím vziať inú ženu.“ Preto spievajú Rómovia také smutné pesničky o otcovi a o matke, natáhajú ruky k Slnku a plačú.

Otec Slnko sa oženil s inou ženou. Hovorili jej Parňi Gadži. Bola krásna, ale pyšná a zlá. Stále otcovi vyčítala, že má s našou mamou čierne a škaredé deti, a chcela, aby na ne zabudol: „Pozri sa na naše deti, aké sú krásne a biele.“ Otcovi pukalo srdce žiaľom, keď to počul: „Ako

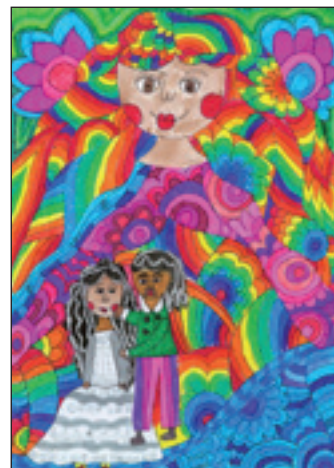
by som na ne mohol zabudnúť, veď sú to tiež moje deti a mám ich rovnako rád ako tie naše!“ Rómovia ľutovali svojho otca, ich matka čierna Zem tiež a plakala s nimi.

Keď otec Slnko neurobil, čo od neho Parňi Gadži žiadala, opustila ho. Zostal s deťmi sám, ale deti chceli matku, plakali a hľadali ju. Otec nevedel, čo si má počať, bol zúfalý a bezradný. „Otecko, netráp sa! Pošli ich k nám. Postaráme sa o nich,“ volali deti, „veď sú to naši bratia a sestry a naša matka ich prijme za vlastné.“ Otec uposlúchol a poslal deti Parňi Gadži na Zem. Všetci žili spoločne, Rómovia ich mali radi, ale deti boli pyšné po svojej matke. Začali si medzi sebou rozdeľovať Zem. Ale Rómovia si nevzali nič. A prečo aj, keď celá Zem je ich matka.

(Rusenko, Jan. Kedyž ešte žili Romové na Slunci. In: Erika Manuš. *Jdeme dlouhou cestou*. Upravil a preložil Ján Cangár.)

Pátrame

1. Aké dary dostali deti od svojho otca Slnko?
2. Prečo si Rómovia nechceli zobrať ani kúsok Zeme?
3. Čím to zdôvodnili?

Celá zem je matka Rómov

Ako Pán Boh Róma piekol

Táto stará legenda pravdepodobne pochádza z dnešného územia severného Grécka. Preložila ju pre potreby filmového cyklu „Deti vetra“ Milena Hübschmannová, česká indologička a zakladateľka českej i československej romistiky.

Raz večer dostal Boh dobrý nápad. Povedal si: „Stvoril som slnko, stvoril som mesiac, len človeka ešte potrebujem.“ Zobral cesto, zobral hlinu, vytvoril malého človečika. Do pece ho upiecť vložil. Keď sa drevo rozhorelo, chvíľu zaspal. Zobudil sa a čo nevidí? Človek – celkom čierny! „Spravil som černocho! Neľutujem. Nabudúce nezaspím.“ Berie ďalšie cesto, tvorí nového človeka. Len čo ho vložil do pece,

počkal chvíľočku a rýchlo, rýchlo ho ťahá von! „Joj, dočerta! Nie je hotový! Je ako tvaroh, celý biely! Škoda, škoda, bieleho som urobil!“ Dielo mu nedá pokoja. Po tretí raz berie cesto, tretieho človeka pečie. Neponáhľa sa, nezaspí, iba naňho pozor dáva. Vytiahne ho a čo nevidí! Pekného človeka upiekol! Ani čierny, ani biely. Stvoril Róma najlepšieho!

(Lužica, René. *Kapitoly z rómskej kultúry*.)

O čom nás informujú očití svedkovia?

Arnold von Harff (1471 – 1505) bol rytierom a pútnikom, ktorý podnikol viaceré cesty. Navštívil Rím, Jeruzalem, Palestínu a Osmanskú ríšu. Po návrate spracoval svoje postrehy z ciest v Knihe pútnika.

Šiel som predmestím. Obýva ho mnoho chudobných, čiernych, nahých ľudí. Ich príbytky sú malé domy so strechou pokrytou trstinou, v ktorých prežíva asi tristo rodín. Volajú sa Cigáni, u nás známi ako pohania z Egypta, ktorí cestujú po našich krajinách. Živia sa mnohými remeslami, ako výrobou a opravou obuvi, kováčstvom. To sa však na pohľad zdá veľmi čudné, lebo mali nákovu na zemi a kováč pri nej sedel tak, ako u nás sedia krajčíri. Vedľa kováča, tiež na zemi, sedela jeho žena a tkala tak, že oheň bol medzi nimi. Vedľa ležali dva malé kožené vaky, napoly zahrabané do zeme pri ohni. A ako

žena tkala, čas od času vždy nadvihla jeden z mechov od zeme a zase ho stlačila nadol. Tým sa vohnal vzduch do ohňa.

Títo ľudia pochádzali z krajiny nazvanej Gyppe. Turecký vládca ju obsadil pred šesťdesiatimi rokmi, ale mnohí šľachtici a páni sa odmietli podrobiť jeho vôli a utiekli do našej krajiny, do Ríma k Svätému Otcovi, hľadajúc u neho bezpečie a podporu. Na ich žiadosť rozoslal listy rímskemu cisárovi a všetkým kniežatám v ríši s odporúčaním, aby im zaručili bezpečný pohyb a podporu, lebo boli z krajiny vyhnaní pre svoju kresťanskú vieru.

Žiadny z oslovených kniežat však nepomohol. A tak zomreli v biede, zanechajúc pápežove listy svojmu služobníctvu a potomkom, ktorí sa dodnes potulujú po kraji, nazývajúci sami seba Maloegyptania. To však nie je pravda, lebo ich rodičia sa narodili v Gyppe zvanej Tzigánia (Sugínien)...

(*Romové v Byzanci*. Preložil a upravil René Lužica.)

Ďalšie svedectvo o práci kováčov nám zanechal francúzsky cestovateľ Jacques Le Saige z roku 1518, ktorý navštívil ostrovy v Iónskom mori.

Videl som tam neobyčajné veci, lebo kováči klince a podkovy kujú priamo na ulici a sedia na zemi, podobne ako krajčír v našej krajine. Títo kováči majú malý kameň, vedľa neho navršia uhlie a rozrobia oheň. Tento kameň je asi dve stopy dlhý a jednu stopu vysoký. Je to ich základ vyhne, ktorá má uprostred otvor, a tiež majú malú železnú rúrku, ku ktorej sú pripavené dva kusy kože, nie však spolu zošité. A potom je tu nejaký pomocník alebo slúžka, ktorí držia tieto kože na jednom konci, súčasne ich zdvíhajú a spúšťajú. Prúd vzduchu rozohrieva uhlie, čo je veľmi neobyčajné a ťažko opísateľné. Je veľa takých ľudí,

ktorí vykonávajú toto remeslo a sú takí zruční, že sa tomu nedá ani uveriť.

(*Romové v Byzanci*. Preložil a upravil René Lužica.)

Napokon tretie svedectvo o kováčskom remesle Rómov z roku 1775 nám zanechal Samuel Augustini ab Hortis.

Muži sú najčastejšie zámočníkmi a kováčmi. Máme u nás príslovie: „Čo Cigán, to kováč.“ Dielňa, v ktorej pracujú, a nástroje, ktoré používajú, sú veľmi jednoduché a prenosné, rovnako tak ako ich obydlie. Jeden pár ručných mečov, jedny kliešte, kladivo a drobné nástroje – to všetko môžu ľahko vziať so sebou. Dokážu i bez železnej kovádliny, na malom kameni potom urobiť svoju prácu. Keď je dobré počasie, pracujú pred stanom pod šírym nebom, pokiaľ je zlé počasie alebo veľmi teplo, pracujú vo vchode pred stanom. Nikdy nepracujú postojácky ako ostatní kováči, ale sedia na zemi pri ohni so skríženými nohami pod sebou. Táto poloha zodpovedá typu dielne i tradičnému spôsobu práce. Vedľa nich sedí žena a pohybuje mečmi, pokiaľ majú už trocha odrastené deti, ktoré sú schopné vykonávať takúto prácu, vystriedajú občas matku pri tejto práci.

(ab Hortis, Samuel Augustini. *Cigáni v Uhorsku*.)

Arnold von Harff sa na začiatku svojej cesty modlí v Kolíne nad Rýnom, knižná ilustrácia z roku 1500

Pátrame

1. Porovnajte tieto tri svedectvá.
2. Zistite, čo majú spoločné.
3. Čo najviac prekvapilo autorov týchto troch svedectiev?
4. Čomu nemohol uveriť autor druhej správy?

O cechoch v Istanbule

Cestovateľ Evlia Celebi mal možnosť okolo roku 1668 prečítať si zoznam cechov – organizácií remeselníkov jedného remesla – a našiel v nich zaujímavé informácie o Cigánoch.

Zmienku o Cigánoch našiel v desiatom cechu. Tento cech tvorilo 70 mužov, ktorí sa zaoberali chovom medveďov. V pätnástom cechu objavil obchodníkov s koňmi. Tento cech pozostával z 300 mužov. „Obchodníci s koňmi sú bohatí, každý z nich má stajne so 40–50 arabskými koňmi a väčšina z nich sú Cigáni, aj keď nájdeme tam aj takých, ktorí patria k iným národom.“ 43. cech bol cech muzikantov a pozostával z 300 ľudí, väčšinou Cigánov.

(Fraser, Angus. *Cikáni.*)

O obchode s koňmi v Európe nás informuje Emília Horváthová. Úryvok je z jej knihy Cigáni na Slovensku, ktorú napísala v roku 1964.

V Európe sa kone u Cigánov spomínajú prvý raz v roku 1348 v Srbsku. Museli ich mať už aj predtým, pretože v uvedenom roku ide o záznam dane, ktorú odvieďli za kone. Cigáni, ktorí v roku 1417 prešli cez nemecké mestá, niesli sa na koňoch so ženami i deťmi. V iných prípadoch išli na koňoch muži. Skupina, ktorá v roku 1422 prišla do Bazileja, mala podľa odhadu asi 50 koní. Väčšina kočovných rodín mala jedného koňa. Bohatší, rodiny náčelníkov (vajdov) mali koní viac. Obchod s koňmi bol rozšírený najmä

u kočovných a sezónnych kočovníkov. Bolo to výlučne mužské zamestnanie.

Cigáni ovládali aj mnohé liečebné praktiky. Okrem vlastných koní liečili aj kone roľníkov, za čo dostávali nielen naturálnu, ale aj peňažnú odmenu. Hlavným zdrojom príjmov bolo priekupníctvo a obchodovanie s koňmi. Priekupníci predstavovali najmajetnejšiu a najkonzervatívnejšiu vrstvu cigánskych spoločenstiev. S obľubou si nakupovali zlaté a strieborné predmety a šperky. Od ostatných skupín sa odlišovali odevom a lepšou stravou, čo sa odrážalo na ich zdravšom a blahobytnejšom vzhľade. Zamestnanie sa prejavilo aj v duchovnej kultúre. Kôň sa stal ich symbolom, napríklad v svadobnom zvykosloví.

Podľa daňového súpisu z rokov 1522–1523 sa Cigáni zaoberali týmito zamestnaniami.

Muzikanti, klampiari, podkúvači, zlatníci, výrobcovia mečov, peciari, obuvníci, výrobcovia papúč, výrobcovia cvokov, kožiari, krajčíri, výrobcovia kobercov, garbiari, obchodníci so železom, syrári, mäsiari, výrobcovia kebabu, záhradníci, muličiari, strážcovia, väzenskí strážcovia, sluhovia, poslíčkovia, chovatelia opíc, studniari a iní.

(Fraser, Angus. *Cikáni.*)

Pátrame

Ktoré z uvedených zamestnaní pretrvali dodnes?

Do slovníčka

cech – organizácia remeselníkov jedného remesla

konzervatívny – ten, kto dodržiava staré tradície a bráni sa novotám

O princovi Štefanovi Razvanovi

Prípady, keď Rómovia dosiahli dobré spoločenské postavenie, sú v dunajských kniežatstvách skôr výnimkou ako pravidlom. Osud Stefana Razvana je veľmi dobre známy. Existujú však rôzne verzie tohto príbehu.

Podľa jednej z nich bol synom Rumunky, nevoľníčky, a jeho otec bol cigánsky otrok princa Mihaia Vitezula z Valašska. Podľa inej verzie, ktorá sa často objavuje v literatúre, bol synom cigánskej otrokyne, ktorá patrila valašskému princovi, a jeho otec bol neznámy, pravdepodobne niekto z najvyšších aristokratických kruhov kniežatstva. Ako dieťa bol Stefan otrokom Anastasiho, metropolitu Moldavska v rokoch 1572 – 1578, ktorý mu poskytol dobré vzdelanie a nakoniec ho vo svojej poslednej vôli oslobodil. Život Stefana Razvana bol dramatický. Stal sa bojarom, potom vládnyim úradníkom. Zúčastnil sa diplomatickej misie do Istanbulu, potom navštívil „Záporožskú Sič“ (čo bola nezávislá organizácia Kozákov na území dnešnej Ukrajiny), kde dosiahol pozíciu hajtmána, a slúžil v poľskej armáde kráľa Žigmunda III. Báthoryho s hodnosťou plukovníka so

šľachtickým titulom. Keď sa vrátil do Moldavska, stal sa veliteľom osobnej stráže princa Arona Tiranula. Počas vnútro politickej krízy vo Valašsku a v Moldavsku v roku 1595 Stefan Razvan s podporou Poľska zosadil princa Arona Tiranula a na päť mesiacov zasadol na jeho trón. Počas úspešných bojov s Osmanskou ríšou vo Valašsku sa mu podarilo obsadiť Bukurešť, Giurgiu, Brailu a obliehal Targovište a Ismail. V tom čase bol, rovnako s poľskou podporou, vyhlásený za princa Moldavska bojar Ieremia Movila. Stefan Razvan sa vrátil do Moldavska, avšak 14. decembra 1595 bol spojenými vojskami kráľa Žigmunda III. a princa Ieremia Movila porazený v bitke pri Areni a 6. marca 1596 popravený.

*(Rómovia/História. Preklad Ivana Várošová.
Upravil Ján Cangár.)*

Pátrame

Prečo sa často stretávame s rôznymi príbehmi o minulosti?

Do slovníčka

hajtman – vrchný veliteľ kozáckej armády

bojar – ruský zeman, šľachtic v cárskom Rusku

Minca, ktorú razil Štefan Razvan

O čom rozprávajú staré listiny

Zaujímavé informácie môžeme získať z kráľovských listín uhorských kráľov Žigmunda Luxemburského z roku 1423, Mateja Korvína z roku 1476 a Vladislava II. Jagelonského z roku 1496.

Náš verný Ladislav, cigánsky vojvoda, a tí, ktorí prišli s ním, Nás ponížene žiadali, aby sme im preukázali Našu dobrú vôľu. Teší Nás, že nám adresovali svoju žiadosť, a preto sme im vystavili tento list. Keď sa vyššie spomínaný Ladislav a jeho ľudia objavia v akomkoľvek meste Našej ríše, žiadame, aby sa s nimi nakladalo s dôverou. Preukážte im ochranu v každom smere tak, aby vojvoda Ladislav a jeho Cigáni, jeho poddaní, mohli zostať vo vašom meste bez akýchkoľvek prekážok. Ak by medzi nimi boli aj iní ľudia alebo by sa vyskytol nejaký nepríjemný incident, potom je Našou vôľou, bez akýchkoľvek pochybností, aby iba vojvoda Ladislav a nie niekto z vás mal právo udeliť trest alebo oslobodiť vinníka.

(Daniel, Bartoloměj. *Dějiny Romů*.
Preložil a upravil René Lužica.)

Nariadili sme richtárovi tej istej obce, aby ich osobne ani vo veciach majetkových nenapádali, nepoškodzovali a žiadnym spôsobom ich nerekvirovali. Na základe predchádzajúceho rozhodnutia tejto obce, že títo Cigáni boli skutočne raz a navždy nami určení ako poddaní tejto obce. Preto ich tiež chceme vybrať z moci a jurisdikcie vašej a vašich úradníkov. Vašej vernosti teda dôrazne nariaďujeme, aby ste nabudúce upustili a zariadili, aby aj vaši podriadení upustili od akéhokoľvek znepokojovania, poškodzovania a rekvírovania vyššie uvedených Cigánov a ste povinní to zakázať. A preto teda okamžite z vôle Nášho majestátu nech spor nie je preťahovaný, inak dáte najavo, že neučiníte skutkom uvedenie do pôvodného stavu, ako stanovuje táto prečítaná listina.

Dané v Bude v pondelok po sviatku Blahoslaveného Mateja apoštola a evanjelistu roku pána tisíc štyristého sedemdesiateho šiesteho, za vlády v Uhrách...

(Daniel, Bartoloměj. *Dějiny Romů*.
Preložil a upravil René Lužica.)

Vdova po Jánovi Zápoľskom, regentka Izabela, v roku 1557 vymenovala Gašpara Nagya a Františka Balázsiho do funkcií cigánskych vojvodov (Wayvodis Cyganorum).

Myzabela, z milosti božej kráľovná Uhorska, Dalmácie, Chorvátska..., našim verným všetkým a jednotlivcom nášho Sedmohradského kráľovstva so želaním všetkého dobrého toto dávam na vedomie.

Pretože u nás v sedmohradskom kráľovstve jestvuje inštitúcia cigánskeho vojvodstva, našim verným a znamenitým mužom Gašparovi Nagyovi a Františkovi Balázsimu, familiárom nášho trónu, spolu s obvyklými náležitostami dávame a odovzdávame úrad... nariaďujeme, nech je to ktokoľvek, aby bez akejkoľvek prekážky podľa starého zvyku nerušili ich povinné dôchodky a povinné poplatky nevyžadovali. Keby však niekto ich, Františka Balázsiho a Gašpara Nagya, pri vyberaní dávok cigánskeho vojvodstva chcel zaťažovať, odvtedy do 15 dní má prísť do kráľovského paláca, aby v našej prítomnosti osobne alebo jeho zákonný zástupca vysvetlil svoj čin.

(Horváthová, Emília. *Cigáni na Slovensku*.)

Vladislav, z milosti Božej kráľ uhorský, český... Preto sme na prosbu niektorých našich verných, ktorú Milosti našej učinili... Tomáša Polgára, vojvodu

„Faraónov“ kočujúcich pod 25 stanmi so svojou družinou alebo sprievodom oddelili od spoločnosti iných cigánskych vojvodov kočujúcich v tomto našom kráľovstve uhorskom a vyslali ho do služieb verného nášho najctihodnejšieho otca v Kristu pána Zigmunda, biskupa kostola v Pécsi, aby vyrábali gule do pušiek alebo iné nástroje nevyhnutné k vojne. Chtiac mu umožniť zároveň s jeho družinou všade v zemiach a panstvách bezpečnú a voľnú cestu, ukladáme vám, verným, každému z vás, veľmi tvrdo, aby kamkoľvek a kedykoľvek tento Tomáš Polgár vojvoda s družinou 25 stanov a so svojím majetkom na statky, mestečiek a do vášho streda, ale aj k mestám, kde sa vyberá tridsiatok, tribút a vaše clá, nechali ste ho spolu s družinou 25 stanov slobodne sa usadiť, meškať a konať vo svojich veciach. *Horšie teda nekonajte pod udržania si našej milosti, vrátiac list po prečítaní jeho doručiteľovi.*

Dané v Budíne roku pána tisíc štyristého deväťdesiateho šiesteho, kráľovstva nášho v Uhorsku, šiesteho, v Čechách dvadsiateho šiesteho roku.

(Horváthová, Emília. *Cigáni na Slovensku*.)

Ďalším, kto poskytoval Rómom ochranu, bol uhorský palatín Juraj Thurzo. Dokazuje to aj úryvok z jeho listiny z roku 1616.

Ich živobytie a odevy sú žalostné, aj keď svoj pobyt a nevyhnutnú výživu získavajú nielen v zemi maďarskej, ale po všetkých častiach sveta, cestujú po mori, po zemi, po skalách, blúdia za ohňom, zvykajú si na úbohosť a túlanie, pretože ich kmene požívajú milosrdenstvo a všetku podporu a vážnosť, žiadam a prajem

si, aby tento niekedy národ egyptský bol v práve a moci, ustanovujem za ich vodcu Františka, vojvodu Cigánov, a pod jeho vedením zriaďujem družinu Cigánov, zároveň spolu so slobodným služobníctvom, čeladou, kovadlinami, mechmi, kladivami a kliešťami, jedni ako druhí, aby sa mohli slobodne usadiť v zemi, v predmestiach a zaoberali

sa svojím umeleckým kováčstvom, rozumne sa svojimi zvyklosťami vystríhali a varovali pred násilnosťami, pretože ich týmto chránim a hájim.

Dané v Bytči dňa 7. februára roku Pána v roku 1616.

(Daniel, Bartoloměj. *Dějiny Romů*.

Preložil a upravil René Lužica.)

Pátrame

1. Porovnajte jednotlivé staré listiny.
2. Čo majú spoločné? O čom tieto listiny vypovedajú?

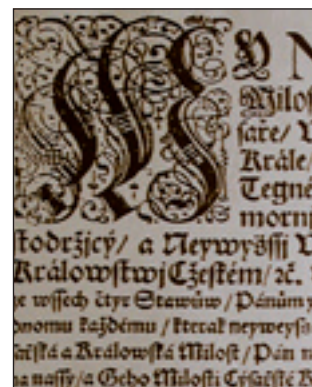
Do slovníčka

rekvirovať – požadovať, zhabať, zabavovať

jurisdikcia – súdna právomoc

tribút – daň, poplatok

familiár – nižšie postavený šľachtic

Prvé správy

V 14. storočí neboli Rómovia žiadnou zvláštnosťou ani na území Slovenska. Správy o Rómoch uvádzajú najstarší autori bez citovaného prameňa, čo značne sťažuje ich hodnotnosť.

Spišskonovoveský richtár Ján Kunch v opise majerov zo 14. storočia uvádza, že v okolitých lesoch, ktoré patrili rodine Mariassyovcov, sa potulujú Cigáni. V roku 1329 sa spomínajú v Szabolcskej župe, v roku 1377 a 1381 v Zemplínskej župe. Iným dôkazom, že Rómovia boli v tomto období v Uhorsku, ako aj v susedných Čechách dávnejšie známi, je výskyt názvu „Cigáň“ v osobných a miestnych menách. V Szolnockej župe máme z roku 1388

doloženú obec Ciganvaja. V Bihárskej župe z roku 1406 je zaznamenaná obec Cziganfalva. V prameňoch sa spomína poddaný Gregorius Cigany, Petrus Cygan, rodina Cigan, Czigán. Aj ďalšie listiny obsahujú meno Cigáň. Podobne v dekrétu Karola I. z roku 1326 sa objavuje meno šľachtica Domenik Czigáni.

(Horváthová, Emília. *Cigáni na Slovensku*.

Upravil René Lužica.)

Nepremyslená unáhlenosť

Slovenský učenec a evanjelický kňaz Samuel Augustini ab Hortis (1723–1792) nám vo svojej práci Cigáni v Uhorsku zanechal zaujímavé svedectvo o obrane hradu Veľká Ida.

Prvý erb obce Veľká Ida znázorňuje „Cigánsky hrad“, po pravej strane sedí vajda, obďaleč skupinka ľudí pod vysokými topolmi. Vľavo je stan, ku ktorému prichádza strážca.

Roku 1557 bol František Perényi pre nedostatok vojakov, ktorí chránili opevnenie pevného hradu Veľká Ida, nútený na podporu regulárneho vojska zohnať Cigánov z celého okolia. Perényi ozbrojil svojich nových pomocníkov, dal im pušný prach a olovo a ukázal miesto, ktoré majú brániť. Stručne ich poučil, ako si majú počínať, a vyzval ich k statočnosti a neochvejnosti. Cigáni sa vrhli do úkrytov, lebo si mysleli, že tam budú pred nepriateľom v bezpečí. Cisárske jednotky sa blížili k pevnosti a robili prípravy na jej obliehanie a dobytie. Zaútočili, ich protivníci – Cigáni, skrytí v úkrytoch, sa v prvom útoku držali

tak udatne a vrhli na obliehatelov taký oheň, že títo boli nútení pred rojnicou Cigánov ustúpiť. Len čo sa obliehatelia stiahli, vyliezli Cigáni hrdlo a plní radosti nad víťazstvom z úkrytov a na plné hrdlá kričali: „Zlomte si väzy a ďakujte Bohu, že už nemáme ani prach, ani olovo, lebo ani jeden z vás by neušiel z tohto miesta živý.“ Keď toto utekajúci počuli a zazreli cigánsku rojnicu, okamžite zastali, obrátili sa a hnali ich šablami naspäť do úkrytov. Zaútočili na nich a za niekoľko minút celkom rozbili čierne vojsko pozostávajúce z viac ako tisíc mužov. Takto nepremyslenou unáhlenosťou premárnili víťazstvo a zapríčinili si takú porážku, že na ňu dodnes spomínajú s hrôzou a hnevom.

(ab Hortis, Samuel Augustini. *Cigáni v Uhorsku*.)

Pátrame

1. Rómovia ako členovia „čierneho vojska“ preukázali nespornú odvahu a udatnosť v boji.
2. Zistite, akej chyby sa dopustili. Prečo sa táto chyba stala pre nich osudná?

Erb obce Veľká Ida

Hrad Veľká Ida

O prirodzených schopnostiach a zručnostiach Cigánov

Z nasledujúceho úryvku, ktorého autorom je opäť Samuel Augustini ab Hortis, máte vypátrať, prečo výrobky rómskych kováčov boli niekedy nekvalitné.

O tom, že tento ľud má vynikajúce schopnosti na viaceré remeselnícke a umelecké práce, nemožno vôbec pochybovať. Treba iba ľutovať, že len máloktorý z nich sa niečomu venuje vážne a usilovne a že nadanie a zručnosť, ktorými ich obdarila dobrotivá príroda, nechávajú nevyužité zaniknúť, ba celkom ich potláčajú svojou záhaľčivosťou. Preto sa iba tu a tam ukáže iskra schopností, ktorými ich príroda obdarila. Na obrábanie pôdy nemajú zvláštne sklony, i keď majú dosť síl a sú šikovní... Keby ale boli od mladosti vedení k práci, zaiste možno predpokladať, že by v nej našli záľubu a boli by užitoční najmä preto, lebo majú veľmi radi kone, radi sa s nimi

zaoberajú a kone sa predsa používajú pri poľných prácach.

Ich výrobky zo železa a iných kovov tiež dokazujú, akú náklonnosť majú k tejto práci a akí sú zruční. Ako kováči si zaobstarávajú živobytie nielen v Uhorsku a Sedmohradsku, ale aj v Moldavsku a dokonca aj v Egypte. Treba ale priznať, že ich výrobky nie sú vždy dobré a nezaslúžia si pochvalu. Na vine nie je nedostatok ich zručnosti a šikovnosti, ale málo kvalitného materiálu a náradia. Cigán pracuje obyčajne so zlým, odhodeným železom, ku ktorému sa ľahko dostane. Jeho dielňa a celé jej zariadenie je veľmi biedne a taký bol aj majster, od ktorého sa naučil remeslo.

Bude vás zaujímať

Samuel Augustini ab Hortis sa narodil 26. 8. 1729 vo Veľkej Lomnici. Ako vnuk známeho kežmarského lekára Kristiána Augustiniho, ktorý bol osobným lekárom kráľa a cisára Ferdinanda II., bol povýšený do šľachtického stavu. Študoval evanjelickú teológiu, matematiku a algebru. Pôsobil ako učiteľ Evanjelického lýcea v Kežmarku a od roku 1761 ako evanjelický farár v Spišskej Sobote. Zaoberal sa mineralógiou a botanikou. Napísal významnú prácu O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a o spôsobe života, ako aj ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku, ktorá vychádzala v kráľovskom časopise na pokračovanie v rokoch 1755–1776. Zomrel 5. augusta 1792 v Spišskej Sobote.

(ab Hortis, Samuel Augustini. *Cigáni v Uhorsku*.)

Erb rodiny Augustiniho ab Hortis z roku 1631

Objav Štefana Váliho

V diele Samuela Augustiniho ab Hortis nájdeme zaujímavé svedectvo, ktoré sa stalo základom uvažovania o (rómskom) jazyku, pátrania po ňom i po pôvode Rómov. Je to zmienka o protestantskom kazateľovi Štefanovi Válim (maďarsky Vályi István), ktorý prišiel na pozoruhodnú vec.

To, že Rómovia majú svoj jazyk, ktorým nehovorí žiadny európsky národ, je všeobecne známe. Jazykovedci celé stáročia hľadali, odkiaľ jazyk a jeho nositelia – Rómovia pochádzajú. Jedným z prvých, kto našiel odpoveď, bol kalvínsky kňaz Štefan Váli (Vályi István, maď.). Učenec Samuel Augustini ab Hortis zaznamenal stretnutie kapitána Samuela Székelya Dobóa s tlačiarom Štefanom Papom (Pap István, maď.): „Dňa 6. novembra 1763 ma navštívil Štefan Pap a v rozhovore mi povedal, že

v obci Almáš v Komárňanskej župe žije kalvínsky farár Štefan Váli, ktorý keď študoval v Leydene, sa spriatelil s tromi mladíkmi z ostrova Malabar, ktorí tu študovali tri roky. Po ukončení štúdia po nich prišla z Malabaru ďalšia trojica študentov. Štefan Váli si zapísal z ich jazyka tisíc slov.“ Farár Váli po návrate domov zistil, že miestni Cigáni slovám zo zápisníka rozumeli.

(ab Hortis, Samuel Augustini. *Cigáni v Uhorsku*. Preložila Viera Urbancová. Upravil René Lužica.)

Pátrame

V čom podľa vás spočíva význam náhodného jazykového objavu Štefana Váliho?

Bude vás zaujímať

V čítanke sa stretávate s dvomi pomenovaniami, a to s Cigánmi. Je to historické pomenovanie (etnonymum) Rómov v niektorých európskych jazykoch, napríklad v slovenskom, českom, maďarskom, nemeckom, talianskom a iných jazykoch. Druhým je pomenovanie Rómovia. Je súčasným oficiálnym pomenovaním (autonym), ktoré bolo v Slovenskej republike prijaté v roku 1991, keď Rómovia boli oficiálne uznaní ako národnostná menšina.

Do slovníčka

Malabar – pobrežie v juhozápadnej Indii, ktoré je súčasťou indického štátu Kérala. V stredovekej Európe sa Malabar stotožňoval s celou Indiou a ostrovom Srí Lanka.

Leyden (Leiden) – významné univerzitné mesto a centrum štúdia kalvínskej teológie v Holandsku

Almás – obec, ktorá je súčasťou maďarského mesta Komárom. V miestnom evanjelickom kostole je vystavená pamätná tabuľa venovaná Štefanovi Válimu.

O čo sa snažili osvietenský panovníci

Mária Terézia (1740–1780) a najmä jej syn Jozef II. (1780–1790) sa snažili rôznymi nariadeniami prinútiť Rómov, aby sa usadili a prispôbili väčšinovému obyvateľstvu. Túto ich snahu označujeme ako kolonizáciu alebo asimiláciu rómskeho obyvateľstva. V roku 1783 vydal Jozef II. tieto nariadenia pre „spásu cigánskej duše“.

1. Vychovávať deti podľa viery, 2. Zakrývať nahotu detí, 3. Oddeliť podľa pohlavia miesta v príbytkoch, 4. Chodiť do kostolov najmä v nedeľu a vo sviatočných dňoch, 5. Stravu, odev, reč prispôbiť podľa miestnych obyvateľov, 6. Odloženie plášťov so skrytým vreckom, 7. Zákaz vlastníctva koní, 8. Zákaz výmeny tovarov na trhoch,	9. Ak nemajú prácu u zamestnávateľa, nútenie pracovať pre cudzieho za mzdu, 10. Zvykanie si na prácu v poľnohospodárstve, 11. Telesné tresty za vyhýbanie sa práci, 12. Venovať sa hudbe a zábave len po vykonaní práce. (Daniel, Bartoloměj. <i>Dějiny Romů</i>. Preložil a upravil René Lužica.)

Pátrame

Čo bolo konkrétnym cieľom uvedených nariadení Jozefa II.?

Do slovníčka

kolonizovať – v období osvietenstva (1740–90) sa týmto termínom označovalo násilné usídlenie najmä rómskych kováčskych rodín v dedinskom prostredí

asimilácia – proces kultúrnych a sociálnych zmien, ktoré vznikajú v dôsledku kontaktu väčšinovej a menšinovej kultúry. Výsledkom je rozpad, zánik menšinovej kultúry.

Bude vás zaujímať

Cisárovná Mária Terézia nariadila nazývať usadených Cigánov (Zingari) „Neo Rustici“, „Neu Bauer“, „Új Magyar“ – novousadlíci. Najmä na západnom Slovensku sa od druhej polovice 18. storočia objavujú mená „Novosedlák“, „Novosedlík“, „Novisedlák“.

O remesle, v ktorom Rómovia odjakživa vynikali

Nasledujúci text nám sprostredkúva informácie o tom, ako sa motív kováčstva objavoval v rómskych rozprávkach.

Najtypickejšie remeslo, ktorým sa Rómovia po stáročia živili, bolo **kováčstvo**. Dielňa rómskeho kováča bola spočiatku prenosná, skladala sa zo železnej kovadliny (amoňis, amoňi, kovinca), krátkej železnej tyče s vlastnou nákovou, vrazenou do zeme. V minulosti rómski kováči (chartas) na rozdiel od európskych kováčov nepracovali postojáčky, ale podobne ako ich indickí predkovia v sede so skríženými nohami alebo v klaku. Ďalšou súčasťou dielne bol malý prenosný mech (pišot) z baranej alebo kozej kože, s dvojitou drevenou lištou a s návlekom na palec ruky; v dolnej časti boli dve kovové rúrky, ktoré si rómski kováči vyrábali sami. Pri roztvorení dlane mech nabral vzduch, pri zatvorení sa uzavrel, a tým začal vzduch prúdiť do vyhne, ohniska (vigňa). Pomocník kováča ovládal každý mech inou rukou; z jedného vzduch vytláčal, do druhého nasával. Až neskôr sa začali stavať statické kováčske dielne vo vydelenej časti rómskeho obydľia alebo v samostatných drevených búdach s prístreším. Tu už pracovali kováči postojáčky, veľký mech bol zavesený na drevenej konštrukcii, vedúcej k vyhni. Používali tradičné kováčske nástroje: kladivo (sviri, čokanos), kliešte (silavis), sekáč (duršlov, kopid'i), prebojník (dorňikos, čalavkerdo), kropenku (vachtura) a iné. Kováči dlho používali drevené uhlie (kaštuneangara), ktoré si sami pálili. Medzi najčastejšie kováčske výrobky (chartaskeribuťi)

patrili klince s dvojitou hlavičkou, tzv. cigánske klince (romanekarfina), reťaze (lancos), podkovy rôznej veľkosti (petalos), motyky (graca), kramle (šingli, kramla), rôzne kovania a úžitkové predmety. Medzi kováčmi sa postupne vytvorili veľké sociálne rozdiely na základe ich schopností, spôsobu života a spoločenského postavenia medzi vlastnými i okolitými ľuďmi.

Kováči v rómskych rozprávkach

Aj v rómskych rozprávkach (paramisa) sa vyskytujú zruční kováči. „Jedni vyhrávali, druhí kovali železo, tretí stavali, ďalší robili na poliach, takže v tejto krajine nebolo ani chudobných, ani bohatých.“

Kováčskym remeslom sa živili asi dvadsiati Rómovia v rozprávke Rupp a Ruppuno, ktorí boli polokočovníkmi a na istý čas sa usadili na okraji jedného mesta. Ženy chodili do mesta a „chlapi kovali“. V iných rozprávkach „kováči kuli zbrane, remeselníci plietli rohože a zhotovovali rôzne predmety“.

Rómskemu kováčovi Bramovi sa narodil neobyčajný syn. „Otec ho pomenoval Sastrunovast – Železná ruka.“ Kováčov syn bol nielen silný, ale aj veľmi pracovitý a zodpovedný. Rád pomáhal otcovi v kováčskom remesle. Keď raz za ním prišiel kráľ, odvážne mu povedal: „Čo teda chceš odo mňa! Rozprávaj rýchlo, lebo nemám čas, musím pomáhať otcovi kovať podkovy, aby sme mali čo jesť...“ Silou a pracovitosťou vynikal aj

další rómsky kováč Čierny vlas. Obratne narábal nielen so sekerou, ale „vyznal sa aj v kováčskom remesle“.

Kováčskym remeslom živil svoju rodinu aj statočný chudobný Róm Khako. Pri práci mu pomáhali aj jeho dvaja synovia, starší Bar a mladší Bengoro. Hneď pri domčeku bol „prístrešok, kde mal Khako svoju aprohu, ako tomu Cigáni hovorili. Malé mechy, kladivo, kliešte a nákovu. To bol celý jeho majetok. Týmto náradím živil seba a svoju rodinu. Celý deň od svitu do mrku koval esíky, nebožiece, retiazky, klinec, ba aj cifrované pánty na okenice bohatých a zámožných ľudí. Svoje deti už od malička zaúčal remeslu. Často celé hodiny presedeli pri otcovi, sledovali každý jeho pohyb. Keď mal Bar päť rokov, ťahal mechy, mladší Bengoro pohadzoval uhlie na ohnisko.“ Práve jemu Pán hôr (Vešálos Bar)

predpovedal, že bude chýrnym kováčom. „Nebude robiť len klinec a esíky, ale aj reťaze a kalichy, krásne kotly, ale nikdy sa nesmie hanbiť za to, že pochádza z chudobnej cigánskej rodiny.“

Syn chudobného rómskeho kováča Trastuno „mužnel a mocnel pri práci vo vyhni. Usilovne pomáhal otcovi. Aj sám sa naučil všelijaké figle so železom stvárať, a tak do výrobkov prinášal novoty.“

Kováčske remeslo vykonával aj chýrny kráľovský kováč Thulo. „Od rána do večera stál pri nákovu a pre grófa koval podkovy, lemeše na pluhy a ďalšie výrobky zo železa.“ Pri práci vo vyhni mu pomáhali aj jeho siedmi synovia.

(Hlebová, Bibiána. *Rómska identita – romipen v rómskych rozprávkach – paramisa*. Upravil René Lužica.)

Do slovníčka

komoráš – kráľov komorník

Opíšte starú kováčsku dielňu

O hudobnom nadaní Cigánov

V nasledujúcich dvoch ukážkach nás Samuel Augustini ab Hortis informuje o činnostiach, v ktorých Cigáni oddávna vynikali.

O kolo roku 1737 žil v Spišskej župe na panstve grófa Csákyho v Iľiašovciach Cigán menom Michal Barna, ktorý bol takým úžasným majstrom v hre na husliach, že ho vznešený kardinál gróf Imrich Csáky poctil tým, že ho vymenoval za dvorného hudobníka.

Na jeho veľké umenie zostala trvalá pamiatka. Zručný maliar namaloval jeho pravú podobu v životnej veľkosti v csákyovskej livreji. Tento obraz vystavili v kaštieli v Radvani: na jeho pravej strane je nápis Barna Mihály, na ľavej pochvalný výrok „Magyár Orpheus“ (Maďarský Orfeus).

Tomuto Orfeovi nášho storočia možno po jeho boku postaviť ženu – Orfejku, ktorá sa preslávila svojou hrou po celej

krajine. Táto Cinka Panna prejavila už v mladých rokoch veľké schopnosti a nadanie hrať na husliach. Netrvalo dlho a dievča predstihlo všetkých svojich učiteľov a za krátky čas sa stala známou a slávnou. Jej mecenáš dal pre ňu postaviť pri rieke Slaná dom, ktorý pozostával z jednej izby a z kováčskej dielne. Nastahovala sa síce aj s rodinou, ale bývali v ňom iba cez zimu. Hneď na jar postavila na brehu rieky dva, tri stany zo zeleného súkna. Stanovala tu s rodinou až do neskorej jesene. Žila poctivo aj so svojou rodinou až do smrti. Zomrela v roku 1772.

(ab Hortis Samuel, Augustini. *Cigáni v Uhorsku*. Upravil Ján Cangár.)

Bude vás zaujímať

Legendárna primáška a husľová virtuózka Cinka Panna (Panna Cinková) sa narodila v obci Gemer v roku 1711, kde aj v roku 1772 zomrela. Od roku 1970 sa v obci na jej počesť organizuje festival ľudových piesní, tancov a hudby.

Do slovníčka

mecenáš – bohatý podporovateľ vied a umenia

Orfeus – v gréckej mytológii syn boha Apolóna, ktorý bol najväčším hudobníkom a spevákom

Orfejka – najväčšia hudobníčka

Kelemen Katalin Cinka Panna

Legendárny primáš Jožko Piťo

Jožko Piťo bol najslávnejším interpretom slovenských ľudových piesní, najmä trávnic. Na husliach už vedel hrať ako desaťročný.

Narodil sa v roku 1800 v Tekovských Lužanoch (Veľké Šarluhy). Veľké hudobné nadanie zdedil po svojich predkoch. Prijali ho do vojenskej cigánskej hudby – bandy a hneď po prvej skúške ho určili za primáša. Piťo sa v mladosti nenaučil hrať z nôt a ako dospelý sa o to ani nepokúsil. Mal výborný sluch a jedinečnú hudobnú pamäť: na prvé počutie si zapamätal melódiu a vedel ju potom dokonale interpretovať.

Do Liptovského Mikuláša prišiel po skončení dvanásťročnej vojenskej služby v roku 1836 a natrvalo sa na Liptove usadil. Založil si vlastnú kapelu, s ktorou hrával v Liptovskej a okolitých župách. Jeho hudba zapôsobila na Michala Miloslava Hodžu a Gašpara Fejérpataky-Belopotockého. Po ich spoločnom stretnutí Piťo hrával na národných podujatiach. Keď národovci po prvýkrát vystúpili na Kriváň, pri zostupe ich privítal rezkými trávnicami. Najviac sa Piťo zaskvel na matičných zhromaždeniach v Turčianskom Sv. Martine. Na prvom zhromaždení v auguste 1863 hral celému zhromaždeniu na martinskom námestí. Aplaudovali mu Moyzes, Kuzmány, Paulíny, Francisci, Hodža, Hurban, Sládkovič, Vansa a iní. Podobne si ho obľúbili Marína Hodžová, Pavlína Daxnerová, Zuzana Beniačová. Hrával všetkým: inteligencii, remeselníkom, sedliakom, robotníkom, celému národnému zhromaždeniu.

Počas svojho pôsobenia mal Piťo príležitosti preukázať svoje hudobné nadanie. Ako uvádza Ivan Stodola, majiteľ kúpeľov na Štrbskom Plese Szentiványi hostil Ferdinanda Lessepsa, staviteľa Suezského kanála, ktorým prepojil Stredozemné a Červené more. Piťo sa zaskvel interpretáciou slovenských ľudových piesní a pridal i populárnu francúzsku melódiu, ktorú mu Lesseps zahvízdal. V Smokovci zase súťažil s chýrnym maďarským primášom Károlyom Bokom. Piťo sa stal víťazom a neoficiálne bol grófom Mórcom Csákym vyhlásený za najlepšieho uhorského primáša.

Ak mu niekto povedal Cigáň, Jožko Piťo poznamenal: „Hát, čo je Cigáň? Nie je to taký človek ako vy? Nie je to rímskokatolícky kresťan?“... V roku 1862 Peter Bohúň vytvoril portrét Jožka Piťu. Obraz je vystavený v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti, medzi významnými osobnosťami uhorskej histórie. V Literárnom archíve Matice slovenskej sú uložené tri fotografie Jožka Piťu od prvého profesionálneho fotografa Pavla B. Socháňa. Andrej Sládkovič zvečnil cigánskeho primáša v básnickej zbierke Svätomartiniáda. Piťu nazval „Čestným slovenským hudcom“.

Jozef „Jožko“ Piťo s manželkou Veronikou Verešovou mal dvanásť detí. Syn Gustáv prevzal kapelu po otcovi. Piťova kapela hrala na Liptove až do začiatku 20. storočia a zanikla až po Gustávovej smrti. Ďalší rodinní

potomkovia pôsobia ako hudobníci v rôznych krajinách doteraz.

Jozef Piťo zomrel 22. marca 1886. Sviatočne vyobliekaní liptovskí zemaní niesli jeho truhlu na mikulášsky cintorín. Bol pochovaný vedľa hrobky váženej rodiny Mikovcov z Vrbice. Kapela

košického primáša Janiho Rácza mu nad hrobom zahrala jeho najobľúbenejšiu Švihrovskú dumu.

(Majerčiak, Vladimír. *Legendárny primáš Jožko Piťo*. Upravil René Lužica.)

Peter Michal Bohúň Jozko Piťo, 1862

Dom v Liptovskom Mikuláši, v ktorom žil a zomrel Jožko Piťo

Ako vyzerali obydlia Rómov?

V nasledujúcich ukážkach sa dozvieme, aké obydlia si stavali Rómovia v minulosti.

Stan

Najčastejšie sa používali formy stanov v tvare kužela, keď sa do zeme šikmo zapichla nosná žrd', ktorá bola podopieraná na druhom konci napríklad skríženými žrd'ami. Okolo takej jednoduchej konštrukcie sa natiahla celta upevnená po okrajoch kolíkmi

alebo zatažená kameňmi. Okrem toho sa používali aj stany v tvare písmena „A“. V takom prípade sa vyrobila jednoduchá konštrukcia z dvoch rázsoch ktoré sa vodorovne spojili žrd'ou, cez ktorú sa prehodila stanová plachta. S výnimkou kuželovitých stanov, kde bolo možné celý priestor uzavrieť spojením oboch

koncov plachty, stany v tvare písmena „A“ mali veľmi zriedka uzatvorené predné alebo zadné štíty, čo však malo praktický význam. Vďaka tomu bolo možné tesne pred stanom alebo na jeho vnútornom okraji rozložiť ohnisko a dym mohol voľne unikať. Neoddeliteľnou súčasťou rómskeho bývania v stanoch a šiatroch bola prítomnosť ťažných zvierat, ktoré slúžili na prevoz všetkého majetku. Takmer výhradným ťažným zvieraťom na Slovensku u Rómov bol kôň. O existencii iných ťažných zvierat (kráv, mulíc, oslov, volov a podobne) nemáme takmer žiadne informácie.

Zemnica

Zemnica je jednopriestorové obydlie štvorcovitého alebo mierne obdĺžnikovitého tvaru, ktoré vznikne čiastočným vykopaním jamy do zeme alebo do svahu. Rozmery rómskych zemníc boli rôzne, ale najčastejšie sa pohybovali okolo 2 x 2 m a smerom do svahu sa mohli mierne zužovať. Takto vytvorený priestor bol zastrešený jednoduchou strechou pokrytou hlinenými trsmi, slamou alebo v južných oblastiach trstinou. Strecha bola rovná (resp. oválna) alebo sedlová, vystužená konštrukciou z drevených drúčikov. Strecha zemníc takmer vždy siahala až k zemi, pretože pri tomto type stavby chýbali obvodové steny. Výška zemníc zriedka presahovala 1,5 m. Prednú časť zemnice tvoril otvor slúžiaci ako vchod, ktorý vznikol medzi dvoma nosnými drúčikmi podopierajúcimi strechu. Ako materiál na dvere sa používali jednoduché drevené dosky, ale nebolo žiadnou zriedkavosťou, že dvere neexistovali vôbec a namiesto nich ich funkciu vykonával kus plátna. Zemnice

sa nikdy nezamykali. V tomto type obydli neboli ani okná a čelo zemnice (okrem otvoru na dvere) bolo vyplnené doskami alebo častejšie hlinou (niekedy aj váľkami). Tento typ obydli sa na Slovensku už takmer vôbec nevyskytuje.

Polozemnica

Nadzemná časť stavby sa podobala zemnici; rozdiel spočíval predovšetkým v tom, že polozemnica už mala obvodové múry. Výška obvodových múrov zväčša nepresahovala jeden meter. Ako materiál sa používali hlavne drevené brvná, zriedkavejšie nepálené tehly alebo kamene. Často sa jednotlivé materiály a stavebné techniky kombinovali. Steny boli takmer vždy vymazané hlinou. Určitou osobitosťou je fakt, ktorý opisuje Emília Horváthová. Podľa nej brvná obvodových stien sa vpredu a v zadnej časti stavby ukladali horizontálne, zatiaľ čo bočné steny vznikli zatĺkaním kolov kolmo do zeme tesne vedľa seba. Konštrukcia takej stavby vznikla tým, že v prednej časti sa na úroveň terénu položil rám dverí, najčastejšie z hrubých brvien, ktorý vrchnou časťou podopieral nosnú hradu tvoriacu hrebeň sedlovej strechy. V zadnej časti túto hradu podopieral samostatný kôl alebo vidlicová rázsocha. Strecha bývala podopretá štyrmi kolmi, umiestnenými na rohoch stavby, a vyplnená doskami pokrytými térovým papierom alebo plechovými plátnami (často to boli vyklepané sudy od smoly). Niekedy bola strecha pokrytá aj trsmi trávy. Rozmery polozemnice boli o niečo väčšie ako pri zemniciach, avšak dĺžka stien zriedka presahovala 2 – 2,5 metra. Výška polozemníc pri hrebeni dosahovala približne 1,9 m. Poslednou odlišnosťou v porovnaní

so zemnicami je možnosť existencie jednoduchého okna v prednej časti stavby (vedľa dverí), ktoré však neslúžilo na vetranie, ale skôr na presvetlenie miestnosti. V polozemniciach bol už aj jednoduchý nábytok (najčastejšie posteľ). Polozemnice, podobne ako zemnice, sa v súčasnosti už nevyskytujú.

Bývanie vo voze

Prítomnosť koňa je veľmi úzko spojená aj s existenciou ďalšieho typu bývania kočovných Rómov, ktorým je voz. Tento druh bývania sa na Slovensku zachoval až do ich násilného usadenia v päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Emília Horváthová o tomto druhu bývania píše: „Už v predchádzajúcich storočiach si cigánski nomádi navykli kupovať od roľníkov vozy, ktoré mali čiastočne funkciu obydlí. U nás používali najčastejšie malé rebrinové vozy, ktoré boli pomerne ľahké, a tým vhodné aj pre náročnejší terén. Dno voza vystlali senom alebo slamou, čím sa jednak tlmili nárazy z hrboľatých ciest, necítil sa tolko chlad, mohlo sa na ňom spať, a ak nebolo inej možnosti, senom nakrmili kone. Ďalej boli vo voze kusy odevu, ktoré boli skrútené vo vreci alebo rozostlané na sene, perina, niekoľko kusov kuchynského riadu. Vo voze boli uložené tiež stočené plachty a po vonkajších stranách pripevnené žrde, ktoré slúžili na stavbu stanu.“

Vozy, podobne ako stany a šiatre, sa tiež vyznačovali značnou variabilitou. Najčastejšie sa používali menšie

rebrinové vozy. Častými boli aj vozy s plnými bočnicami. Tieto boli takmer vždy využívané aj na bývanie. Pokryté boli plachtami alebo trstinovými rohožami, väčšinou napnutými na kruhovitej prútenej konštrukcii. Práve vozové plachty počas zastávok slúžili aj ako základ stanu. Na rozdiel od stanov boli vozy veľmi často zdobené rezbovou výzdobou alebo častejšie maľbou. Nebolo zriedkavosťou, že celý voz bol namaľovaný podkladovou farbou, na ktorej boli rôzne ornamenty. Najčastejšie to boli geometrické tvary, ale vyskytovali sa aj rastlinné alebo zvieracie motívy.

Jednopriestorový dom

Najtypickejším a v minulosti najrozšírenejším bývaním Rómov a zároveň ďalším vývojovým typom pri prechode od zemníc a polozemníc bol jednopriestorový dom. Ide o nenáročnú stavbu s dĺžkou stien veľmi zriedka presahujúcou 3 – 3,5 m, ktorá mala štvorcový alebo mierne obdĺžnikový tvar. Samotná stavba sa skladala z jednej izby ohraničenej obvodovými stenami, ktorá slúžila na rôzne účely. Tento druh stavby bol možno najviac závislý od stavebných štýlov a najmä od stavebných technológií okolitého obyvateľstva. Tvar a charakter stavby bol limitovaný aj možnosťami, ktoré Rómom poskytovalo okolie pri získavaní stavebného materiálu.

(Mušinka, Alexander. *Bývanie Rómov*. Upravil Ján Cangár.)

Pátrame

1. Rozlíšte jednotlivé typy obydlí, ktoré si stavali Rómovia.
2. Aké príbytky si stavali Rómovia v horách?
3. Aké príbytky si stavali Rómovia v nížinách?

Stan

Zemnica (Slovenský národopis, č. 1, 36/1988, Bratislava: Veda, s. 140)

Polozemnica

Voz (rebriniak)

Koliby

Cesta životom v cigánskom voze

Kočovanie je neoddeliteľnou súčasťou rómskej histórie a takmer vždy prebiehalo pod tlakom vonkajších okolností, takmer vždy bolo pre väčšinu Rómov hľadanie miesta, odkiaľ by ich nikto nevyhnal.

Voz, ktorým sme jazdili, bol krásny a hlavne ľahký. Do šírky mal asi 2,20 m, dlhý bol 3,5 m. Vzadu bola veľká posteľ, po strane skriňa, vpredu v ľavom rohu naprieč kredenc a lavice, vpravo kachle bielo smaltované s ružami a okolo platne bol asi centimetrový kovový okraj, ktorý naša mama každý deň čistila sidolom, aby sa leskol. Pec sa udržiavala v úplnej čistote – to bola pýcha každej ženy. Ďalej tam bol menší stôl, ktorý pri vytiahnutí dosky slúžil na umývanie riadu. Vidím v duchu našu mamu, ako stojí a utiera riad, starostlivo okolo uška – skoro ho leští. Ja to robím tiež.

Vo voze bola veľká posteľ a spod nej sa vyťahoval drevený rošt, čo bolo široké lôžko pre nás deti. Najmenšie dieťa spalo v sieti nad veľkou posteľou, v ktorej spali rodičia. Sieť pre nemluvňa bola prispôsobená malej postielke. Voz mal zvláštnosť – vpredu pod strechou cez celú dĺžku vozidla boli sedadlá z červenej kože, široké asi 70 cm; v lete na nich mohli spať aj dve osoby. Vzadu na vozidle boli rebriny. Otec tam mal seno pre kone a urobený posed pre kozu. Pod vozidlom mal otec takú podsadu, tam sme mali sliepky. Celú plochu vozidla pokrývala dvojité nepremokavá plachta,

ktorá sa vzadu nad rebrinami stáčala. Pri vytiahnutí tejto plachty vznikol prístrešok pre kone – pri státi na mieste. Chránil pred dažďom a nepohodou. Zboku boli dvere do tvaru oblúka a viedli k nim dva schodíky. Voz to bol nádherný, luxusný, podobný dnešným karavanom. Tieto vozy robili v meste Slanom na zákazku a boli na vtedajšiu dobu dosť drahé – vtedy, za prvej republiky (1918 – 1938), stál asi 40 000 korún. Naši si naň našetrili svojou usilovnosťou. Bola to pýcha mužov – kone, ktoré milovali, a pekný voz. Spomínam si, ešte sme spali, a naša mama varila raňajky – vôňa čerstvo uvarených pokrmov vždy šimrala v nose – väčšinou to bola sliepka na guláš a chlieb. Biela káva s kozím mliekom alebo zrnková káva zomletá so žitom a cigóriou. Niekedy sme mali ráno polievku – cesnačku alebo rascovú zavarenú zápražkou – a k tomu chleba opečený na platni alebo rôzne placky. Bolo to veľmi zdravé. Keď som bola

staršia, pýtala som sa našej mamy, prečo tak skoro vstáva, vždy odpovedala: ranné vtáča ďalej doskáče. Jej ďalšia metafora bola: trpezlivosť ruže prináša. Ja sa stále držím týchto pravdivých porekadiel a ešte iných.

Mama bola zlatá. Naša mladosť a detstvo bolo presladené lúkou plnou kvetov. Rodičia nás vychovávali ku skromnosti a pokore. Uvediem príklad, dostali sme dohromady 10 dkg cukríkov pre nás päť detí, a pokiaľ boli v blízkosti ďalšie deti, dali sme aj im. Myslím, že to bolo veľmi správne, jednoducho, nesmeli sme byť „hladní“ k druhým. Nesmeli sme na nikoho žalovať, ani na seba. Ak sa to niekedy stalo, otec zbil nielen žalujúceho, ale aj všetky na jednu hromadu. My sme si to nabudúce rozmysleli, niečo také robiť. Otec hovoril: „Škoda každej rany, ktorá padne vedľa.“

(Kozáková, Karolína. „*Karolína – cesta životom v cikánském voze*“. Preložil a upravil Ján Cangár.)

Pátrame

1. Vysvetlite myšlienku – „nemáme byť hladní k druhým“.
2. Opíšte voz, v ktorom žila Karolína.
3. Aký je rozdiel medzi dobrovoľným a nedobrovoľným pohybom?
4. Pokúste sa zhrnúť príčiny pohybov ľudí v minulosti a prítomnosti.
5. Vyhľadajte správy o hromadných presunoch obyvateľstva v rôznych kútoch našej planéty.
6. Vypátrajte, či sa vaši príbuzní stali kedysi účastníkmi dobrovoľného alebo nedobrovoľného pohybu, sťahovania.

Zastávka na ceste

Do slovníčka

sidol – čistiaci prostriedok na kovové predmety

šimrať – štekliť

cigória – nepravá káva. Vyrábala sa zo zomletých koreňov čakanky obyčajnej, ktoré sa upražili.

Tradičná rómska svadba

V nasledujúcej ukážke sa dozviete o tradičných rómskych zvykoch, ktoré sú spojené s významným dňom v živote ženy a muža – svadbou.

O výbere partnera v minulosti rozhodovali rodičia. Jedným z dôvodov kočovania – ako Rómovia tvrdia – je vyberanie neviest pre synov. Príslovie vraví, že nevesta sa vyberá ušami a nie očami – všeobecná povest dievčata znamená viac než jej zovňajšok. Rodičia navrhnu vybrané dievča synovi, ak on nesúhlasí, nerobia nátlak, ale hľadajú ďalej, kým nedôjdu k súhlasnému názoru. To isté platí i pre budúcu nevestu. Výber nevesty je zodpovedný čin, ktorý musia rodičia dobre uvážiť, lebo pojem manželka zahŕňa širokú škálu hospodárskych, živitelských, rodinných i príbuzenských povinností. V porovnaní s nimi jej práva sú zúžené. Je podriadená svojmu mužovi a svokre. Jej povinnosťou je zachovávať úplnú vernosť, pričom u manžela sa priestupok tohto druhu toleruje. Ak je žena rozvedená, vyhnaná alebo si ju rodičia zobrali späť pre zlé zaobchádzanie muža, môže sa druhý raz vydať iba za rozvedeného alebo vdovca.

Získať nevestu možno u Rómov trojakým spôsobom: dohovorom rodičov, kúpou, únosom. V súčasnosti však prevláda dohovor milencov. Aj v tomto prípade rodičia vyšlú pytačov. Sú nimi vážení muži z mládeňcovej rodiny. Symbolom ich funkcie je ozdobná palica. Zaklopú ňou na dvere maringotky, rebrinu voza, dvere príbytku. Prosia o dovoľenie vstúpiť. Otec dievčata pristúpi k pytačom, majestátne ich privíta a okázalo im dá najavo, že mu je ctou ich návšteva. Pozve ich

do domácnosti. Budúca nevesta im chystá pohostenie (paťiv). Postupne sa prejde k vlastnej téme návštevy. Pytači požiadajú o nevestu. Po istom formálnom zdráhaní dajú rodičia súhlas. Prvá fáza svadobného rituálu je ukončená. Ak ide o kúpu nevesty, začne dlhé vyjednávanie o jej cene. Dievča nie je pri týchto pytačkách prítomné, aby ju to neurážalo a neponižovalo. Pri prvej návšteve sa nedohodne cena, iba predbežný súhlas. Jednačky a pytačky môžu pokračovať niekoľko večerov. Zvyk káže, aby sa budúca nevesta tvárila podráždene, akože sa ešte nemieni vydávať. Ženích zase ľahostajne, bez záujmu. Keď sa od otca nevesty dosiahol predbežný súhlas, na ďalšiu návštevu príde s pytačmi už aj otec ženícha. Uvítajú ho so všetkou obradnosťou ako najvzácnejšieho hosta. Po zdvorilostnom úvode sa prednesie otázka ceny nevesty. Keď ju nevestin otec oznámi, nastane sklamanie. Pytači a otec ženícha hovoria o privysokej cene. Navrhnu nižšiu sumu. Cena sa ustáli k obojstrannej spokojnosti. Hlavný pytač vytiahne pálenku zavinutú v hodvábnom ručníku. Obidvaja otcovia si slávnostne vypijú, a tým spečatia svadobný kontrakt svojich detí. Potom sa objímu a od tej chvíle sa nazývajú svatovia. Svokra príde po skončení jednačiek k neveste a zavesí jej na krk náhrdelník – v hodnote podľa majetkových možností rodiny. Je to oznam a znak pre iných mužov, že dievča je už záväzne zadané. Ženích zatiaľ nie je

prítomný, až v stanovený deň svadby si príde po nevestu.

V deň svadby príbuzné ženy rozpustia neveste vlasy, pobozkajú ju a plačú. Tradičné svadobné rúcho rómskej nevesty je červené. V súčasnosti dominuje biela. Nosí sa iba k svadobnému obradu. Po príchode ženíchovej „partie“ obklopia družičky nevestu a bránia ju. Obrad je reminiscenciou na únosy a má formu obradovej hry. Družbovia sa po žartovnom vyjednávaní pokúšajú prelomiť živú hradbu, pokúšajú sa nevestu uniesť. Ďalšia forma inscenovaného únosu je zápas. Ženícha muži z nevestinej rodiny čakajú s palicami. Únos sa zvyčajne podarí. Potom svadobný pár s družbami príde k vajdovi. Na zem sa prestrie červená

šatka, snúbenci si klaknú, vajda im zviaže ďalšou červenou šatkou ruky a prednesie svadobnú formulu: „Hádzem kľúč do vody. Tak ako ho nik odtiaľ nedostane a nič s ním neodomkne, tak aj vás nech nič nerozlúči.“ Mladomanželia si vymenia podané kúsky chleba so soľou a obradne ich zjedia. Potom nevesta rozbije hlinený krčah, lebo črepy znamenajú šťastie.

Po vykonaní svadobného obradu a uvítacieho ceremoniálu pred príbytkom ženíchových rodičov nasleduje svadobná hostina, na ktorú sú pozvaní všetci príbuzní alebo aj celá osada. Svadba (Bijav) je obdobím veselí, prímeria, keď sa zabudnú všetky spory a nedorozumenia.

(Lužica, René. *Kapitoly z rómskej kultúry*.)

Pátrame

Spýtajte sa svojich rodičov, starých rodičov, aké zvyky zažili na svojej svadbe.

Do slovníčka

reminiscencia – spomienka

manželstvo – spoločensky uznávaný vzťah jedného muža s jednou ženou o ktorom sa predpokladá, že po narodení prvého dieťaťa sa stane rodinou

Manželia (začiatok 20. storočia)

Rómska svadba v Juhoslávii, 50 roky 20. storočia

SVIATKY

Elena Lacková (1921 – 2003) bola rómskou spisovateľkou, dramatičkou, autorkou literatúry pre deti a mládež. Stala sa prvou rómskou ženou zo Slovenska, ktorá absolvovala vysokoškolské štúdium na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Vo svojej knihe „Narodila som sa pod šťastnou hviezdou“ spomína na zvyky, ktoré boli späté so sviatočnými dňami počas roka. V druhej ukážke spomína na rómske mená – romano nav.

Rómovia boli chudobní, ale na Vianoce a na Veľkú noc chcel každý ukázať, čo si môže dovoliť. Celý rok sa šetrilo z toho mála, čo si Rómovia zarobili. Grajciarik ku grajciariku. A na sviatky sa kupovalo mäso. Na Veľkú noc to bola šunka alebo údené. Ľudia to dávali do okien, aby každý videl, čo všetko majú. Piekli sa buchty a tie sa tiež dávali do okien. Na Popolcovú stredu pochovávali Rómovia basu. V utorok bol ešte bál, tancovalo sa už od samého poľudnia až do druhého dňa. A v stredu napoludnie sa pochovávala basa. Naši muži sa obliekli do slávnostného – čierne šaty, biele košele – a išlo sa do krčmy. Basa ležala na stole ako mŕtvolu a muži nad ňou nariekali, plakali, kvílili. Sedliaci len pozerali a zabávali sa. Keď už bolo divadlo v najlepšom, prišiel krčmár a vylial na našich mužov vedro vody. Premočení utekali domov. Týmto končili fašiangy a začínal sedemtyždenný pôst. Počas tohto obdobia nikde sa nehralo a my sme mali ťažké časy.

Na Turíce krásľili gadžovia okná lipovými vetvičkami. Zatiaľ čo sedliaci si dávali do okna dve-tri halúzky, my sme robievali okolo dverí úplné slávobrány. Bolo to krásne, svieže, zelené. Naši muži chodili od domu k domu a hrali sedliakom. Gazdiné im hádzali po grajciariku. Keď obišli celú obec, vrátili sa do osady a hrali nám. Zastavili sa pri

každej z chatrčí a každému zahrli jeho pieseň. Nám Rómom hrali, samozrejme, zadarmo. Babička hovorila: „Rýchlo, dievčatko, utekaj, otvor okno, nech k nám príde svieži vzduch a s ním aj tá krásna hudba!“ Všetky okná v osade boli otvorené a všetci sme sa radovali.

Keď bol Mesiace v splne, mali sme krásny zvyk. Muži vychádzali von a s odkrytými hlavami sa klaňali novému Mesiacu. Niesli so sebou vedro s vodou a v ňom drobné peniaze. Verili, že ako bude Mesiace rásť, bude sa rozmnožovať aj ich bohatstvo. V niektorých osadách, ako som počula, dodržiavali podobný zvyk na Nový rok a inde zasa na Štedrý deň.

U nás potom klaňanie sa Mesiacu prestalo, ale neviem kedy a ako. Ale dodnes nabádajú starí, poctiví Rómovia svoje deti, aby pred Mesiacom, pred Slnkom, pred Vetrom, pred Hviezdami nehrešili a nehovorili hrubo, pretože sú to živé bytosti a vyžarujú veľkú silu. Keby k nim človek nemal úctu, mohli by ho zničiť. Všade tiež, keď niekto ochrnil, hovorievalo sa, obišiel ho prekliaty Vietor. Naša babička si najviac uctievala Oheň. Hovorila: „Dieta, dieta, ako by sme my, Rómovia, prežili, keby sme nemali oheň!“ A vždy, pokiaľ začala zarábať cesto, hodila trochu múky do ohňa.

(Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Preložil a upravil Ján Cangár.)

Prečo si Rómovia dávali prezývky?

Náša osada sa ako väčšina osád rozrástla v priebehu niekoľkých generácií z jednej rodiny. Preto sa u nás opakovalo niekoľko priezvisk: Dužda, Horváth, Čonka, Cibírik, Bandy, Eštočak, Kaleja. Kaleja bolo najčastejšie, v preklade znamená Hej, Čierny! Jedine náš starý otec sa volal Doktor. A po ňom otec. Kde sa takéto priezvisko objavilo? Ani medzi gadžami sa nevyskytovalo meno Doktor. Teraz je už však v Prešove najmenej tridsať Doktorov, pretože brat mal veľa chlapcov a tí tiež majú chlapcov Doktorov. Hovorí sa, že meno je späté s osudom. U nich sa to zatiaľ neprejavilo. Ale ja, keď som v štyridsiatich deviatich rokoch promovala na Fakulte osvetu a novinárstva na Karlovej univerzite v Prahe, som si v duchu hovorila, či mi k môjmu šťastiu neprispelo i moje meno Doktorová?

Podľa priezviska sme sa však medzi sebou nepoznali, poznali sme sa hlavne podľa prezývok. Všetci Rómovia v osade mali prezývku, takzvané romano nav – rómske meno. Dávali si mená po bohatých sedliakoch alebo po Židoch z mestečka, verili, že im to prinesie bohatstvo a šťastie. A pritom Malinku, ktorý sa takto volal po veľkostatkárovi Malinovskom, zabila električka, keď sedliakovi opravoval lampu. Cajzler, ktorý sa volal po Židovi, čo mal výkupňu liečivých rastlín, zomrel mladý a zanechal po sebe štyri deti. Za to však Khamoro – Slniečko bol vždy usmiaty a šťastný a Čhonoro – Mesiačik bol zvláštny tým, že raz bol chudý a raz tlstý.

(Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Preložil a upravil Ján Cangár.)

Elena Lacková

Pátrame

1. V čom podľa vás spočíva význam mena a priezviska pre človeka?
2. Aké prezývky máte vo vašej rodine?

Bude vás zaujímať

Elena Lacková (1921 – 2003) je najvýznamnejšou rómskou spisovateľkou na Slovensku. Založila prvé amatérske rómske divadlo. Je zakladateľkou rómskej literatúry i rómskej dramatickej tvorby v rómskom jazyku. Je prvou rómskou spisovateľkou, ktorá sa stala členkou Spolku slovenských spisovateľov. Najvýznamnejšie dramatické diela: *Horiaci cigánsky tábor/Jagalo romano taboris* (dráma, 1948), knižné vydanie *Cigánsky tábor/Romano taboris* (1956), *Nový život/Nevo dživipen* (dráma, 1952), *Rómske srdce/Romano jile* (dráma, 1955). Próza: *Mŕtvi sa nevracajú/O mule na aven pale* (1994), *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou/Ul'ilom tel e bachtaľi čercheň* (1997), *Rómske rozprávky/Romaňi paramisa* (1992).

Ako si urobiť rodokmeň

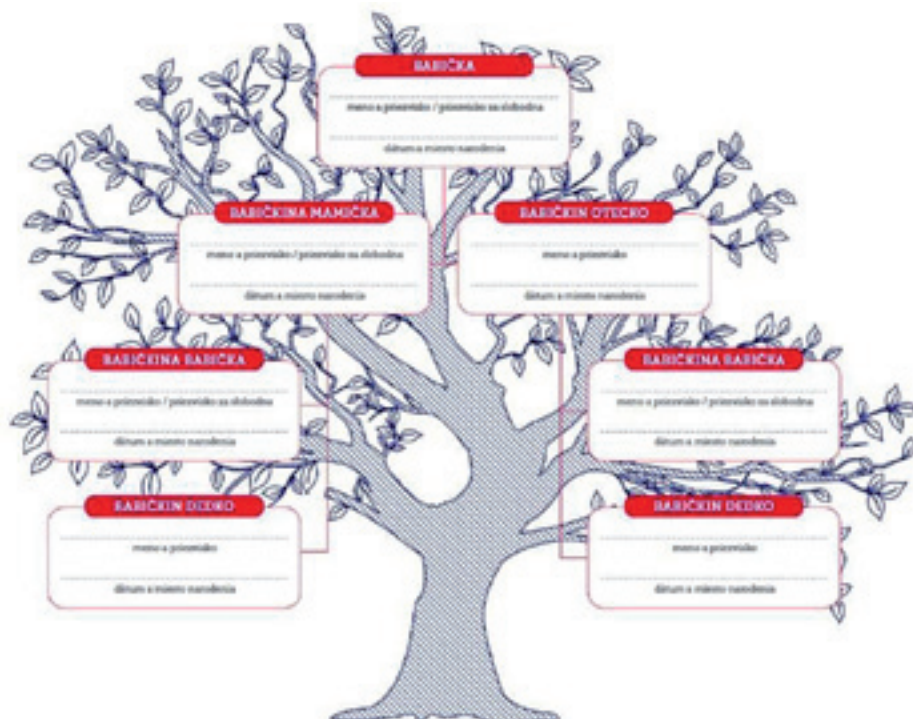
Náš priestor, v ktorom žili a žijú jednotlivé generácie ľudí, bol po dlhé stáročia križovatkou rôznych národov a ich kultúr. Dôkazom ich prítomnosti sú aj mená a priezviská, ktoré nám neznejú len po slovensky, ale aj česky, maďarsky, nemecky, rómsky, poľsky či rusky.

V tejto súvislosti si môžeme hneď položiť viaceré otázky. Odkiaľ prišli títo ľudia? Ako dlho žijú na našom území? Prečo opustili svoju pôvodnú vlasť? Podobné otázky si položíte, keď budete pátrať po minulosti svojej rodiny. Získate tak informácie o vlastnej minulosti, o pôvode svojej rodiny, o tom, ako žili blízki i vzdialení predkovia,

kedy sa zosobášili alebo aké povolania vykonávali. Takto postupne môžete vytvoriť rodinnú históriu a rozčleniť rodinných príslušníkov do jednotlivých generácií. Aj pomocou rodokmeňa vlastnej rodiny.

(Kratochvíl, Viliam – Daniš, Miroslav. *Dejepis 5: Pátrame po minulosti.*)

Spočítajte, koľko rodinných generácií je zobrazených v rodostrome

Rodostrom

Pátrame

1. Na výkres veľkosti A3 nakreslite svoj rodostrom. Orientujte sa podľa nakresleného vzoru. Najvyššie položený štít patrí vám. Dva štíty patria vašim rodičom.
2. Zozbierajte nasledujúce údaje o každom rodinnom príslušníkovi: meno a priezvisko; dátum narodenia, prípadne i dátum úmrtia; miesto narodenia; počet detí; povolanie. Zapište zozbierané údaje do jednotlivých políčok.
3. Predstavte svoj rodostrom spolužiačkam a spolužiakom.
4. Porovnajte si navzájom rodostromy. Ako sa zmenil vek príbuzných, počet ich detí, povolanie a krstné mená, priezviská v priebehu rokov?

Do slovníčka

rodina – malá spoločenská skupina, ktorá je založená na manželstve, pokrvnom príbuzenstve alebo adoptii; zväzok rodičov a ich detí, vzťah medzi príbuznými v priamej línii – rodičia, deti, vnuci – i pobočných líniách – súrodenci

rodokmeň – súpis všetkých potomkov jedného rodičovského páru. Často je spracovaný v grafickej alebo výtvarnej podobe.

generácia – skupina osôb, ktoré sa narodili a žili približne v rovnakej dobe, bez ohľadu na príbuzenský či iný vzťah. Noví potomkovia sa vo väčšine rodín narodia, keď majú rodičia dvadsať až tridsať rokov. Teda každá nová generácia prichádza na svet približne za 25 – 30 rokov.

rovesník, vrstovník – človek, ktorý patrí do rovnakej generácie ako niekto iný, napríklad vaša spolužiačka alebo spolužiak

Zopár receptov

Profesor Ian Hancock vo svojej knihe „My rómsky národ (Ame sam Rromane džene)“ opisuje niekoľko rómskych jedál, ktoré poznajú Rómovia na celom svete.

Ankruste sú malé pečené koláčky z kukuričnej múky ochutené koriandrom a semienkami z rascovca.

Bokoli alebo **pogača** je biely pšeničný chlieb, pri ktorom sa používa sóda bikarbóna a nie kvasnice, občas sa pred pečením do cesta primiešajú kúsočky opraženej slaninky.

Boranija je dusené mäso so zelenými fazuľkami.

Cignidaki zumi je polievka z listov pichľavej prhlavy. Rôzne podoby tejto polievky nachádzame v rómskych kuchyniach v celej Európe. Nazbierame asi pol kila prhlavy, mladé, svetlozelené lístky sú najlepšie, a párkrát ich opláchneme. Oddelíme lístky od stoniek, ktoré zahodíme. Nahrubo ich nakrájame a varíme v jeden a pol litri vody s pokrájanými kúskami bravčového mäsa a s kúskami kurčťa alebo bez, spolu by to malo byť štvrt kila mäsa ešte pred varením. Pár minút pred

koncom zahustíme múkou a pridáme pol hrnčeka už uvarenej a roztlačenej rebarbory. Do väčšiny rómskych dusených jedál sa pridáva lyžička octu, môžeme tak urobiť aj tu.

Jaxnija je hustá polievka s mletým mäsom a červenými fazuľkami.

Manrro la smetanasa je chlieb potretý kyslou smotanou a duseným ovocím.

Muterdo šax je púpava, ktorej listy sa konzumujú ako zelenina a koreňky sa môžu dať vysušiť, pomlieť a urobiť nápoj podobný káve.

Poovengur drey a koori je obľúbené jedlo anglických Rómov (Romaničalov), ide o zemiak, ktorý sa vydrhne a vydlabe, naplní džemom a v pevne uzavretej konzerve sa pečie v pahrebe.

Šonko fusujansa je hustá polievka na paradajkovom základe s kúskami šunky a fazuliek.

Šutlo šax je hustá kapustová polievka s kuracím a bravčovým mäsom, ochutená korením a octom.

Pufa alebo **Manriklo** je placka, niekedy kysnutá, ale častejšie sa zarába so sódou bikarbónou, pečená na panvici s olejom. Je podobná praženému chlebu amerických Indiánov alebo indickému nanu.

Gembeci sú knedličky z múky a loja, plnené pečeným mäsom a varené v guláši. Cesto zarobíme z dvoch hrnčiekov múky, z hrnčeka oškvariiek pokrýjaných na kocky alebo loja (khoni), z ktorého sme odstránili všetku krv a tkanivo, ďalej

pridáme za lyžičku prášku do pečiva. Nakoniec pridáme posekanú pažítku, dochutíme trochou soli a korením, pridáme veľa vody, aby sme mohli vypracovať tuhé cesto, ktoré sa nám nebude lepiť na ruky. V panvici opožáme kocky slaninky alebo anglickej slaniny, alebo aj mletého bravčového, prípadne zmes hociktorého z tých troch, necháme vychladnúť a odložíme nabok. Zoberieme si hrudku cesta (xumer), stlačíme dlaňou do placky a do stredu položíme plnú lyžicu pečeného mäsa. Cesto dookola zalepíme a na vrchu uzavrieme tak, aby mäso bolo dobre umiestnené. Dajte pozor, aby vám nevytiekol žiaden olej, lebo cesto potom nebude priliehať. Placky sformujeme do gulôčok a vložíme do guláša, ktorý sa práve varí, necháme napučať a spolu dovaríme.

Pirogo alebo **pirogi** je jedlo z rezancov, syra, ríbezlí a hrozienok. Varte vo vode ochutenej medom a prifarbenej štipkou šafránu asi pol kila širokých rezancov, kým nezmäknú, potom dajte scediť. Dno hrnca dobre vymastite a rozotrite topený syr. Miešajte, kým sa všetko neroztopí, zatráste tým, ale dajte pozor, aby sa rezance nevyšmykli, prípadne pridajte jedno vajíčko. Vrch posypte hŕstkou hrozienok a ríbezlí, pridajte ďalšiu vrstvu rezancov a postup opakujte. Vrstvenie opakujte niekoľkokrát, možno vám vznikne pekný vzor. Na záver pokvapkáme maslom a dáme zapieť do horúcej rúry, až kým nám povrch nezhnedne a neschrumkavie. Pred pečením môžeme hrozienka na chvíľu namočiť v ovocnej šťave alebo v slivovici a pálenke.

(Hancock, Ian. *My rómsky národ*. Upravil Ján Cangár.)

Bude vás zaujímať

Snáď najznámejším rómskym jedlom u nás je gója (črevo). Nám všetkým pripomína vegetariánske jaternice. Na prípravu góje potrebujeme 15 kusov bravčových čriev, 1,5 kilogramu zemiakov, 5 strúčikov cesnaku, cibuľu, vegetu, korenie, soľ, 5 lyžíc polohrubej múky a 1 dl oleja. Črevá dobre umyjeme a narežeme na dĺžku 20–30 centimetrov. Jeden koniec zviažeme niťou alebo prepichnete špáradlom. Potom pripravíme cesto. Zemiaky očistíme, umyjeme a postrúhame na strúhadle. K postrúhaným zemiakom pridáme nadrobno pokrájanú cibuľku, cesnak, korenie, soľ, trošku vegety, 5 polievkových lyžíc múky a olej. Všetko spolu vymiešame a plníme pripravené črevá. Naplnené črevá dáme do vriacej vody a varíme asi 45 minút na miernom ohni. Uvarené črevá vyberieme a naukladáme na plech s troškou oleja. Pečieme do ružova. Podávame s chlebom a pivom.

(Kudličková, Lýdia. *Rómska kuchárka*.)

Tradičné rómske jedlo - Gója

Ako dvaja maliari z Británie spomínali na svoj pobyt v Tatrách

Vysoké Tatry sa postupne zmenili na centrum cestovného ruchu koncom 19. storočia. Významne k tejto skutočnosti prispela aj výstavba Košicko-bohumínskej železnice, ktorá bola otvorená v roku 1871. Do tohto obdobia bol jediným turistickým centrom Starý Smokovec. Postupne sa však začali vytvárať ďalšie turistické centrá.

S predpokladanou tatranskou prosperitou sa začali do tejto oblasti, resp. do jej blízkosti sťahovať vo väčšej miere Rómovia. Patrili síce medzi najbiednejších, no dostalo sa im aj veľkej slávy. Zažili ju ako hudobníci, ktorí hrávali v tatranských hoteloch už na prelome 19. a 20. storočia. Stali sa tak neodmysliteľnou súčasťou novovzniknutých podnikov, ktoré slúžili bohatým návštevníkom. Na rómsku hudbu často vo svojich spomienkach

spomínali súrodenci Stokesovci, maliari, ktorí pochádzali z Veľkej Británie. Vysoké Tatry a ich bezprostredné okolie navštívili v rokoch 1905 a 1906. Do svojho denníka si zapísali: „V Uhorsku sa teraz človek môže cítiť práve tak bezpečne ako v ktorejkoľvek inej krajine sveta, hoci potulní Cigáni majú nedobrá povest.“ Pri svojom pobyte spoznávali všetky vrstvy obyvateľstva a, ako sa zdá, Rómov spoznali aj z tej lepšej stránky. V tatranských osadách sa rovnako stretli

s rómskymi hudobníkmi, ktorí sa zrejme hudbe venovali už na profesionálnejšej úrovni. „Keď sme niekedy v júni prišli do Tatranskej Lomnice, sezóna ešte nezačala. Napriek tomu však vo vzduchu okrem vône ihličnatých stromov bolo čosi, čo zaváňalo honorom a módnosťou a naznačovalo, že tu sú vítaní len bohatí... Zopár hostí v Hoteli Grand akoby len zvýrazňovalo prázdnotu nášho hotela. Bola tam však už výborná cigánska kapela, a tak sme sa s radosťou kochali z prvých kontaktov s dobrou cigánskou hudbou. Primáš čoskoro zistil náš záujem a, ako sa to často stáva, neustále fidlikajúc, sa k nám približoval, upierajúc na nás svoj takmer hadí pohľad, akoby nás pred jedlom chcel priam fascinovať.“ Na Štrbskom Plese ich rovnako sprevádzala v jedálni hudba, no o tejto si zapísali: „Cigánska hudba hrala hlučne a zle.“ V dobových novinách, ktoré propagovali Vysoké Tatry, sa často stretávame s pozvánkami na tie najrôznejšie zábavy a posedenia, na

ktorých vystupovali rómske kapely. 8. júla 1921 bude v novosmokoveckej jedálni veľká tombola spojená s cigánskou hudbou. 6. augusta 1922 Karpatský spolok usporiadal v Starom Smokovci v prospech jeho cieľov veľkú záhradnú slávnosť. S touto slávnosťou budú spojené závody krásy, kvetinové korzo, konfety, prehliadka dobytky s kvetmi a dostihy kočov. Ďalej bude sprievod ovenčených kočov, ako aj tunajších vidieckych krásavíc v krojoch. Obecenstvo budú zabávať rozličné žartovné budy, vojenská a cigánska hudba. O dobré a lacné jedlá a nápoje sa už riaditelia postarali... V novosmokoveckej kúpeľnej kapele hrával hudobník a hudobný skladateľ František Balog (1850 – 1932). Stal sa známym svojou hrou v antolskom kaštieli, kde hrával bulharskému cárovi Ferdinandovi. Pôsobil aj v cudzine – v Moskve, Paríži, Viedni a v Budapešti.

(Kollárová Zuzana. *Rómovia a Vysoké Tatry*.)

Bude vás zaujímať, čo napísal Franz Liszt o rómskej hudbe

„Nepoznám inej hudby v Európe, ktorá má také nevyspytateľné a vzácne pôvaby vyplývajúce z bohatstva jej rytmu. Práve od nej by sa európska hudba mohla priučiť rytmickej invencii a jej včasnému použitiu. Táto rytmická náplň je proste nesmierna.“ V inom príspevku z roku 1850 sa vyjadril: „... cigánska muzika patrí tak k tomuto národu, ako dieťa k matke.“

(Horváthová, Emília. *Cigáni na Slovensku*.)

Do slovníčka

prosperita – rozkvet, rozvoj

honor – česť, úcta, vážnosť

Slávny hudobný skladateľ Franz Schubert študuje cigánsku hudbu v Uhorsku

Krajina piatich potokov

Dezider Banga, básnik, spisovateľ a dramatik, je významným predstaviteľom rómskej literatúry. Z jeho knihy zozbieraných rómskych rozprávok „Čierny vlas: Cigánske rozprávky“ vám prinášame rozprávku o krajine piatich potokov.

Bolo to ešte nedávno, čo žil na svete jeden Cigán, volali ho Tchúlo Kan (Hrubé ucho). Vedel mnoho rozprávok, ktoré rozprával pri ohni a potom ich vietor odnášal ako popadané lístie stromov. Niektoré zasial do srdca Cigánov a niektoré zasial iba tak na lesnej stráni a tam z nich vyrástli košaté stromy. A keď sa vietor unaví, leží v ich korunách a listy ho uspávajú rozprávkami, ktoré rozprával Tchúlo Kan. Raz rozprával aj túto rozprávku. Bolo to už veľmi dávno, vtedy ešte skaly rástli, zem sa dvíhala a vydula kopce a vrchy. Bola jedna krajina, ktorú päť potokov ako päť nožov pretínalo. Rozprestierala sa veľmi ďaleko. Náš prapradedo išiel odtiaľ sem päť rokov na voze. Za ten čas vymenil päť párov koní. Jablká, citróny a pomaranče tam dozrievajú po celý rok. Rómovia – Cigáni tejto krajiny hovorili Kchameskeri pchúv – Krajina slnka. Volali ju tak preto, že slnko tam každý deň svietilo, len cez obed pršalo, aby zem nevyschla. Po celej krajine sa rozprestierali ovocné sady, háje, lesy, vyzeralo to tak, ako keď stôl prikryješ zeleným obrusom. Boli tam ľudnaté mestá, dediny, ale aj malé osady. V krajine vládol kráľ, ktorého volali Raj-Pchúro. Mal ženu, ktorá sa volala Ráni-Čercheň, a dcéru Raminu. Bývali v neveľkom zámku, ktorý stál uprostred kvitnúcej záhrady. Mali sluhov a slúžky, dvorných hudobníkov, kráľ ich mal veľmi rád, lebo sám bol hudobníkom, hral na harfe. Bol múdry, smelý a spravodlivý.

Ľudia, ktorí v jeho krajine žili, často mu hovorili Somnakuno – zlatý. Keď je kráľ múdry a spravodlivý, aj ľuďom v krajine sa dobre vodí. Aj nám Cigánom sa dobre vodilo. Mali sme jedla, koľko sme potrebovali, aj na trhoch sme si mohli mnohé veci kúpiť. Jedni vyrábali, druhí kovali železo, tretí stavali, ďalší robili na poliach, takže v tejto krajine nebolo ani chudobných, ani bohatých. Dodnes by sme boli žili v tejto krajine, keby sa nebolo stalo... Ramina, jediná dcéra kráľa Raj-Pchúra, bola veľmi pekná. Taká pekná, že jej páru nebolo v celej krajine. Musela to byť veľká krása, lebo v tejto krajine boli všetky ženy veľmi pekné. Vlasy mala zlaté, kučeravé, podlhovastú počernú tvár a oči ako dve perly, akoby si ich práve z najmodrejšieho mora vylovil. Ľud celej krajiny bol hrdý na svoju princeznú Raminu. Keď dospela, mnoho princov chodilo ju pýtať o ruku, ale keď ich oslnila jej krása, nikto sa o to neopovážil. Jej krása žiarila ako najjasnejšia hviezda nad našou krajinou. Táto krásna hviezda však poznačila náš osud. Jedného dňa prišiel do našej krajiny divoký kráľ na divokom koni. Namiesto kráľovskej koruny mal na hlave čiapku z kože. Mal dlhé fúzy a oči ako dva meče. Spreádzalo ho niekoľko sto vojakov. Vojakov sme videli prvý raz, lebo v našej krajine nebolo ani vojakov, ani žandárov. Divoký kráľ sa dozvedel o kráse Raminu. Nečakal ani chvíľu, nemal srdce, hovorilo sa potom, že mal srdce

z kameňa. Prišiel ku kráľovi Raj-Pchúrovi a bez všetkého žiadal, aby mu dal krásnu Raminu za ženu. Kráľ dal zavolať Raminu. Keď prišla, aj divoký kráľ si klakol pred jej krásou, ale svojho cieľa sa nevzdal. Divoký kráľ hovorí: „Chceš alebo nechceš, musíš mi dať svoju dcéru za ženu!“ Náš kráľ mu na to: „Najprv si musíš získať srdce mojej dcéry, potom moje, pretože chcem mať vo svojom zaťovi nástupcu, ktorý bude múdro a spravodlivo vládnuť nad našou krajinou!“ Keď Ramina počula tento rozhovor, z očí jej vypadli slzy, ktoré keď padli na zem, premenili sa na perly a zazvonili. Ako to divoký kráľ videl, hrozne sa nahneval a rozkázal svojim vojakom, aby Raminu sputnali a odviedli do jeho krajiny. Vojaci nemeškali, sputnali Raminu a chceli ju odviesť do divokej krajiny. Ale náš kráľ rozposlal poslov medzi ľud, aby zvestovali, čo sa stalo. Poslovia sa skoro vrátili. Správa sa ako svetlo rozšírila medzi ľud. Ľudia pobrali sekery, nože, palice, kto čo mal po ruke, a obstali kráľovský dvor. Zajali vojakov aj divokého kráľa. Vojakov zviazali a opýtali sa kráľa Raj-Pchúra, čo majú s týmito divochmi robiť. Náš kráľ nemal v úmysle nikoho zabíjať. Dal rozkaz, aby ich takto sputnaných vyviedli z krajiny a tam im dali slobodu. Divokému kráľovi prikázal, aby sa nikdy do jeho krajiny nevracal. Povedal mu: „V našej krajine zlých ľudí nepotrebujeme, takých z nej vyháňame!“ Tak sa aj stalo. Ľudia vyviedli za hranice divokých vojakov aj s kráľom a tam im dali slobodu. Na cestu im ešte dali jedenie a pitie. Keď divoký kráľ videl, že všetkým dali slobodu, sadol na koňa a začal sa vyhrážať. Veta, ktorú naposledy povedal, sa však doslova splnila: „Vyhubím vašu krajinu!“ Keď sa ľudia vrátili domov,

všetko povedali svojmu kráľovi, ale on povedal: „Náš Dél ochráni všetkých, a čo sa má stať, tomu nezabránime!“ Ľudia sa rozišli a krásna Ramina spievala ďalej. Ľud ju počúval. Najradšej mala oheň, ktorý každý večer na dvore zažívali kráľovskí sluhovia. Kým v našej krajine na kráľovskom dvore horel oheň pokoja, divokému kráľovi horela v srdci pomsta. Zbieral vojakov, a keď ich bolo toľko ako maku, udrhel na našu krajinu. Náš ľud miloval pokoj, neveril kráľovým slovám, že sa raz vráti a vyhubí našu krajinu. Kráľ Raj-Pchúro, hoci bol veľmi múdry, nepripravil sa na obranu. Divoký kráľ so svojimi vojakmi, ktorí sa na seba podobali ako vlas vlasu, s očami ako meče, odetí do surových kožušín, napadli našu krajinu. Vypaľovali dediny a mestá, zabíjali ľudí a nešetřili ani deti. Ktorí mohli, utekali do hôr, aby si zachránili aspoň holé životy. Ale ani v hustých hrebeňoch nenašli úkryt, museli utekať za slnkom. Utekali peši, na vozoch. Kráľa Raj-Pchúra zabili a krásnu Raminu zajali. Možno aj my, ktorí tu medzi vami žijeme, sme potomkovia tých, ktorí vtedy utekali. Divokí vojaci spustošili celú krajinu. Pobrali všetko zlato, šperky, ktoré našli v kráľovskom paláci. Nenechali ani stáda pasúce sa na zelených pastvinách. Zapaľovali naše krásne lesy, ktoré sme nesmierne milovali. Keď to Dél videl, spustil veľký dážď, na zem začali padať blesky. Blesky prečesávali zem červeným hrebeňom, všetkých divokých vojakov aj so samotným kráľom pobili. Krajina ostala pustá. Ľudia, ktorí ostali nažive, boli už v cudzích krajinách. Neostal nikto, len krásna Ramina ostala v krajine a dodnes pri cigánskom ohni spieva krásne piesne. Cigánski hudobníci, hoci žijú od nej veľmi ďaleko, hrajú jej

piesne a pri zvoniacom ohni rozprávajú si o nej rozprávky. Mnohí mladí Cigáni už túto krajinu hľadali a ešte hľadajú, ale nájsť nemôžu. Veľký Dél potrestal všetkých ľudí tejto krajiny, lebo sa nevedeli brániť proti divokému kráľovi.

Ramina však čaká na mládenca, ktorý by ju našiel a zobral by si ju za ženu. Vtedy by kliatba pominula a mládenec by sa stal kráľom a Ramina kráľovnou.

(Banga, Dezider. Čierny vlas.)

Na som adarig/Nie som odtiaľto

Autorkou príbehu je rómska spisovateľka Agnesa Horváthová, ktorá sa narodila v roku 1949.

Vyrastala v rómskej osade na Slovensku, v súčasnosti žije v Prahe. V roku 2003 vydala v rómskom jazyku rozprávkovú knihu „O veľké Rámě a jiné příběhy“, z ktorej je aj naša ukážka.

Sas jekh foros. Andre koda foros bešenas e Jita the o Sitos. Has len trin čhave: Zuris, Risis, Čiľa. Dživenas peske mištes, o Sitos phirelas andre buti, kerelas andro veš, čhingerelas odoj o kašta, e Sita parvarelas le čhaven.

Jekhvar geľa o Sitos sigeder andre buti, a sar džalas vešeha, dikhel čino dijaderangle peste baro kham, aľe pre phuv. Ča minutica, a pales nič. Gondolinel: „Soda šaj uľa? Džav te dikhel.“ Diňa pes kola sereha, so dikhl'a o kham. Doavľa pre koda than, nič. „Oda nane možno! Soda has?“ Džal dureder, šunel, hoj vareko rovel. Sar kana cikno čhavoro. Geľa pal o hangos, so dikhel, chudňa pes le šerestar. „Devla, soda koda hin! Sem oda čhavoro! Nangoro pašľol pre phuv. Ko ča tut kadaj mukľa?“

Takoj čhid'a o gad tele, thoda le čhavoress andre leste. „Mek mište, hoj hin ňilaj, te ulahas jevend, fad'ind'alas. Buti nabuťi, mušinav tut te l'idžal khere.“

Sar le čhavoress il'a pro vasta, o cikno preačhil'a takoj te rovel. O Sitos les and'a andro kher:

„Jito, Jito, sidar, ker tut anarde!“ „Soske? So tute?“ „Dikh, so tuke and'om!“ „Sem oda čhavoro!“ „Ha.“ „Kaj les il'al?“ „Palis tuke phenava, ča av, das les te chal.“

Dine les te chal, paťarde les andre lepeda, o Sitos la Jitake sa rozphenda, so pes ačhil'a. „Šun, akana me mušinav te džal pale andre buti, tu merkin proda čhavoro, sar avava khere, ta pes dovakeraha, so keraha.“

O Sitos geľa andre buti, e Jita ačhil'a, dikhel pro mušoro, ko šaj les odoj l'igenda? The o čhave phučkerenas: „Daje, kaj il'al kole čhavoress?“ Aľe e Jita lenge na phenda nič, ča ajci: „Užaraha pro dad.“ Kijaraťate avil'a o Sitos khere. „Šun, so keraha. Le čhas amenge mukaha.“ „Jaj, našti! Dža ko šingune, phen, kaj les arakhľal.“ „Jito, vareso mange phenel, kaj amenge les mukas.“ „Aľe sar, em o nipi džanen, hoj amen hin ča trin čhave.“

„Mušinas te džal adarig het. Džaha te bešel pro gav ke miri pheň. Odoj amen na prindžaren.“

O čhave furt phučkernas, soda za čhavoro, aľe has mek cikne – le Zuriske

has pandž berš, le Riske štar, la Chilake trin, ta lenge phende e daj o dad: „Oda tumaro phraloro. Vičinel pes Ramis.“ „A kaj has o Ramis džijakana, soske na has khere?“ „Bo has nasvalo, has andre špitaľa.“ Avka e Jita thoda le čhavage o jilo pro than, imar buter na phučkernas. Saro Sitos phenda, the avka kerdä. Gele te bešel pro gav ke lakeri pheň. Has odoj jekh baro chulaj, bare maľi, le Sitos ile andre buti, phirelas le grajenca.

Ča kana e Jita delas le ciknores te pijel andal o caklocis, phučelas e šougorkiňa: „Ta so keres? Ta caklos des? A na čuči?“

„Nane man thud,“ phenda e Jita, bo kamelas te učarel adre, hoj o čhavoro nane lengero. Dovakerde pes le Sitocho, hoj mindig dživena, na džanela ňiko, so pes ačhiľa.

Avka o čhave baronas, so štardžene. O Ramis na has šoha nasvalo sar aver čhavore. Kerde leske avri the ulo ľil, kaj les te len andre škola, phende, hoj o ľil našade, sar džanas te bešel andro gav. Mušinenas te chochavel. Jekh gadži phenda, hoj o Roma furt keren problemi, aver gadži phenda: „Muk, Roma hin Roma, dživen inakšeder sar amen,“ ta ajci ajci le Ramiske o ulo ľil kerde avri a sas imar mištes.

O Sitos the e Jita le Ramis rado dikhenas sar peskeres. Aľe sar barolas, dikhle, hoj nane sar aver čhavore. Jekhvar raťi la Sita dukhanas o danda, ta geľľa peske pal o drabora, dikhel, hoj savore čhave soven, ča o Ramis bešel paš e blaka u dikhel opre pro ňebos.

„So tute, Ramisku miro, dukhal tut vareso?“

O čhavro ča kerdäle šereha, hoj les na dukhal ňič. E Jita les pale thoda andro hadćocis a tosara phenda le Sitoske, hoj le čhavores arakhľa paš e blaka. Praver rat

geľľa o Sitos te dikhel, či o čhave soven. The jov le ciknes arakhľa paš e blaka. „So na soves, mro čho, pre soste dikhes?“

„Me kamav te džanel, so hin opre.“ „Opre hin o čercheňa amek opreder hin o Deloro. Aľe tu sal mek cikno, sar aveha bareder, ta tuke vakerava sar so. Dža te sovel.“

Avka sas sako rat. Furt les e daj abo o dad mušinenas te lel pašal e blaka u te thovel andro hadćos.

Le Ramiske has imar šov berš, chudňa te phirel andre škola, lačhes sikhľolas. Jekhvar raťi geľľa o Sitos te dikhel, kaj hino o čhavoro, khere na sas. Arakhle les pre dvora, dikhelas opre.

„Ramisku, soda keres, soske sal avri? Sem hin bari rat! „Dado, odoj hin miro than, me na som adarig.“

O Sitos imar buterval gondolinelas, sar oda, hoj le čhavores ňiko na rodela. Savi gadži les odoj mukľa. E Romňi kada na kerdahas, kaj peskere čhavores te mukel nangores andro veš. Aľe so o Ramis phenda, hoj na som adarig, le dadeske na džalas andre godi. Kaj ča polokes proda bisterďa bo o čhavo pal ada imar duma na delas.

O berša džanas, o čhave baronas, o phrala ile romňijen, e pheň geľľa romeste, ča o Ramis ačhiľa korkoro. Sikhľiľa avri učiteliske.

„Ramis miro,“ phenelas leske e daj, „soske na les tuke romňa? Dikh o phrala imar romňenca, e phen hin romeha a tu furt sal korkoro. Aňi piraňi tut nane.“ „Daje, sem mek hin kana.“

Jekhvar geľľa o Ramis andro foros. Dikhľa, avel o motoris a akurat jekh čhaj kamel te predžal o drom. O motoris zaterďiľa kototoro anglala late, mišto la na pregeľľa. E čhaj ajci darandiľa, hoj meľľisaliľa. O Ramis prastaňa ke

late, il'a pro vasta, l'igend'a la pre lavkica, thoda lake o vast pro čekat, e čaj pes zbatorind'a. „So pes manca ačhila?“ Na leperlas nič. O Ramis lake sa rozphend'a.

Bešenas pre lavka, vakerenas but, e čaj phend'a, hoj la vičinen Zita, jov lake phend'a, hoj les vičinen Ramis. E čaj has igen šukar, o Ramis pes andre lata zakaml'a. The joj andre leste.

„Sar akana ela?“ gondolinelas o Ramis. Jov džanelas, khatar hino, čaže na phend'a ňikaske, kaj te na phenen, hoj nane paš e god'i, te na les traden andro dilino kher. „Te imar ajci berš na phendom, aňi la dake le dadeske, ta aňi lake na phenava. Aľe so, sa mištes doperla!“ paťalas, bo andro kamiben manuš paťal.

Ile pen, e daj o dad has rada, kerde baro bijav, o terne ačhile te dživel paš e Jita. Tel jekh berš ul'ila la Zitake čajori. Kamelas lake te del pal peskeri daj, aľe o Ramis na kamelas.

„Kamav, kaj miri čajori te jej Čerčeňori.“

„Jaj, savore latar asana, soske kames ajso nav?“ phenel e Jita.

The o dad les olestar kerlas tele: „Ramis miro, sem hin ajse šukar nava, soske kames ajso nav, so ňikas nane? Soske Čerčeň.“ „Dado, me džanav soske.“ Avka ačhila pal leskero.

Sar e Čerčeňori has čino bareder, lelas la o Ramis raťi avri, aľe avka, kaj e Zita te na džanel.

Sar la čajorake has trin berš, imar korkori raťi ušťelas u džalas avri te dikhel upre.

Jekhvar avka bešenas dujdžene, o dad la čajoraha, a jov lake vakerelas, sar hin upre. „Ča korkoro mandar phučav, soske

som adaj? Sar man arde dochudňom? Opre hin ajso šukariben, hoj na del pes te phenel lavenca. ňiko na rovel, ňikas nič na dukhal, ňiko ňikaske na kerel dukh, ňiko ňikaske na čhinel paťiv. Odoj nane nič ča ajso vudud, sar te ezera khama, čhona, čerčeňa. Sar man te dochudav pale opre?“

Saravka delas duma, na šunde, hoj e Zita hiňi paš lende. „Soda kada? Dikh, keci ori! So keres? Soda vakeres? So diliňares la čajorake o šero?“ gravčinelas pro Ramis ajci, kaj ušťada la sasa le sastres, le Sitos the la Jita. Prastane avre: „So pes ačhila?“

„Ňič, nič, ča aven andro kher,“ phend'a o Ramis.

Avile andro kher, e Zita pre leste: „Akana phen la dake le dadeske, savo diliňipen vakerehas la čajorake!“

O Ramis kam nakam lenge vakerlas, hoj nane odarig, hoj hino pal ajso svetos, so bi les kamelas pale te arakhel. O Situs, o dad, imar čirla šunelas andro jilo, hoj oda, so o Ramis vakerel, šaj avel čačipen. Vekard'a la Zitake, sar le Ramis arakhla.

„Akana džanen savoro,“ phend'a o Ramis. „E Čerčeň hiňi pal mande. Me na džanav, so ela, sar savoro doperla. Aľe muken avka. Mangav tumen, ma phenen ňikaske, ko mange paťala?“ „No,“ phenel o dad, „akana imar mušinas te mukel avka. Amen la daha na phenaha nič, bo perdal amende sal amaro čhavoro.“

„Aňi me na phenava nič, bo perdal mande sal miro rom, a e Čerčeňori hiňi miri čajori,“ phend'a e Zita. „Te pes imar avka ačhila, mijel.“

Ňiko na phend'a aňi pro Ramis aňi pre Čerčeňori, kavka dživenas.

Bolo jedno mesto. V tom meste žili Jita a Sito. Mali tri deti: Zuriho, Risiho a Chilú. Žili si dobre, Sito chodil do práce do lesa, káľal stromy, Sita sa starala o deti.

Raz išiel Sito do práce skôr. Ako ide lesom, vidí kúsok pred sebou veľké slnko, ale na zemi. Len chvíľku, a potom zase nič. Myslí si: „Čo to mohlo byť? Pôjdem sa pozrieť.“ Vydal sa tým smerom, kde slnko videl. Prišiel na miesto a nič. „To nie je možné! Čo to bolo?“

Ide ešte ďalej a počuje, ako niekto plače. Ako keby malé dieťaťko. Ide za hlasom, a keď to uvidel, chytil sa za hlavu! „Bože, čo je to? Veď je to dieťa! Celé nahé a leží na zemi! Kto ťa tu nechal?“

Hneď si vyzliekol košeľu a dieťa do nej zabalil. „Ešte dobre, že je leto, keby bola zima, už by si bol zmrznutý. Práca nepráca, musím ťa odniesť domov.“

Keď vzal dieťaťko do náručia, prestalo plakať. Sito ho priniesol domov. „Jita, Jita, pod' sem rýchlo!“ „Prečo, čo je ti?“ „Pozri sa, čo som ti priniesol.“ „To je predsa dieťa!“ „Áno.“ „Kde si ho zobral?“ „Potom ti to poviem, teraz pod' a daj mu najesť.“

Dali mu najesť, zabalili ho do deky a Sito Jite rozprával, ako sa to všetko stalo. „Počúvaj, teraz musím naspäť do práce, daj na dieťaťko pozor, keď sa vrátim, dohodovoríme sa, čo budeme robiť.“

Sito odišiel do práce, Jita zostala doma, prezerá si chlapčeka, rozmýšľa, kto ho tam mohol zaniest. I deti sa vypytovali: „Mama, kde si vzala to dieťaťko?“ Ale Jita nepovedala nič, než: „Počkáme na otca.“ K večeru sa Sito vrátil domov. „Počúvaj, necháme si toho chlapca.“ „To ale nemôžeme! Chod' na políciu a povedz, že si ho našiel.“ „Jita, niečo mi hovorí, že si ho máme nechať.“ „Ale ako? Ľudia predsa vedia, že máme len tri deti.“

„Musíme sa odtiaľto odsťahovať. Pôjdeme na dedinu k mojej sestre. Tam nás nikto nepozná.“

Deti sa stále vypytovali, čo je to za dieťaťko, ale boli ešte malé – Zuri mal päť rokov, Risi štyri, Chale tri – a tak im rodičia povedali: „To je váš braček. Volá sa Ramis.“

„A kde bol Ramis doteraz? Prečo nebol doma?“ „Pretože bol chorý a bol v nemocnici.“ A tak Jita deti upokojila, aby sa už viac nevypytovali. Ako Sito povedal, tak aj urobil. Prestahovali sa na dedinu k jeho sestre. Bol tam statkár, mal veľké pozemky. Sita vzal do práce, jazdil s koňmi.

Keď však Jita dávala piť malému z fľašky, pýtala sa švagriná: „Prosím ťa, čo to robíš? Ty mu dávaš piť z fľašky? Prečo ho nedojčíš?“ „Nemám mlieko,“ povedala Jita, pretože chcela utajiť, že dieťa nie je ich. So Sitom sa dohodovorili, že nikto sa nedozvie, čo sa stalo.

A tak deti rástli. Ramis nikdy nebol chorý, ako bývajú chorľavé ostatné deti. Dali mu vystaviť rodný list, aby ho zobrali do školy. Povedali, že rodný list stratili, keď sa sťahovali. Museli zaklamať. Jedna gadžovka povedala, že s Rómami sú vždy problémy, ale druhá gadžovka povedala: „Ale prestaň, Rómovia žijú inak ako my,“ a nakoniec Ramimu rodný list vystavili a všetko bolo v poriadku.

Sito a Jita mali Ramiho radi ako svojho vlastného. Ale ako rástol, videli, že nie je ako ostatné deti.

Raz v noci boleli Jitu zuby, šla si vziať tabletku, pozerá, ostatné deti spia, ale Ramis sedí pri okne a pozerá sa na nebo.

„Čo ti je, Rami môj, bolí ťa niečo?“ Chlapec len zavrtil hlavou, že ho nič nebolí. Jita ho uložila naspäť do postieľky a ráno povedala Sitovi, že chlapca našla pri okne, ako sa pozerá na nebo. Ďalšiu

noc sa šiel pozrieť Sito, či deti spia. A tiež našiel malého pri okne.

„Prečo nespíš, synak, na čo pozeráš?“ „Chcem vedieť, čo je tam hore.“ „Tam hore sú hviezdy a ešte vyššie je Boh. Ale na to si ešte malý. Až budeš väčší, poviem ti čo a ako. Choď si ľahnúť.“

A tak to bolo každú noc. Neustále ho museli matka alebo otec brať od okna a odnášať do postele.

Rami už mal šesť rokov, začal chodiť do školy, dobre sa učil. Raz ho Sito zháňal, kde je. Našli ho na dvore a zasa pozeral dohora. „Rami, čo to vyvádzaš? Prečo si vonku? Ved' už je hlboká noc!“ „Otec, moje miesto je tam hore. Ja nie som odtiaľto.“

Sito už viackrát premýšľal, ako to, že chlapca nikto nehľadal. Ktorá gadžovka ho tam nechala? Rómkovia by niečo také neurobili, aby svoje dieťa nechala v lese. Ale čo Rami povedal – nie som odtiaľto – to otcovi nešlo do hlavy. Lenže na to pomaly zabudol, pretože chlapec to už viac nespomenul.

Roky plynuli, deti rástli, chlapci sa oženili, sestra sa vydala, len Ramis zostal slobodný. Vyštudoval a stal sa z neho učiteľ.

„Ramis môj,“ dohovárala mu matka, „prečo sa tiež neoženíš? Pozri, bratia sú ženatí, sestra je vydatá a ty si stále sám. Ani žiadne dievča nemáš.“ „Ale mami, ja mám ešte čas.“

Raz išiel Rami do mesta. Pozerá, ide auto a akurát chce jedno rómske dievča prejsť ulicu. Auto zastavilo kúsok pred ňou. Dievčina od zlaknutia omdlela. Rami k nej pribehol, vzal ju do náručia, odniesol ju na lavičku, dal jej ruku na čelo a dievča prišlo k sebe. „Čo sa to so mnou stalo?“ Na nič sa nepamätala, Rami jej všetko vysvetlil.

Sedeli na lavičke, dlho sa rozprávali, povedala, že sa volá Zita. Zita bola krásna, Rami sa hneď do nej zamiloval. Ona do neho tiež.

Ale ako to teraz všetko bude? premýšľal Rami. On vedel, odkiaľ je, lenže to nikomu neprezradil, aby o ňom nepravdivo, že je blázon, a nezatvorili ho do blázinca. „Keď už som sa toľko rokov nezveril ani mame, ani otcovi, nepoviem to ani jej. Ale čo, však ono to všetko dobre dopadne,“ veril, pretože keď je človek zamilovaný, tak verí.

Zobrali sa, rodičia boli radi, vystrojili im veľkú svadbu a mladí zostali bývať u Jity. Za rok sa Zite narodilo dievčatko. Chcela jej dať meno po svojej mamke, ale Rami nesúhlasil.

„Chcem, aby sa moja dcéra volala Hviezdička.“ „Prosím ťa, všetci sa jej budú smiať. Prečo jej chceš dať takéto meno?“ pýta sa Jita.

Aj otec ho od toho odhovárал: „Rami môj, ved' je toľko pekných mien, prečo chceš meno, aké nemá nikto? Prečo práve Hviezdička?“ „Otec, ja viem prečo.“ A tak bolo po jeho vôli.

Keď Hviezdička trocha povyrástla, bral ju Rami v noci von, ale tak, aby o tom Zita nevedela. Keď mala Hviezdička približne tri roky, sama v noci vstala a išla sa von pozeráť na nebo.

Raz sedel Rami s Hviezdičkou a rozprával jej, aké to je tam hore, v nebi. „Sám seba sa pýtam, prečo som vlastne tu? Ako som sa sem dostal? Tam hore je to také krásne, že sa to nedá opísať slovami. Nikto tam neplače, nikoho nič nebolí, nikto nikomu neublízuje, nikto nikoho neuráža. Nie je tam nič, než obrovské svetlo ako tisíce slnka, mesiacov a hviezd. Ako by som sa tam len dostal naspäť?“

A ako tak hovoril, nepočuli, že Zita stojí za nimi. „Čo to má znamenať? Pozri sa, koľko je hodín! Čo to robíš? Čo to hovoríš? Čo blázniš malej hlavu?“ kričala na Ramiho tak, že zobudila aj Sita a Jitu. Vybehli von: „Čo sa stalo?“ „Nič, nič, pod'te dnu!“ hovorí Rami.

Išli dnu a Zita znovu na neho: „Zopakuj pred matkou a pred otcom, aké nezmysly si hovoril dievčatu!“

A tak Rami bol donútený povedať, že nie je odtiaľto, že je zo sveta, ktorý by chcel znova nájsť.

Sito už dávno tušil, že Ramiho slová môžu byť pravdivé. Rozprával Zite, ako Ramiho našiel.

„Teraz už všetko viete,“ hovorí Rami. „Hviezdička je po mne. Nevieť, čo bude ďalej, ako to všetko dopadne. Ale nechajte to byť tak, ako to je. Prosím vás o jedno, nikomu nič nehovorte, pretože by mi nikto neveril.“

„No,“ hovorí otec, „teraz už to naozaj musíme nechať tak, ako to je. Pre nás si stále náš synček.“ „Ani ja nič nepoviem, pretože pre mňa si môj muž a Hviezdička je naša dcérka,“ hovorí Zita. Nikto nič neprezradil ani na Ramiho, ani na Hviezdičku, a tak žili.

(Horváthová, Agnesa. Pal e bari Roma the aver paramisa – O veľké Rámě a jiné příběhy. Preložil Ján Cangár.)

Josel a Ranij

Emil Cina sa narodil v roku 1947 v Prahe. Vyrastal v starom dome v Prahe 9, kam sa jeho rodičia nasťahovali už v roku 1946, keď sem prišli z východného Slovenska, z bardejovského okresu. V roku 1989 začal pracovať v Českom rozhlase Regina v Karlíne, kde sa od roku 1991 začalo regionálne vysielanie pre rómsku menšinu. Od roku 1992 sa zaoberá prózou a poéziou.

Len Slnko môže hovoriť o tom, čo sa dávno odohralo, len Slnko nám o tom môže rozprávať.

Ďaleko od nás, kde slnko má svoju cestu, žili ľudia dobrého srdca. Deti tam vyrastali v piesni, v tanci a tiež v práci. Ich domy boli zdobené zlatom a krásnymi kvetmi.

Žil tam i chlapec menom Josel. Svoje srdce zadal dievčine Ranij. Každý deň jej prinášal červený kvet a ona si ho zaplietala do svojich čiernych vlasov. Za ten kvietok ho zakaždým obdarovala piesňou. Lepší život nikto z nich nepoznal, než aký žili vo svojej krajine. A ako šli

dni jeden po druhom, prišiel deň, keď sa nebo zatmelo čiernymi mrakmi.

Čo ľudia nepočujú...? „Vy, mladí muži budete vo vojnách hrať na bubny,“ povedal kráľ cudzej krajiny. „Keď nepôjdete, tak moje kone roznesú vašu krajinu na kopytách.“

„Čo robiť?“ Ranij plače. „Pôjdem s tebou!“ Josel hovorí nie, jej rodičia o tom nechcú ani počuť. Ranij vidí, ako niektoré mladé ženy idú so svojimi mužmi. Ona si tiež presadila svoje. Obaja teraz držia bubon.

Čo bolo po tom, čím všetkým prešli, koľko slz tam nechali v tých veľkých vojnách, to nám dnes už nik nepovie.

Raz po veľkom boji, keď kráľ dobyl ďalšie krajiny, žela si vidieť hudobníkov, ktorí mu bubnujú vo vojne. Šiel k nim a rozprával sa s nimi, až prišiel k Joselovi a Rani. Zadával sa na dievča, ktoré bolo zahalené do čiernej šatky a prikázal jej: „Daj si dolu šatku!“ Nechcela. Prišiel k nej vojak a strhol jej šatku z tváre. Keď kráľ uvidel jej čierne oči a krásne vlasy, okamžite sa do nej zamiloval. Josel sa len pozerá, ako sa Rani s kráľom strácajú v dialke. Ostala mu len čierna šatka. Zdvihol ju zo zeme a schoval pri srdci.

Vojna za vojnu, Josel hľadá, pýta sa každého, nikto mu nedokáže povedať, kde sa Rani nachádza. Hľadá ju dva roky, ale po Rani ani stopy. Až kráľa zabili. K Joselovi prišiel jeden vojak a povedal mu, kde Rani nájde. Hneď sa za ňou vydal. Po mesiaci hľadania prišiel za ňou do mesta, kde uvidel veľký dom a tam ju zazrel. Bola oblečená v zlate, nemohol ju spoznať. Slovo zo seba nemohli vydať, pre slzy nevideli. Po chvíli Josel povedal: „Pôjdeme domov do našej krajiny.“ Ale Rani hovorí, že nemôže. „Prečo nemôžeš?“ pýta sa Josel, ale zrazu čo to vidí – slúžky prinášajú dieťa a Rani ho berie na ruky. V tú chvíľu Josel nevie, čo robiť, všetko v ňom zhorelo na uhol'. Uteká preč, preč odtiaľ.

Keď Rani videla, čo sa stalo, dala zapriahnuť vozy s koňmi, vzala svojich ľudí a rozbehla sa hľadať Josela. Našli

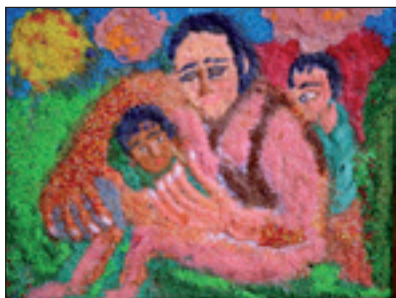
ho, ako sedí na veľkom kameni pri ceste. Rani zastavila priamo pri ňom a prosí: „Pod' s nami.“ Josel ju nechce ani počuť, ani vidieť, márne ho prehovárajú i ostatní. Sotva však z voza počul detský plač, prišli k dieťaťu a srdce mu zmäklo. Pýta sa na meno dieťaťa, všetci mu zborovo hovoria: „Josel.“

Už im slnko ukazuje cestu a lásku vzali so sebou. Deti sa im rodia na cestách. Keby ste ich dnes chceli nájsť, Josela a Rani, tak hľadajte a nájdete ich. Kde? No predsa medzi Vami.

NAŠE SLOVO (*Amaro lav*)

*V našom srdci je plno
lásky slov, povedz mi, mamička,
ako sme žili, prečo Rómovia
svoju krajinu nikdy nemali?
Krajinu svoju sme dávno
opustili, milý synček, a máme len
z kamenia cesty, po nich Rómovia
hľadajú svoje šťastie.
Rómovia deň po dni hľadali a na
svojej púti slzu po slze strácali.
Oheň im vždy silu dával a temné
noci deťom sny o káre
do snov vkladal.
Syn môj!
Ty so slnkom ži a rómske
slovo v srdci maj.*

(Cina, Emil. *Josel a Rani*. Preložil Ján Cangár.)

Rudolf Dzurko, *Matka*

Cigánska škola v Užhorode

Československá republika vznikla v roku 1918. Jej definitívne hranice potvrdili až medzinárodné dohody v rokoch 1919–1920. Podľa nich k Československej republike bolo na východe pripojené aj územie Podkarpatskej Rusi s hlavným mestom Užhorod.

Rómska osada v Užhorode sa nachádzala na Berčenskej ulici a žilo v nej 182 Rómov. Starostom bol Juraj Lacko, narodený v Pavlovciach. Najpočetnejšou rodinou boli Tokárovci, Adamovci, Lackovci, Jonášovci. Asi 80 detí bolo vo veku školskej dochádzky. Zamestnanie obyvateľov bolo pletenie košíkov, výroba rohoží, upratovanie a hudba. Ženy mali len príležitostné zamestnania. Deti vedeli rómsky, dospelí okrem rómčiny aj rusky, slovensky alebo maďarsky. Podnet na vybudovanie školy dal prednosta školského referátu v Užhorode Josef Šimek. Na základe poznania života Rómov napísal list prezidentovi Masarykovi, ktorý z vlastných prostriedkov venoval na stavbu školy 10-tisíc korún. Výstavba školy stála 65-tisíc korún. Miestni Rómovia sa podieľali na jej výstavbe výrobou tehál. V budove bola jedna veľká trieda. Zariadená bola starším nábytkom, požičaným z obecnej školy. Súčasťou školy bola umývárňa a byt pre učiteľa, kde boli aj učebné pomôcky. Neskôr upravili aj dvor ako ihrisko. Deti sa tu mali možnosť stravovať, mali možnosť hygieny, zdravotnej starostlivosti, ošatenia. Škola bola otvorená 22. 12. 1926. Špeciálne upravený výchovný systém, ktorý vychádzal z potrieb rómskych

detí, spracoval Josef Šimek. Vyučovací hodina trvala 30 minút. Vyučovali sa také predmety ako ručné práce, rozprávanie, chlapci modelovali a mali povinnú hru na husliach. Dievčatá sa učili šiť a vyšívať. Dochádzka bola takmer stopercentná. Českí, slovenskí a maďarskí učitelia vyučovali v slovenčine a rómske nárečie sa používalo ako druhý jazyk, čo bol pozitívny a inšpirujúci prístup. Rodičom pomáhali čítať a prekladať úradnú korešpondenciu, čím si získali ich dôveru. Učiteľ bol nielen učiteľom, ale aj vychovávateľom, správcom školy, advokátom, pisárom a ošetrovateľom. V škole založili spevácky a divadelný súbor, hrala sa hra zo života Rómov „Pytačky“.

Prvým rómskym učiteľom hry na husliach bol primáš Laco Márton. Niektoré deti v tejto škole mali úspechy a dostávali sa na meštanskú školu. Škola v Užhorode bola len pre rómske deti. Bola vzorom pre ďalšie mestá a obce. Podobné školy vznikli v Mukačeve, Giraltovciach, Ľubici pri Kežmarku, v Dobšinej. Vzdelávanie rómskych detí sa uskutočňovalo aj v špeciálnych triedach.

(Nováková, Marie. *Cikánská škola v Užhorodu*.
Preložil Ján Cangár.)

Rómski žiaci v Užhorode

Rómsky holokaust – Porajmos

Porajmos, tiež Porrajmos, Pharrajimos, Sa murdaripen v preklade znamenajú zničenie, pustošenie. Slovom porajmos označujeme pokus nacistického Nemecka a jeho spojencov vyhladiť Rómov v celej Európe v priebehu druhej svetovej vojny. Porajmos prebiehal aj na území Slovenského štátu, kde začalo hromadné vraždenie Rómov po potlačení Slovenského národného povstania a následnom obsadení Slovenska nemeckým vojskom v roku 1944.

Obyvateľstvo Slovenského štátu rozdelil zákon o štátnom občianstve z 25. septembra 1939 na štátnych občanov – Slovákov – a cudzie živly. Medzi cudzie živly, ktoré boli zbavené štátneho občianstva, patrili najmä Židia a židovskí miešanci. V prípade Rómov (Cigánov) sa uplatňoval dvojitý prístup. Medzi štátnych občanov mohli patriť Rómovia, ktorí nekočovali a živil sa určitou profesiou. Rómovia, ktorí kočovali a nemali stále zamestnanie, sa nemohli stať štátnymi občanmi. Vtedajšia prax však dokazovala, že diskriminovaní boli všetci Rómovia na základe farby pleti – vyššej pigmentácie.

Podľa branného zákona z 18. januára 1940 boli Rómovia, rovnako ako Židia, zbavení možnosti stať sa vojakmi. Vojenskú službu Rómovia

a Židia nevykonávali vo vojenských, ale pracovných útvaroch. Nariadenie o pracovnej povinnosti z 29. mája 1940 riešilo otázku, kto je a kto nie je štátnym občanom. Zvláštna vyhláška vydaná ministerstvom vnútra 18. júna 1940 označila za Cigánov tie osoby, ktoré mali oboch rodičov Cigánov, kočovali alebo žili usadeným spôsobom života a vyhýbali sa práci. Z vyhlášky je zrejmé, že veľká väčšina rómskej populácie nespĺňala podmienky na udelenie štátneho občianstva.

Vyhláška z 20. apríla 1941 zrušila kočovnícke listy. Kočujúcim nariadila usadiť sa v obciach, kde sa zdržovali v zimných mesiacoch. Vozy a kone museli odpredať, ak tak neurobili, uvedený majetok bol zabavený v prospech štátu. Kočujúci (Valašskí Rómovia) boli

postavení pod policajný dozor. Miesto pobytu mohli opustiť len krátkodobo, na základe špeciálneho povolenia. Už usadení Rómovia museli odstrániť svoje príbytky z blízkosti ciest a železničných tratí a znovu ich postaviť na určených miestach, minimálne dva kilometre od komunikácie. V lokalitách, kde žili minimálne tri rodiny, bol určený tzv. vajda, ktorý miestnym úradom zodpovedal za dodržovanie poriadku. Museli sa zdržovať len v osadách, nemohli cestovať v dopravných prostriedkoch, do miest mohli prísť len v určenom čase. Nebolo im dovolené vstúpiť do reštaurácií, kín, kaviarní, verejných parkov. Na cestu dopravným prostriedkom museli mať povolenie okresného úradu a lekára, že neprenášajú nakažlivé choroby. Ak porušili časový interval, mohli byť muži zadržaní, fyzicky trestaní, ženy ostrihané. Horším riešením bolo internovanie v pracovných útvaroch.

Vyhláška ministerstva vnútra z 2. apríla 1941 zriadila pracovné strediská a útvary pre Židov, asociálov a Cigánov „mimo pracovného pomeru“. Prvé pracovné útvary boli otvorené v Očovej a v Moste na Ostrove. Boli menej početné, fungovali v letných mesiacoch a boli určené asociálom najmä slovenskej národnosti. Pre Rómov a asociálov, medzi ktorými boli aj politickí odporcovia režimu, bol určený komplex pracovných táborov s hospodárskou správou v Hanušovciach nad Topľou. Pod správou patrili samostatné pracovné útvary v Bystrom, Hanušovciach, Nižnom Hrabovci, Ptíčí a v Jarabej. Pôvodne výkopové práce na výstavbe strategickej železničnej trate z Prešova do Strážskeho mali vykonať miestni roľníci z uvedených

obcí. V letných mesiacoch roku 1942 však roľníci začali pracovať na letných poľnohospodárskych prácach. Aby stavba železnice bola postavená v termíne, šarišsko-zemplínsky župan Dudáš nechal nasadiť na pozemné práce na 62 kilometrov trate až 9 000 väzňov. Predpokladá sa, že počet Rómov bol až 2 000. Na výstavbe železnice v rokoch 1942 až 1943 880 väzňov utrpelo rôzne zranenia, jedenásti zomreli.

Pracovný útvar v Dubnici nad Váhom fungoval od septembra 1942 do novembra 1944. V jeho blízkosti v roku 1943 fungoval pracovný útvar v Ilave. V Dubnici väzni budovali kanál na rieke Váh a v Ilave vodnú elektrárňu. Počet internovaných Rómov v Dubnici bol 203 a v Ilave 263. V rokoch 1942 – 1943 bol zriadený pracovný útvar v Revúcej na stavbe železničnej trate z Revúcej do Tisovca. Nasadených bolo 154 Rómov. Na jar v roku 1944 boli začaté výkopové práce priehrady v Ústí nad Oravou. Počet nasadených Rómov bol 127.

V pracovných útvaroch boli Rómovia využívaní ako najlacnejšia pracovná sila. Pod dozorom stráží pracovali v odeve, v ktorom boli na práce nasadení. Mnohí boli bez obuvi. V zime pracovali 8 hodín a v lete 11 hodín. Strava bola nedostatočná. Ubytovanie v drevených barakoch zahmyzené. Pre celý komplex pracovných útvarov na východnom Slovensku bol určený len jeden lekár – zaistený Žid. Konečné riešenie tzv. cigánskej otázky sa začalo realizovať v zaisťovacom tábore v Dubnici nad Váhom. Do konca roku 1944 tu bolo koncentrovaných 729 Rómov. Z nich bolo viac ako 250 detí. Niektoré z nich sa v tábore aj narodili. Tábor bol kapacitne preplnený. Po vypuknutí

epidémie škvrnitého týfu ochorel aj strážny oddiel. Organizáciu tábora prevzal nemecký strážny oddiel, ktorý chorých netransportoval do nemocnice v Trenčíne, ale ich odviezol v počte 25 osôb do Megovej doliny, kde ich popravili.

Po vypuknutí Slovenského národného povstania sa stali Rómovia terčmi fyzickej likvidácie. Prvými obeťami represálií sa stalo sedem Rómov z Kvetnice, ktorí boli popravení 15. septembra 1944. Miestami popráv boli popravniská v katastroch obcí Kremnička a Nemecká. Hromadné popravy v Kremničke sa uskutočňovali od novembra 1944 do januára 1945. Vedľa nemeckých čiat (Wehrmacht, vojenská polícia SIPO, útvary SS) sa na nich zúčastňovali aj príslušníci pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG). Po oslobodení exhumovali 747 obetí. Počet Rómov je však neznámy. Podobne počet zavraždených v Nemeckej je neznámy. Rómovia boli popravovaní aj v iných lokalitách. Stačilo nepotvrdené podozrenie, že v rómskej osade sa zdržovali partizáni. V Kováčovej boli popravení Rómovia z Podkriváňa, v Krupine okrem domácich aj Rómovia

z Čeloviec, Kosihoviec a Sásovej. Na židovskom cintoríne vo Zvolene boli popravení Rómovia z Dúbrav a Detvy. Na základe udaní boli postrieľaní obyvatelia osád vo Svätom Kríži nad Hronom v počte 24 ľudí. V Lutile bolo zavraždených 46 obyvateľov. V Tisovci 44 obyvateľov, v Štubni 20, v Slatine 56, v Čiernom Balogu bolo upálených najmenej 65 osôb. Zahynuli aj vo Valaskej, Lopeji, Dolných Hámroch, v Hornom Turčeku, Starej Ďali (Hurbanovo). Poslednými obeťami sa stali Rómovia z Trhového Mýta v okrese Dunajská Streda. 53 dospelých a 7 detí bolo popravených Nyilašovcami, polovojskovou organizáciou maďarských nacistov, 30. marca 1945. Mnohí Rómovia z južného Slovenska a z okolia Košíc obsadeného maďarským vojskom zahynuli v nemeckých koncentračných táboroch. Ich presný počet je neznámy.

Po oslobodení bolo na Slovensku odhalených 176 hromadných hrobov s 3 723 obeťami. Medzi nimi bolo 720 žien a 211 detí. Presný počet rómskych obetí sa už nikdy nedozvieme.

(Táncoš, Július – Lužica, René. *Zatratení a zabudnutí.*)

Perzekúcie

Pamätník v Dubnici nad Váhom

Miliónová polievka

Svedectvo Viktora S. z Jelšavy, ktorý prežil útrapy vojny v pracovnom tábore pri Hamburgu.

My sme vtedy bývali pod lesom a tam hore bolo veľa partizánov. Chodievali k nám, lebo otca poznali veľmi dobre. Dával im správy, kam vojaci a gardisti chodia. Chodievali sme na drevo a tých slovenských gardistov a maďarských žandárov sme na hranici vídávali. Raz sme sa s jedným gardistom stretli a povedali sme mu: „Nestrieľajte na partizánov, lebo toľko nábojov nemáte, koľko ich tu je. Chytia vás, pušky vám zoberú a do zadkov vás nakopú.“

Dlho to však netrvalo... keby sme to vedeli, že po nás prídu, dávno sme preč. Chytali nás, dali do kláštora, tam sme boli zavretí asi tri dni. Žandári nás mlátili, ale potom prišli Nemci a dostali sme ešte viac... Odkázali rodičom, aby nám doniesli jedlo na cestu. Išli sme na vlak do Šafárikova a odtiaľ do Miškolca. Tam nás zavreli v kasárňach. Neboli sme tam dlho, ráno nás už viezli do Egeru, ale ani tam sme neboli dlho, zobrali nás do Budapešti. Tam sme zostali asi dva mesiace. Strážili nás v bunkroch, ale to nebolo nič. Naládovali nás do vagónov ako baranov, tak sme tam stáli, nedalo sa pohnúť. Dvere vagónu zavreli a už ich neotvorili. Vlak išiel dlho a naraz zastal. Cez zamrežované okienko som videl krásnu, veľkú stanicu. Kričali sme: Vaser, vaser! Nieкто z vonku nabral sneh a hodil ho na okienko. Kus snehu som si dal do úst a hneď mi bolo lepšie... Vo vrecku som mal misku a lyžičku ešte z domu. Do misky som čúral a cez to okienko som to vždy vylial. Moču som sa nikdy nenapil. Niektorí moč pili... Už sme nezastali.

Zastavili sme až v koncentračnom tábore v Dachau.

Vlak zastal na rampe. Vypustili nás rovno do dvora. Tam bola v sudoch voda. Predral som sa k vode a hlavu som si namočil do vody. Pribehla stráž a strkali nás k holičom. Strihali nám vlasy a chlpy aj pod pazuchami. Potom sme sa vrátili k sudom a tam sme sa vykúpali. Dostali sme väzenské šaty. Košeľu, spodky, nohavice, pásikovaný kabát s číslom, čiapku. Na kabáte som mal napísané „PZ“ (partizán). Všetko sa stalo veľmi rýchlo a už som bol v drevenom baraku. Bola to prvá noc v lágri... Ráno som dostal miliónovú polievku. Viete, čo je to miliónová polievka? Pol litra teplej vody a tenký chlebiček...

Ráno bola zima a mráz. Pochodovali sme dva kilometre. V práci sme dostali krompáče a lopaty a hneď do roboty. Tam sa muselo robiť. Na minútku ste si chceli odpočinúť a už vás išli prizabiť. Musel som sa stále pohybovať, či na lopate niečo bolo alebo nie. Jeden už nevládal. Prišiel k nemu strážnik a pažbou mu dal po hlave. Chlap padol na zem. Prišla stráž s károu, naložili ho a odviezli do krematória.

Neskôr ma preložili do leteckej továrne. Robili sme súčiastky. Bol som chorý a unavený... Nevedel som, že za chrbtom je strážnik. Pažbou ma tresol po hlave. Bol som omráčený, chytil som kus železa a chcel som ísť za ním. Boli tam pri mne košickí Cigáni, chytili ma a nepustili. Mne už bolo všetko jedno. Či by ma on zabil alebo ja jeho, to mi bolo jedno.

Vedel som, že už sa odtiaľto domov nedostanem, tu zdochnem... rodičov už neuvidím.

Bol tam veľký kotol, pod ktorým sa kúrilo. Oprel som hlavu o teplé železo a zastavil krvácanie. Zázrakom som prežil. Nemci bili a zabíjali ľudí okolo mňa. Vykladali ich na dvor, a keď odišli, pribehol som k mŕtvym a hľadal som po vreckách šupky od zemiakov, odrobinky. Nakoniec som ochorel, ležal som

vyrađený na krematórium. Zaspal som a viac už neviem. Keď som sa zobudil, okolo mňa boli Angličania a Američania. Dostal som injekciu a znovu som zaspal. Keď som sa zobudil, prišli znovu a dali mi šálku mlieka... Keď som vychudnutý na kosť prišiel domov, ešte niekoľko mesiacov som ležal v posteli.

(Lužica, René. *Keď bola vojna, nebol som doma.*)

Koncentračný tábor v Dachau

Z našej pamäti o Slovenskom štáte

Nasledujúce spomienky sú svedectvami, čo prežívali Rómovia v období Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945.

Elena L. z Prešova a Michal S. z Radvane nad Laborcom zanechali svedectvá o tom, ako to vyzeralo v pracovných táboroch na území Slovenska.

V noci prišli žandári, všetkých brali do tábora nútených prác, na Petič. Tam boli drevené baráky už pripravené. Všetci museli prejsť dezinfekciou, ostrihali im vlasy, no a potom boli ubytovaní v barákoch. Dostali krompáče, lopaty a vozíky na koľajniciach. Do roboty chodili pešo. Ženy tam nepustili. Ale ja som tam išla a stála som pred tým táborom. Prišlo mi ľúto, že malé dvojčky som nechala doma, rozplakala

som sa. Jedna žena išla okolo. Ona sa pýtala, prečo plačem. Povedala som jej, že v tábore mám muža, švagra, veľa rodiny. A ona hovorí: „Neboj sa, neplač, žandárom poviem, že si moja sesternica.“ Dala mi do ruky nákup, že som prišla na návštevu. Jej muž tesal kamene do tunela, mal tam svoju maringotku... Tak sme sa prešmykli, lebo tábor bol ešte prázdny. Z maringotky som sa pozerala na život v tábore. Bola tam prísna

disciplína, bitie pelendrekom po chrbte a nohách, kopance. Videla som manžela, švagra, manželovho brata a jeho bratranca...

Manžel a švagor z tábora ušli. Skrývali sa v lese. Žandári ich však čakali. Vedeli, že prídu domov. Jeden z nich sa volal Olejár. Môjho muža poznal a on ho aj chytil. Zobrali ich na žandársku stanicu. Na druhý deň im zviazali ruky a naložili na korbu auta. Keď išli do zatáčky, manžel vyskočil z korby a dopadol priamo na hlavu. Na mieste bol mŕtvy. Švagra odviezli do Hanušoviec, kde si svoje vytrpel. Všetkých, ktorí ušli, chytili a dovezli späť, natiahli na lavicu a bili rúčkami od krompáčov. Keď padli do bezvedomia, tak ich poliali vodou. Ten, čo bil najviac, sa volal Holub. Rómovia si slúbili, že keď ten tábor pominie, že sa mu odplatia. Ale po oslobodení zmizol. Odišiel do Čiech na takú odľahlú dedinu, tak ho nikdy už nevypátrali.

Mal som tých sedemnást rokov. Prišiel nákladiak, gardisti vyskákali, vedeli na nás ísť, mali to nacvičené. Brali všetkých. Aj mňa odviezli do Ptíča. Tam som pracoval, kopal som železničný tunel. Spali sme tam v drevených barakoch. V noci nás zožierali blchy. Nocovali sme na holých doskách. Nebolo sa do čoho obliecť, zmokol som, prišiel na barak, šaty som dal vysušiť, spal som nahý. Žiadne montérky sme nedostali. V čom nás zobrali, v tom sme robili. Robili sme zadarmo, za zafarbenú vodu a malý krajec chleba.

Akú prácu sme robili? Kopali sme. Jedni kopali a druhí ťahali kamene na vozíkoch. Voľno sme mali len v nedeľu dopoludnia. Chodil farár a kázal. Možno nás ľutoval, ale gardisti nás mlátili. Boli tam aj Slováci, neviem, prečo ich

vzali. Neviem, prečo vzali nás. Stále nás sledovali a bili. Joj, koľko ráz som dostal po pysku. Robil som a aj tak som dostal. Najhorší bol Karvaš, veliteľ tábora. On dával rozkazy, on bol zodpovedný.

V lete nás prepustili domov. Iní tam zostali. Aj tam poumierali, čo ich chytili na úteku. Pamätám si na jedného, čo utiekol, lapili ho a zbili na smrť. Videl som to na vlastné oči. Všetkých nás nahnali, aby sme sa pozerali, aby sme sa nepokúšali utiecť... už nechcem hovoriť, lebo mi je do plaču.

(Lužica, René. *Keď bola vojna, nebol som doma.*)

Ja sa nebojím, že som Cigáň. Lebo ja som nikdy necigánil. Ja som vždy hovoril pravdu a za tú pravdu vždy niekto musí zhorieť. Pamätám si na Československú republiku. Žilo sa ešte dosť dobre. Boli tu českí žandári, a keď prišli do cigánskej dolinky, tak u nás boli najviac muzikanti. Oni im hrali a oni platili... Potom prišiel Slovenský štát, keď sa stal prezidentom Tiso. No a to bolo pre nás najväčší zabijak. Oni vytvorili Hlinkovu mládež. Chodili po družstvách a čatách, boli ozbrojení korbáčmi a drevenými drúkmi. Keď nás zbadali, tak kričali: „Hurá, na nich!“ Hneď utekali a bili po hlave, všade, kde trafili. Tak sme utekali domov. Keď som to povedal učiteľovi, dostal som aj od neho. Aj jeho syn bol v Hlinkovej mládeži...

(Ján B., narodený v roku 1931 v Klenovci.)

Ked sa začala organizovať Hlinkova strana, boli tam ľudia, ktorí boli s nami zadobre. Bol tam mäsiar, obchodník, remeselníci. Neskôr si začali z nás ťahovať: „Počkajte, Cigáni,

pôjdete na mydlo..." No a potom sme už cítili, že sa proti nám niečo deje. Už v roku 1939 vznikla Hlinkova garda, cvičili, pripravovali sa asi na vojnu. Stále viac sa vyhrážali, že nás vystahujú. Sľubovali, sľubovali a v októbri sme museli naše domčeky rozbúrať a vystahovať sa do lesa. Poľnou cestou to bolo asi kilometer od obce. Cesta bola zablatená, nás bolo asi štyristo, začali sme stavať zemlianky, lebo už začal padať prvý sneh...

(Elena L., narodená v roku 1921 vo Veľkom Šariši.)

My sme nemali žiadne slovo. V Soli bol jeden mäsiar a ženil syna. Bolo treba kúpiť struny na husle. Chcel som ísť do Prešova. Chcel som nastúpiť do autobusu. Šofér sa na mňa pozrel a povedal: „A ty, čo tu hľadáš? V autobuse rozhodujem ja!“ Ostatní sa ma zastali. „On je človek ako každý jeden. Zaplatil a môže sa odvieť.“ ... Do Prešova som sa dostal autobusom a tak isto aj naspäť... Každý sa bál, nebol to dobrý štát. Tiso bol vinný, aj Mach a Čatloš.

(Imrich T., narodený v roku 1924 v Čaklove.)

Narodil som sa v Sásovej. Otec a matka boli negramotní, boli sme veľmi chudobní. Učiteľ i farár si všimli môj dobrý prospech. Povedali rodičom, aby ma dali ďalej do školy. Rodičia pristali. Začal som chodiť do meštianskej školy v Banskej Bystrici. Jedného dňa ma zavolať riaditeľ školy Murgaš. Povedal mi, že do školy už nemusím chodiť. Potom som s otcom roztľkal skaly na cesty. Obháňali nás, kde mohli. Moje sestry žandári ostrihali dohola. Nesmeli sme ísť

do parku, do kina. Keď sme si chceli niečo kúpiť, museli sme niekoho za odmenu poprosiť...

(Ján B., narodený v roku 1924 v Sásovej.)

Moja mama žila v malej dedinke Magnezitovce. Vždy spomínala, aby sme si vzali príklad, aby sme si dávali pozor, aby sa nám to v budúcnosti nestalo... Každú sobotu bola razia. Sediaci vtedy mali konské vozy a celú cestu pošpinili. Rómovia museli každú sobotu cestu vyčistiť. Museli to robiť preto, lebo keď išli s vyboxovanými čizmami do kostola, cesta musela byť vyčistená. Moja mama na to nikdy nezabudla.

(Milan S., narodený v Jelšave v roku 1951. Spomienka matky Anny S., 1923–1995.)

Kto bol gardista? Boli to ľudia z vyššej vrstvy, takí bohatší. Nosili čierne uniformy. Stadeto ich mohlo byť pätnásť. Čo robili? Prezrádzali! Veď Nemci nevedeli, kto je partizán. To všetko prezradili gardisti. Tam je tabuľa vyložená a na nej sú mená prezradených... Bola som vtedy slobodná a pamätám si, ako našich chlapcov mlátili. Ani starší nesmeli do krčmy alebo nemohli sme sa dostať na žiadnu zábavu. Takto oni robili... A potom, keď bol prevrat, už boli z nich stráni...

(Paulína D., narodená v Čiernom Balogu v roku 1929.)

Mal som trpký život. Maďari boli rovnakí ako Nemci. Boli to členovia Strany šípuvého kríža. Bola to strana pánov a barónov. Boli to vplyvní ľudia.

Mňa len preto omilostili, lebo som im pekne vyhrával. Akú pesničku si rozkázali, takú som im zahral. Ak by som pekne nezahral, už by som bol pod zemou... Moja žena sa hnevá, že mám husle stále v rukách. Mne zachránili život. Keby som ich nemal, maďarský dôstojník by ma zastrelil... pekne som hral, taká je pravda.

(Koloman H., narodený v Dulove v roku 1925.)

Unás bol Žid mäsiar, obchodník, hostinský a výborný lekár. Keď sme boli chorí, vždy k nám prišiel. Vedel, že sme chudobní, žiadne peniaze si nepýtal... V tej dobe ich zatkli na námestí. Pamätám si na Špicera, Gutmana, Lévyho, Kóna, Vajnbergerovcov. Mali zabalené len to najnutnejšie. Mne to bolo veľmi ľúto. I oni plakali, lúčili sa s nami. My sme im hovorili: „Vráťte sa, nebojte sa...“ Oni odpovedali: „Sľúbili nám územie, niekde v Európe, nevieme nič bližšie...“ Bolo to veľmi dojemné. Už sme sa nikdy nestretli.

(Bartolomej D., narodený v Šaštíne v roku 1924.)

Pred vojnou sme robili reguláciu Ondavy. Keď vypukla vojna, prišli k nám gardisti a povedali: „Už nebudete jesť, všetci do hory!“ Prestahovali sme sa dva kilometre od obce. Ja som vtedy bol narukovaný v Sabinove. Bol tam vojenský pracovný útvar. Naša povinnosť

bolo robiť. Celé mesiace sme robili. Len lopata a krompáč. Nemali sme ani žold. Jeden poručík na mňa kričal: „Cigáň, keď ťa zabijem, za teba dostanem jednu korunu!“ Neuznávali nás za ľudí. Boli sme pre nich otroci. Keď prišlo Povstanie, Nemci môjho brata zobrali do tábora. Mne sa podarilo ujsť. Skrýval som sa v lese, bol som celý zavšivavený. Blchy po mne chodili... Potom prišla ruská armáda a nás oslobodila...

(Andrej K., narodený v Kučine v roku 1924.)

VDubnici sme nič nerobili. Jedli sme raz za deň. Kúsok chleba, čierna káva. Najprv nás strážili Slováci. Potom prišla nemecká stráž. Keď vypukol týfus, začali sme umierať. Lekár tam nebol. Chlapov, ženy, deti naložili na nákladné auto a odviezli ich do škodovky a tam ich postrieľali. Ostatných zavreli do baráka, okná zaklíncovali. Boli sme tam zavretí štyri dni. Potom prišli žandári, otvorili barák i bránu, že môžeme ísť. Tri týždne sme išli pešo domov. Dostali sme od ľudí kúsok chleba, spali sme v lesoch. Po Veľkej noci sme prišli domov.

(Gejza D., narodený v Slovenskej Volovej v roku 1929.)

(Táncoš, Július – Lužica, René. *Zatratení a zabudnutí.*)

Pátrame

1. Zovšeobecnite spomienky ľudí na obdobie Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. Pomôžte si učebnicou dejepisu pre 9. ročník.
2. Poprosťte rodičov, starých rodičov, aby vám porozprávali, čo si pamätajú zo svojej minulosti. Vytvoríte tak „ústnu históriu“, ktorú však treba zapísať.

Bude vás zaujímať

V 20. storočí sa pri získavaní informácií z minulosti začala uplatňovať metóda odborného zberu, zaznamenávania a prepisu osobných spomienok pamätníkov. Nazývame ju aj „ústna história“.

Výstavba železničnej trate Hanušovce n. Topľou – Strážske, 1942

Pamätník v Nemeckej

Pamätník v Hanušovciach

Pamätník v Lutile

Za prácou

Róm Štefan Miko spomína, ako si po skončení druhej svetovej vojny hľadal prácu.

Moji bratia odchádzali do Čiech za prácou, pretože išli fámy o tom, ako je tu dobre a že Rómovia zarábajú veľké peniaze. Gadžovia z Čiech chodili od dediny k dedine a verbovali Slovákov aj Rómov a že vraj im ešte dajú peniaze na vlak. Ja pochádzam z Babieho Potoka. Žil som z toho, že som so svojou kapelou chodil hrať. Gadžovia nás, Rómov, pozývali hrať na svadby a všade, kde bolo treba. Ja som si nežil nejako zle. V Prešove som mal pekný dom, ženu a tri deti. Bolo nás osem bratov a jedna sestra.

Tak sme si v roku 1946 povedali ja a moji bratia, že to skúsime a pôjdeme do Čiech. Vedeli sme, že tu v Rokycanoch žijú Rómovia z Tolčemeše, a tak sme najprv išli sem. Gadžovia nás hneď zobrali do práce, ale tol'ko peňazí naraz som v živote nevidel. Za jediný mesiac som dostal dvadsaťtisíc (v starých peniazoch).

Prišiel som domov po ženu, ale žena nechcela ísť. Nechcela opustiť náš dom. Tak som zostal doma a pracoval v Prešove na píle. Ale kdeže! Majster mi dával

dvanásť stoviek za mesiac. A tak som povedal žene: „Dom predám bratovi a kúpime si iný v Rokycanoch. Toľko peňazí, čo som zarobil v Čechách, tu predsa nikdy nemôžem mať.“ Žena si dala povedať a ja som sa vrátil do Rokycian. Štyria bratia a rodičia zostali na Slovensku a do Čiech sa im nikdy

nechcelo. Tu už som hrať nechodil, pretože som nemal čas. Pracoval som. Aj žena si zvykla, gadžovia tu boli dobrí. Nenadávali nám do cigánov, ale hovorili nám Rómovia a každý s nami hovoril slušne.

(Miko, Štefan. *Za prácou*. Preklad Ján Cangár.)

Z príspevku námestníka ministra

V septembri 1971 sa zišli tajomníci komisií rád Okresných národných výborov a vypočuli si prejav Ing. Augustína Kozára, námestníka ministra práce a sociálnych vecí SSR.

Vážené súdružky, vážení súdruhovia! ... Predsedníctvo ústredného výboru komunistickej strany svojím uznesením č. 502 o práci medzi cigánskym obyvateľstvom naznačuje, že postupná kultúrna a sociálno-ekonomická integrácia... cigánskych obyvateľov sa napriek snahám našej spoločnosti nedarí riešiť tak úspešne, ako sa predpokladalo... Z uvedeného je zrejmé, že cigánsky problém na Slovensku prerástol do vážneho spoločenského a politického problému, riešenie ktorého bude vyžadovať ešte väčšiu a intenzívnejšiu pozornosť ako doteraz. Prakticky ešte dnes platné uznesenie vlády č. 502 z roku 1965 hovorí o dôslednom rozptyle cigánskych obyvateľov. V praxi to malo znamenať, že na jednej ulici nemala bývať viac ako jedna cigánska rodina. Tým sa malo dosiahnuť rýchlejšie prispôbenie cigánskych rodín ostatným obyvateľom. Zabudlo sa však, že sa presídľuje väčší počet rodín v porovnaní s rokom 1965...

nevystačíme ani so starším bytovým fondom a stavebnými parcelami, aby sme presídlenie mohli realizovať...

Ako v budúcnosti? Obdobne ako dnes. Likvidujme cigánske osady, ale postupne. Vyberajme také rodiny, ktoré o presídlenie prejavujú záujem. Také, v ktorých aspoň hlava rodiny pracuje, deti posielajú do školy a ktoré okrem toho majú aj isté úspory. O takto pripravenej rodine môžeme hovoriť, že to s presídlením medzi ostatných obyvateľov myslí vážne. Takúto rodinu treba podporovať... Dnes sa dostane cigánska rodina medzi ostatných ľudí. Nikto im neradí, nepomáhajú susedia, spolupracovníci, ale ani občiansky výbor. Vžime sa do situácie takejto rodiny, ktorá hneď od začiatku cíti krivdu a opustenie. Nečudujme sa, keď sa postupne znovu orientuje na príbuzných a známych z bývalej osady, že vo veľkom počte prichádzajú na návštevy a bavia sa svojisky. Skúsme to opačne. Skúsme sa cigánskym rodinám v novom prostredí

venovať, poradiť im, ale aj pochváliť ich šikovnosť pri stavbe rodinného domčeka, pri jeho zariadení. Pravdepodobne získame dôveru celej rodiny, ktorá si nechá poradiť... Riešenie cigánskeho problému je o to ťažšie, že nie je dostatočne, a často aj nesprávne, informovaná verejnosť, ktorá sa od problému často odvracia. Bude teda potrebné výchovne vplývať nielen na cigánskych obyvateľov, ale je dôležité aj ostatným obyvateľom trpezlivo vysvetľovať nutnosť riešenia cigánskeho

problému a najmä nutnosť pomoci ostatného obyvateľstva pri jeho riešení... Cigánsky problém musíte rozoberať v komisiách, veľmi konkrétne so širokou znalosťou vecí, aby sme našli správny liek a dosiahli priaznivejšie výsledky... Niektorí z vás sa dožadujú úradne nadirigovanej spolupráce zhora. Pravda, aj my hore musíme pomáhať a pokúsiť sa o zlepšenie našej spolupráce.

(Záznam z pracovného zasadnutia tajomníkov komisií rád ONV. Upravil Lužica, René.)

Pátrame

1. Čo mal v praktickom živote znamenať dôsledný rozptyl cigánskeho obyvateľstva?
2. Prečo sa tento rozptyl obyvateľstva nepodarilo uskutočniť?
3. Zaujmite svoj postoj k niektorým opatreniam a návrhom vtedajšieho námestníka ministra.
4. Prečo sa tento záznam zo zasadnutia nesmel zverejniť?

Do slovníčka

SSR – Slovenská socialistická republika od 1. januára 1969 do 1. marca 1990 v rámci Československej socialistickej republiky

socializmus – spoločenské zriadenie v ktorom je moc v rukách pracujúcich (robotníci, roľníci, inteligencia). Ideologicky sa socializmus usiluje o sociálnu rovnosť.

Maringotky Rómov pri bagrovisku Kuchajda, autor: Eva Davidová, 1959

Z medzinárodného kongresu Rómov

V nasledujúcej ukážke sa zoznámite s prejavom Dr. Jána Cibul'u, lekára, spoluzakladateľa a prezidenta Medzinárodnej rómskej únie, ktorá bola založená v Londýne v roku 1971. J. Cibul'a svoj príspevok predniesol na treťom kongrese Medzinárodnej rómskej únie v nemeckom Göttingene 15. mája 1981.

Drahí bratia a sestry, uplynuli tri roky od chvíle, keď sme sa naposledy stretli v Ženeve. Po predchádzajúcom kongrese v mnohých krajinách vznikli nové rómske organizácie a vzniklo mnoho aktivít k vyriešeniu našich problémov. Ja som ako predseda pracoval veľmi intenzívne a často som pre politickú prácu zanedbával povinnosti lekára. Všetko moje úsilie som zameral na to, aby naša Medzinárodná rómska únia bola prijatá do Organizácie Spojených národov. A to sa podarilo 4. marca 1979. Následne sme boli prijatí do sekcie mimovládnych organizácií. Tento deň je v dejinách Rómov historický, lebo sa nám podarilo, že sme boli uznaní a vypočutí na najvyššej medzinárodnej úrovni.

To, čo vám tu hovorím, sú krásne slová. Avšak krásnymi slovami svoje problémy ťažko vyriešime. Rómovia, potrebujeme spolupracovať! Ak sa budeme považovať na prvom mieste za Lovára, Kalderaša, Sinta či Gitana a budeme len svoju skupinu vyhlasovať za „pravých Rómov“, nepohneme sa vpred. Každá rómska skupina zostane izolovaná aj so svojimi

problémami. Naša medzinárodná organizácia nebude mať silu konať tak, ako by sme chceli a potrebovali.

Rómovia, ak sa nezjednotíme aspoň v základných cieľoch, vystavujeme sa riziku, že začneme postupne strácať rómsku národnú identitu a z našich detí sa stanú gadžovia (Nerómovia). Ľudia si budú rozprávať rozprávky: „Bolo, nebolo, kedysi dávno žili na svete ľudia, ktorí si hovorili Rómovia...“ Naším najsvätejším ideálom by mala byť snaha uchovať si „romipen“ – našu národnú identitu. Zabudnime na hádky a spory a nevracajme sa stále k deprimujúcej minulosti. Obraz šťastnejšej budúcnosti by nás mal inšpirovať k vzájomnejšiemu priateľstvu a pochopeniu. Nestačí nám nepochopenie a nepriateľstvo okolitého sveta? A ešte niečo. Nezabudnime vdychovať posilujúcu krásu a harmóniu prírody, tak ako to robili naši predkovia a ako sa o tom hovorí v našich piesňach a rozprávkach.

(Hübschmannová, Milena. *Portréty: MUDr. Ján Cibul'a.*)

Pátrame

1. K čomu Ján Cibul'a nabáda všetkých Rómov?
2. Čo má byť podľa neho „najsvätejším ideálom“?

Bude vás zaujímať

MUDr. Ján Cibula sa narodil v roku 1932 v rómskej osade v Klenovci. V roku 1957 ako prvý Róm vyštudoval medicínu na Lekárskej fakulte v Bratislave. V roku 1968 pomáhal zakladať prvý Zväz Cigánov – Rómov na Slovensku. V roku 1968 emigroval do Švajčiarska. V roku 1971 bol jedným z hlavných iniciátorov zasadnutia v Londýne, na ktorom jeho účastníci verejne odmietli pomenovanie „Cigán“ a vyhlásili prijatie pomenovania Róm. Súčasne účastníci tohto stretnutia prijali aj rómsku zástavu so zeleným a modrým poľom, v strede s kruhom s osemnástimi hrotmi. Kruhovým znakom, ktorý je totožný so znakom štátnej zástavy Indie, sa prihlásili k Indii ako k svojej pravlasti. Deň zasadnutia 8. apríl vyhlásili za Medzinárodný deň Rómov, ktorý si odvtedy každoročne pripomínáme. Ján Cibula stál aj pri zrode Medzinárodnej rómskej únie, ktorá bola založená v Ženeve v roku 1978. V roku 1979 viedol i financoval dvanásťčlennú delegáciu Rómov zo západnej a východnej Európy do sídla OSN v New Yorku. Členovia tejto delegácie sa zaslúžili o to, že Organizácia Spojených národov uznala 4. marca 1979 Rómov za národ a ich Medzinárodnú rómsku úniu prijala za svojho člena v skupine mimovládnych organizácií so štatútom pozorovateľa. Následne sa Dr. Cibula stal vyslancom Medzinárodnej rómskej únie pri OSN v Ženeve. Za svoje neúnavné aktivity získal v roku 1985 významnú Kultúrnu cenu kantónu Bern. Toto vysoké ocenenie získal ako druhý emigrant po Albertovi Einsteinovi, svetoznámom fyzikovi, objaviteľovi teórie relativity. Ako verejne známy aktivista sa často stretával s poprednými osobnosťami svetového politického a kultúrneho života, napríklad s indickou predsedníčkou vlády Indirou Gándhiovou. Podľa vlastného svedectva s ňou hovoril po rómsky a Indira Gándhiová mu rozumela, aj keď hovorila hindským jazykom. Napokon v roku 2001 navrhlo Združenie česko-slovenských Rómov žijúcich v Kanade Jána Cibulu na udelenie Nobelovej ceny mieru. Vo svojom návrhu uviedli: „Je nesporne najvýznamnejšou rómskou osobnosťou 20. storočia.“ MUDr. Ján Cibula zomrel v roku 2013 vo švajčiarskom Berne.

Rómska hymna

Gelom, gelom, lungone dromenca,
 Maladiľom bachtale Romenca.
 Aj, Romale, aj čhavale.
 Aj, Romale, aj čhavale.
 Aj, Romale, khatar tumen aven?
 Le čerhenca, bachtale dromenca?
 The man esas bari familija,
 Murdarđa la e kalí legija.
 Aven manca sa lumake Roma
 Kaj phuterde le Romenge droma.
 Ake vrjama – ušti Rom akana
 Amen chuťas the mištes keraha.
 Aj Romale, aj čhavale,
 Aj Romale, aj čhavale.

Šiel som, šiel som, dlhými cestami
 Stretol som sa so šťastnými Rómami.
 O, Rómovia, o chlapci,
 O, Rómovia, o chlapci,
 O, Rómovia, odkiaľ prichádzate?
 So stanmi, po šťastných cestách?
 Aj ja som mal veľkú rodinu.
 Zabila ju čierna légia.
 Podťe so mnou, Rómovia celého sveta.
 Kde sa otvorili cesty Rómom.
 Teraz je tá chvíľa – povstaň človeče
 Vyskočíme a bude dobre.
 O, Rómovia, o chlapci,
 O, Rómovia, o chlapci.

MUDr. Ján Cibula

Rómska zástava

Ako Indira Gándhiová prehovorila k Rómom

Koncom októbra 1983 indická ministerská predsedníčka Indira Gándhiová sa prihovorila k účastníkom 2. medzinárodného festivalu Rómov v Čandígare (indický štát Pandžáb).

Vítam Rómov do Baro Than. S niektorými z vás som sa stretla už skôr, ale vidím tu i mnoho nových tvárí – a všetkých nás zjednocuje duch priateľstva. Prečo som medzi vás prišla? Pretože cítim spriaznenie s rómskym ľudom. Vždy som obdivovala jeho lásku k dobrodružstvu, blízkosť k prírode a zo všetkého najviac jeho nezlomnú odolnosť.

Prišli sem významní Rómovia z najrôznejších krajín sveta. Tým náš festival prispeje k posilneniu väzkov medzi Rómami a ich indickými blíznymi, väzkov hlboko zakorenených už v dávnej minulosti. Po svete žije rozptýlených 15 miliónov Rómov. Ich dejiny sú príbehom žiaľu a utrpenia, ale zároveň i príbehom víťazstva ľudského ducha nad protivenstvami. Prenasledovanie, ktorému Rómovia museli čeliť viac než tisíc rokov a ktoré vyvrcholilo šialenstvom hitlerovskej genocídy, robí tento ľud príkladom odvahy a vytrvalosti. A tieto isté vlastnosti sú spájané s Indiou, pravlastou Rómov.

Rómovia si uchovávajú svoju identitu a dnes ju túžia ešte viac oživiť. Zároveň sa však integrujú do spoločností, v ktorých žijú, a svojou osobitosťou im dodávajú pestrosť, ponúkajú im zdroj spontánnosti a lásky k životu.

V rôznych krajinách sa pre Rómov používajú rôzne mená. Sú v pravom zmysle slova medzinárodným spoločenstvom, a preto môžu skôr než ktokoľvek iný prispieť k svetovému

porozumeniu a k svetovému mieru.

Po prvom medzinárodnom kongrese Rómov v Londýne v roku 1971 si Rómovia začínajú v oveľa väčšej miere uvedomovať, kto sú a akú majú mať vo svete úlohu.

Živou súčasťou rómskeho bytia je hudba. Rómovia nebyvalo prispeli k hudobnej tradícii Východu i Západu. Ale hudba nie je jediným nadaním Rómov. Umenie žiť prestupuje každou čiastočkou ich bytia. Ono umenie žiť je stelesnené v rôznych formách rómskej kultúry. Bohužiaľ, tá kultúra je doteraz oddelená zástenou večných predsudkov, a preto sa jej nedostáva úcty, akú by si zaslúžila. Jej hodnoty sa však dnes pomaly predierajú von, a ak z nich svet strhne závoj svojich predsudkov, bude si môcť len blahopriať k bohatstvu, ktoré pre seba objavil a o ktoré sa môže podieľať s Rómami. Ona prastará kultúra však vyjadruje nové idey a touto túžbou po novom pochopení a porozumení sa rómska kultúra bezpochyby dotkne srdc tunajších divákov.

Je celkom jasné, že sa festival koná práve tu. Rómovia majú obzvlášť blízko k Pandžábu. V rómskej kultúre sa síce miešajú kultúrne prvky rôznych krajín, avšak reminiscencia na indickú kultúru je hlboko vrytá v ich vnútri. A práve toto medzinárodné prelínanie dodáva rómskej kultúre zvláštnu hodnotu – najmä v súčasnom svete.

Aj India trpela dlhé veky v otroctve, dopadali na ňu nespočítateľné rany

osudu, avšak vždy sa znovu vzchopila a dnes je slobodná. Otvára obrovskú pokladnicu svojej dávnej múdrosti celému svetu. Nech sa tieto poklady stanú všeludským bohatstvom. A súčasťou tohto pokladu sú Rómovia. Ako som už povedala, sú príkladom ľudskej nezlomnosti a schopnosti prežiť najhoršie ťažkosti. A to je vlastnosť, na ktorú sme i my v Indii boli vždy hrdí. Táto vlastnosť predstavuje nepretržitú tradíciu medzi Rómami a ich pravlastťou Indiou. Budeme schopní čeliť i nebývalým útokom súčasnej civilizácie? Indický ľud podporuje Rómov v rozvíjaní

a šírení ich kultúry. Nech sa stanú príkladom vlastenectva prepojeného s internacionalizmom. Nech sa stanú príkladom bezpredsudkovosti, schopnosti pochopenia pre neprebernú rozmanitosť života, príkladom pre toleranciu a túžbu žiť v harmónii a mieri s dôverou v život.

Želám úspech vášmu festivalu a krásny pobyt v Indii.

Upre Roma! Roma zindabad! Sastipe.

(Indira Gándhiová Rómom. Romano. Preklad Ján Cangár.)

Pátrame

Aké vlastnosti Rómov vyzdvihla Indira Gándhiová vo svojom prejave?

Do slovníčka

predsudok – je záporný postoj, ktorý má človek k určitému objektu alebo javu. Vzniká zo stereotypnej (opakujúcej sa) skúsenosti.

stereotyp – je ustálený, väčšinou negatívny spôsob posudzovania napríklad iných kultúr, ktoré sa prenášajú z generácie na generáciu.

internationalizmus – medzinárodnosť, prejav medzinárodnej solidarity – podpory, súdržnosti, jednoty

Indira Gándhiová na zhromaždení

Rómstvo, Romipen, Romino

... S ami nevieme, kedy sa datuje naša prítomnosť vo svete. Nevieme, kedy prišli naši prví Rómovia a začali po svete kočovať, pretože naši Rómovia si nevedeli žiadnu kroniku ani knihy. Nevedeli písať, preto sa zachovali iba legendy a príbehy, ktoré rozprávali svojim potomkom, a takto sa niektoré údaje zachovali a zrodila sa vlastne aj naša história. Svoje jazyky sme sa nikde nenaučili, v žiadnych školách. Naučili sme sa ich doma od svojich rodičov. Naši rodičia sú povinní svoje deti naučiť ich materinský olašský dialekt – Vorbin

a Rumungrovia svoj materinský dialekt – Vakeren, aby sa nimi naučili rozprávať... Bez nich by neexistovalo naše rómstvo. Čo je rómstvo? Naše jazyky, kmotorstvo, krst, zásnuby, svadba, rómsky súd (Olašskí Rómovia), vzťah k najbližšej i vzdialenej rodine, úcta, vinš, pieseň, tanec, obliekanie a rómske mená. Rómstvo by sme mali viesť tak, aby sme ho predali ďalšej generácii, pretože i my sme ho prevzali od našich otcov a dedov.

(Stojka, Peter – Pivoň, Rastislav. *Náš život/Amáro trajo.*)

Pátrame

1. Akým spôsobom sa zrodila rómska história?
2. Aké sú podľa vás hodnoty rómstva?

Do slovníčka

Olašskí Rómovia (Wlachike, Valašskí Rómovia) – subetnická skupina Rómov, ktorá do konca 19. storočia žila v balkánskych krajinách, hlavne v Rumunskom kráľovstve.

Rumungri (tzv. uhorskí Rómovia) – subetnická skupina Rómov, ktorá do strednej Európy migrovala už v 14. storočí a postupne sa usadzovala, na rozdiel od Olašských Rómov, ktorí kočovali až do polovice 20. storočia.

Z výstavy detí z Jarovnic

Literatúra

- AUGUSTINI ab Hortis Samuel. Cigáni v Uhorsku. Bratislava: Štúdio-dd-, 1994.
- BANGA, Dezider. Čierny vlas. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1969.
- CINA, Emil. Josel a Rani. In: Bulletin Muzea romské kultury. č. 9/2000.
- DANIEL, Bartoloměj. Dějiny Romů. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994.
- FRASER, Angus. Cikáni. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- GÁNDHIOVÁ, Indira. Romům. In: Romano Džaniben č. 3/1998.
- HANCOCK, Ian. My Rómsky národ/Ame sam a Rromane džene. Bratislava: Petrus, 2005.
- HLEBOVÁ, Bibiána. Rómska identita v rómskych rozprávkach. Prešov: Prešovská univerzita, 2010.
- HORVÁTHOVÁ, Agnesa. Pal e bari Roma the aver paramisa/O veľké Rámě a jiné příběhy. Praha: Signeta, 2003.
- HORVÁTHOVÁ, Emília. Cigáni na Slovensku. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. Devleskere čhave svedectvo starých pohľadníc. Poprad: Vydavateľstvo Region, 2006.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Portréty. MUDr. Ján Cibula. In: Romano Džaniben, č. 3/1998.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana. Rómovia a Vysoké Tatry. Rómska tlačová agentúra. Košice: 2009.
- KOZÁKOVÁ, Karolína. Karolína – cesta životem v cikánském voze. Brno: Muzeum romské kultury, 2004.
- KRATOCHVÍL, Viliam – DANIŠ, Miroslav. Dejepis 5: Pátrame po minulosti. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 2012.
- KUDLIČKOVÁ, Lídia (ed.). Rómska kuchárka. Bratislava: MRG-Slovakia, 1998.
- LACKOVÁ, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997.
- LE JONOSKO, Lólja – FERNANDÉZ BERNAL, J. M. Sar kerdžili e Lúmja/Jak vznikl svět. In: Romano Džaniben, č. 4/1995.
- LUŽICA, René. Kapitoly z rómskej kultúry. Trnava: Slovak academic press, 2004.
- LUŽICA, René. Keď bola vojna, nebol som doma. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska, 2004.
- MIKO, Štefan. Za prácou. In: Romano Džaniben, č. 1 – 2/1995.
- MUŠINKA, Alexander. Bývanie Rómov. In: Vašečka, Michal (ed.). Čačipen pal o Roma/ Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002.
- NOVÁKOVÁ, Marie. Cikánská škola v Užhorodu. In: Romano Džaniben, č. 3/1995.
- REEMTSMA, Karin. Sinti und Roma. Geschichte, Kultur, Gegenwart. Munchen: Verlag C. H. Beck, 1996.
- REIZNEROVÁ, Margita. Zrcadlo Romů. In: Manuš, Erika (ed.). Jdeme dlouhou cestou. Praha: Arbor Vitae, 1998.

RÓMOVIA/HISTÓRIA. Preklad dokumentov z histórie Rómov z angličtiny do slovenčiny. Projekt edukácie rómskych detí v Európe. Rada Európy. Preklad zabezpečil Štátny pedagogický ústav v rámci projektu „Spolu s Rómami dosiahneme viac“ (EEA grant), Bratislava, 2015.

ROMOVÉ V BYZANCI. Praha: Indologický ústav FF UK, 1998.

RUSENKO, Jan. Když ještě žili Romové na slunci. In: Manuš, Erika (ed.). Jdeme dlouhou cestou. Praha: Arbor Vitae, 1998.

SEDLÁK Anton. Poznávame Cigánov – Rómov. Prešov: 1992.

STOJKA, Peter – PIVOŇ, Rastislav. Náš život/Amáro trajo. Bratislava: Sd studio, 2003.

TÁNCOŠ, Július – LUŽICA, René. Zatratení a zabudnutí. Bratislava: IRIS, 2002.

ZÁZNAM. Pracovný aktív tajomníkov komisií rád ONV. Bratislava: Ministerstvo práce a sociálnych vecí, 1971 (len pre vnútornú potrebu).

Internetové zdroje:

<http://www.csfd.cz/film/246399-cinka-panna/>

<http://old.mecem.sk/rpa/?id=all & lang=slovak & show=14725>

Zoznam ilustrácií

Predná strana obálky: Zingara vulgo dicta - ľudovo povedané Cigánka

collectiondatabase@britishmuseum.org

Táboriaci Cigáni

Alois Schönn, 1856

Cigáni pri zábave

Neznámy autor z polovice 19. storočia,

http://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_3661

http://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GNZ.K_308

Mapa migrácie

<http://i.livescience.com/images/i/000/062/063/i02/roma-migration-140203.jpg?1391456619>

Ilustrácia z diela Firdausího

<https://en.wikipedia.org/wiki/Ferdowsi#/media/File:Courtpoets1532max.jpg>

Socha Firdausího v Teheráne

[://en.wikipedia.org/wiki/Ferdowsi#/media/File:Ferdosi_Square.JPG](https://en.wikipedia.org/wiki/Ferdowsi#/media/File:Ferdosi_Square.JPG)

Ustavične na cestách

Auguste Raffet, 1837

Celá zem je matka Rómov

<http://4.bp.blogspot.com/-oxG4x9Fdx4k/VBH1U1lcZJI/AAAAAAAAAdY/9YPZerTsyuk/s1600/24.jpg>

Arnold von Harff sa na začiatku svojej cesty modlí v Kolíne nad Rýnom

knižná ilustrácia z roku 1500.

http://de.wikipedia.org/wiki/Arnold_von_Harff

Minca, ktorú razil Štefan Razvan

http://en.wikipedia.org/wiki/%C8%98tefan_R%C4%83zvan

Erb obce Veľká Ida

<http://www.velkaida.sk/kultura.php>

Hrad Veľká Ida

http://image.slovenskehrady.sk/Velkalda/Velkalda_11.jpg

Erb rodiny Augustina ab Hortisa z roku 1631

<http://c8.alamy.com/comp/DBoHP6/heraldry-coat-of-arms-individual-coat-of-arms-coat-of-arms-of-the-DBoHP6.jpg>

Cinka Panna na obraze Kelemen Katalin

http://pctrs.network.hu/clubpicture/6/2/6/_/cinka_panna_626980_87017.JPG

Jožko Piťo, ako ho namaloval Peter Michal Bohúň

http://partizanskalupca.com/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=80%3Ajoko-pio&catid=46%3Aosobnosti-obce&Itemid=203

Dom, v ktorom Jožko Piťo býval

http://partizanskalupca.com/joomla/images/phocagallery/osobnosti_obce/pito/thumbs/phoca_thumb_l_pito4.jpg

Stan

http://img.radio.cz/pictures/c/romove/mrk/foto/kocovni_romove_morava1890.jpg

Zemnica

Slovenský národopis, č. 1, 36/1988, Bratislava: Veda, str. 140.

Polozemnica

MUŠINKA, Alexander. Bývanie Rómov. In: Vašečka, Michal (ed.). Čačipen pal o Roma/ Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 635.

Voz

MUŠINKA, Alexander. Bývanie Rómov. In: Vašečka, Michal (ed.). Čačipen pal o Roma/ Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 633.

Koliby

Múzeum rómskej kultúry, 243 (511/98).

Zástavka na ceste

Rómska svadba v Juhoslávii, 50 rokov 20.storočia

Manželia začiatok 20. storočia

Elena Lacková

<http://old.mecem.sk/uploads/images/Foto%20ok%20clankom/elena%20Lackova.jpg>

Rodostrom

<http://ipravda.sk/res/2014/12/01/thumbs/babka-dedko-rozpravaj-nestandard1.jpg>

Gója, fotografia Jany Horákovéj

OLÁHOVÁ Ľubomíra. Nejen romská kuchačka. Praha: Fortuna, 2000, str. 25

Umelecká pohľadnica, Franz Schubert študuje cigánsku hudbu v Uhorsku

Jana Horváthová, Devleskere čhave, svedectvo starých pohľadníc. str. 82

Matka

Rudolf Dzurko.

http://www.romea.cz/img_upload/03ec66ac77713bab242255f6194ad3ff/dzurko2.jpg

Rómski žiaci v Užhorode

Múzeum rómskej kultúry, 249 (154-D-8).

Pracovný tábor

<http://www.annefrankguide.net/sk-SK/content/romovia.jpg>

Pamätníky:

Pamätník v Dubnici nad Váhom

Pamätník v Hanušovciach

Pamätník v Lutile

Pamätník v Nemeckej

<http://romovia.sme.sk/c/6890336/toto-su-pamatniky-romskeho-holokaustu-na-slovensku.html>

Dachau

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c9/Prisoner's_barracks_dachau.jpg

Nútené práce. Výstavba železničnej trate Prešov – Strážske počas druhej svetovej vojny. Stavali ju odvedenci do pracovných táborov za Slovenského štátu.

Foto: Podnikový archív železníc Slovenskej republiky.

http://i.sme.sk/cdata/7/77/7794727/vystavba_zelez trate_presov_strazske_r3792-r316-st.ir3-t600.jpg

Kuchajda

Maringotky kočujúcich Rómov v lokalite bratislavskej Kuchajdy z roku 1959.

Prameň: Fotografia Eva Davidová In: Davidová, Eva. Romano Drom - Cesty Romů.

Olomouc: Univerzita Palackého, 1995. ISBN 80-7067-533-8.

Dr. Ján Cibula

http://i.sme.sk/s/sme/data/kudal/2292/dr_med_jan_cibula_01-out-r761-st.ir2-s900.jpg

Indira Gándhiová na zhromaždení

http://i.idnes.cz/12/082/vidw/JUP453fo1_Neobycejnezeny_09_IndiraGhandi_05.jpg

Rómske dievča robí oheň, Jarovnice

http://www.romove.cz/pictures/obrazky/jarovnice_romske_dievca_urob_ohen1.jpg

Zadná strana obálky: Osada, Rómsky výtvarník amatér Aladár Kurej, Romano

džaniben III, 1-2/96, Praha, Nadácia Romano džaniben, s. IV.

hoy so kerdā peskera
 Erūkaho. Jekvar sar masas
 o groufos kheju e Erūka
 pes pe dvoura pes preraihy,
 kerdā aysake sar sar
 angloda, o rom pes
 rozdenasja pa late u
 sar la kamna le chuolil
 e romu pes prekerotā pale
 groufbake. La romniake
 sar pharo palo čare.

Jekvar geja o groufos le
 pro dugo drom le kočaryha.
 aji o graja pes igen
 rozdenasle u o groufos

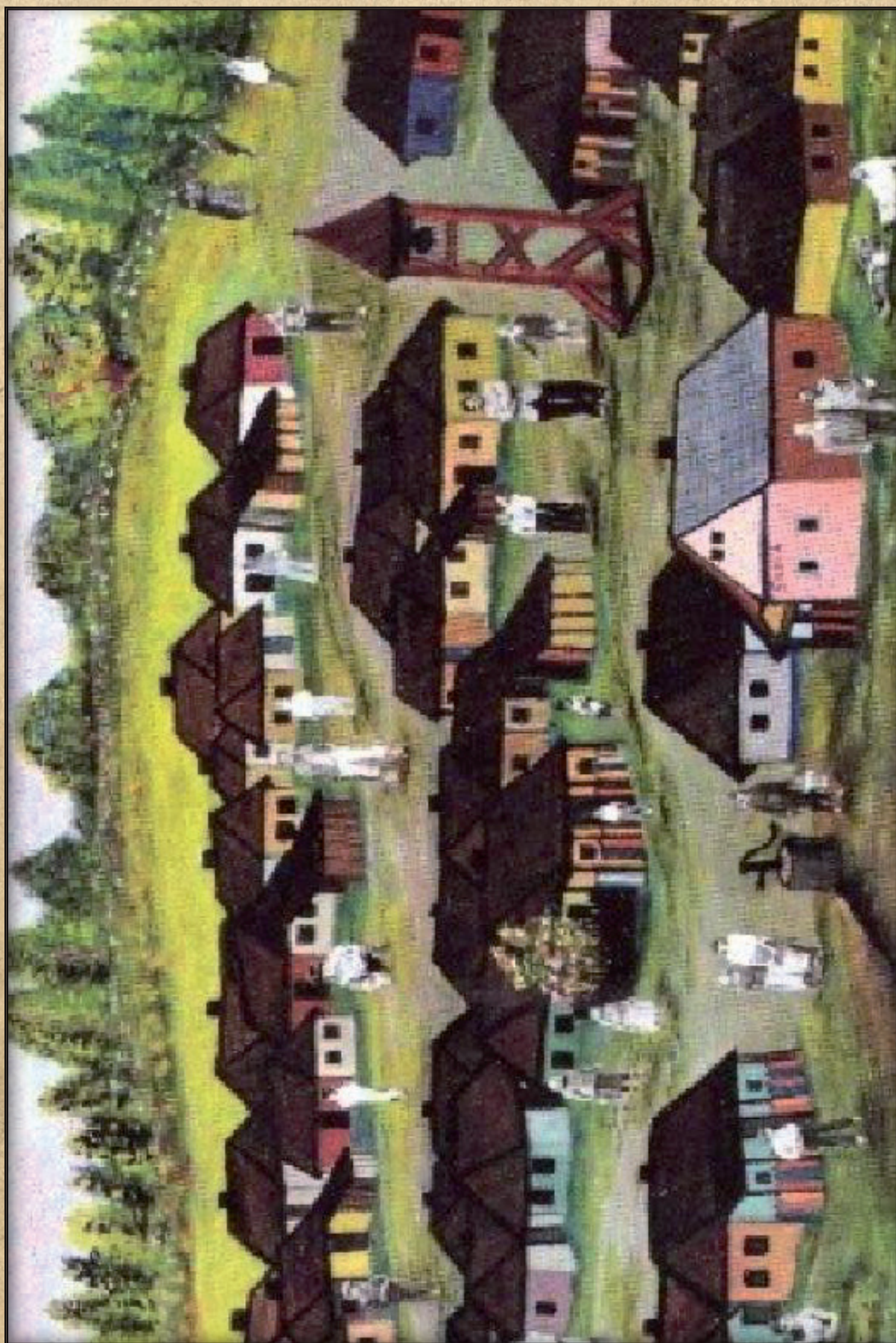
4

pes la kočijata pnerisajija
lyle palo p tairo parlos
u mundarda pes.

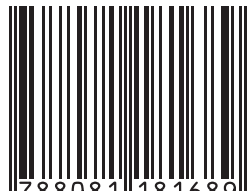
Sar pes e Evuka dočandā
so pes aciĵa le groufoha
la liĵa ke pesu andu
kaštyla le čaren šu le
romus, mer sarouso
barvajipen aciĵa lake.

Te na mule čadādivre
peske mišto čiven.

Bala'z Elmur.

ISBN 978-80-8118-168-9

9 788081 181689